

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1931

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS

AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

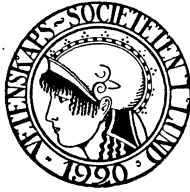
ÅRSBOK (YEARBOOK):

1920. SAHLGREN, J. Hvalen. Ett gammalt önamn förklarat.
v. SYDOW, C. W. Iriskt inflytande på nordisk guda- och
hjaltesaga.
1921. NYMAN, A. Modärn etik.
PETERSSON, H. Ätran.
HAHR, A. Två nya Bourdonporträtt upptäckta i en svensk
samling.
1922. NYMAN, A. För och emot i fiktionsfrågan. Till professor
Hans Vaihingers 70-årsdag.
LILJEGREN, B. Tjurlöpning och tjurhetsning. Ett drag ur
flydda tiders sportliv i England.
AGRELL, S. Fornnordiska element i den ryska folkpoesien.
v. SYDOW, C. W. Bäckahästen.
1923. FALK, HJ. La philosophie linguistique française.
SAHLGREN, J. Är mytosofien en vetenskap?
LILJEGREN, S. B. Romantiken och månen.
KJELLIN, H. Två Pietro Longhi-målningar i Sverige.
v. SYDOW, C. W. Beowulfskalden och nordisk tradition.
ARNE, T. J. De arkeologiska undersökningarna i Sydhalland
sommaren 1922.
1924. SAURAT, D. Les idées philosophiques de Spenser.
HOLMBERG, U. Det avkvistade trädet i fornfinnarnas initia-
tionsriter.
CHIAPPELLI, A. Gli studi recenti sulla storia dell' arte me-
dievale e moderna in Italia.
SAHLGREN, J. Linnés bildspråk. Några anteckningar.
MARÓT, K. Zur religionsgeschichtlichen Wertung Homers.
GJERDMAN, O. Die Schallanalyse.
ROOSVAL, J. Étampes, Chartres, Senlis.
SKÖLD, H. Quelques remarques sur l'art d'écrire chez les
indoeuropéens orientaux.
KJELLIN, H. En miniatyrteater med figurer efter Jacques
Callot, Stefano della Bella och Melchior Lorch.
1925. BROUNOFF, N. Un nouveau type d'église dans la Russie
du Nord-Ouest ua XIIième siècle.
WEIBULL, L. Jordanes' framställning av Scandza och dess folk.

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK
1931

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

LUND 1932
CARL BLOMS BOKTRYCKERI

NÄR AVSLUTADE MÄSTER ADAM GESTA HAMMA-
BURGENSIS ECCLESIAE PONTIFICUM?

AV

STURE BOLIN.

Mäster Adams Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum för skildringen av Nordeuropas historia fram till början av år 1072. Att verket författats ännu under 1070-talet är allmänt erkänt. Olika meningar ha däremot framlagts, när man önskat nå en mera preciserad datering.

Bernhard Schmeidler har lagt grunden för bedömandet av frågan. Han utgår vid sin datering från en undersökning av Sven Estridssons dödsår. Han fastställer detta till 1074.¹ Han noterar så, att Adam på två ställen, 2: 26 och 2: 28,² omtalar kung Sven som levande och på två andra ställen, 2: 43 och 4: 25, kallar honom *diu memorandus* och *saepe recolendus*.³ Dessa uttryck visa enligt Schmeidler, att Sven Estridsson, när de skrevos, var död. Under rättelsen om Svens död måste alltså ha träffat Adam efter det han nedskrivit 2: 28 men innan han skrivit 2: 43, alltså medan han ännu var i färd med att författa andra boken. Detta innebär, att denna bok författats 1074. De övriga böckerna ha skrivits något senare.⁴ Några uttryck i epilogen ge vid handen, att denna författats efter oktober 1075.⁵

Dessa Schmeidlers resultat ha underkastats kritik av G. Carlsson⁶, vars synpunkter senare även hävdats av S. Larsen.⁷ De två uttryck, på vilka Schmeidler bygger, kunna ej tillmätas den betydelse, som denne ger dem. De behöva ingalunda innebära, att den person, om vilken de användas, är död. "Använda om en icke

¹ B. Schmeidler: Hamburg-Bremen und Nordost-Europa vom 9. bis 11. Jahrhundert s. 288 ff.

² Adam: Gesta hammaburgensis ecclesiae pontificum 2: 26; 2: 28 ed. B. Schmeidler s. 86, 88.

³ Adam 2: 43; 4: 25 a. ed. s. 103, 257.

⁴ B. Schmeidler i Adam a. ed. Einleitung s. LXV f.

⁵ Jmfr. nedan s. 8.

⁶ G. Carlsson: Bernhard Schmeidlers Adamsforskningar, Kyrkohistorisk årskrift 1923 s. 407 ff.

⁷ S. Larsen: Jomsborg, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1927 s. 137 f.

namngiven person, kunna de mycket väl ha tillkommit endast för att utan namns nämnande tydligt hänvisa på den i Adams verk även eljest så ofta återopade och så förmånligt karaktäriserade danske konungen”.¹ Kritiken är träffsäker; den erhåller ytterligare stöd däri att under äldre medeltid även ett sådant uttryck som *beatae memoriae* kunnat användas och verkligen använts om levande personer.² De två textställen, vari Sven Estridsson av Adam omtalas såsom levande (2: 26; 2: 28), kvarstå alltså oemotsagda av andra. Sven Estridssons dödsår ger oss inte tidpunkten, när andra boken av mästare Adams verk skrevs; enär Adam vid sitt slutgiltiga utformande av sitt verk ej gärna har kunnat förbise de två textställena, där Sven säges leva, måste dennes dödsår bliva terminus ante quem för verkets avslutande.³

Om årtalet för Sven Estridssons död äro emellertid källorna oense. S. Larsen och Schmeidler ha med stöd av de danska källorna bestämt det till 1074, och flertalet modärna historiker ha anslutit sig till denna mening. Men den kan ingalunda anses stå på bergfast grund.⁴ Såsom säker terminus ante quem bör förden-skull inte 1074 väljas utan 1076 — det årtal för Svens död, som bland alternativt möjliga är det yngsta.⁵

Det blir under dessa omständigheter tjänligt att ånyo i Adams text söka efter tidsbestämningar. Såsom terminus post quem erbjuder sig först våren 1072, då Liemar 27 maj blev Adalberts efterträdare.⁶ På olika ställen omtalar nämligen Adam, att han velat

¹ G. Carlsson a. a. s. 409.

² Mabillon: *De re diplomataria* s. 538, 601; *Nouveau traité diplomatique* 4 s. 534.

³ G. Carlsson a. a. s. 409 f.

⁴ S. Larsen: *Naar døde Svend Estridsson* (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1899 s. 130 ff.); samme förf.: 1074?—1076? (*Dansk Historisk Tidsskrift* 7 R. 2 s. 407 ff.) E. Arup: *Recension av B. Schmeidlers arbeten* (*Dansk Historisk Tidsskrift* 9 R. 7 s. 264 ff.); samme förf.: *Kong Svend 2.s Biografi* s. 100 (*Scandia* 1931); G. Carlsson a. a. s. 409; L. Weibull i *Necrologium Lundense* s. 45 n. 4. — Häremot hävdar J. Steenstrup meningen att Sven dog 1076 i I hvilket Aar døde Svend Estridsson? (*Dansk Historisk Tidsskrift* 6 R. 4 s. 722 ff.) och Svend Estridssøns dødsaar (*Dansk Historisk Tidsskrift* 7 R. 2 s. 229 ff.). Problemet upptages av mig till behandling i *Om Nordens äldsta historieforskning* s. 124 ff.

⁵ *Two of the saxon chronicles 1076* ed. C. Plummer s. 212.

⁶ G. Meyer von Knonau: *Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich*

föra fram skildringen till tiden för Liemars val.¹ Han har i överensstämmelse med denna sin avsikt med förvånansvärt stor konsekvens undvikit att beröra händelser, som ligga senare. Men naturligtvis har han inte alltid lyckats.

På ett ställe syftar han således framåt på tyvärr odaterbara strider mellan de kristna furstesönerna Butue och Henrik å ena sidan samt de hedniska slaverna å den andra.² De försök, som gjorts att datera dem, vila i själva verket på tidsättningen av mäster Adams verk³ och kunna alltså ej tjäna såsom grund för dettas datering.

Emellertid finnes hos mäster Adam en notis, som med full säkerhet framflyttar terminus post quem något. Adam omtalar, att Lunds biskop Eginog dog samma år som ärkebiskop Adalbert, d. v. s. 1072.⁴ Eginogs dödsdag är känd genom en notis i *Necrologium Lundense*.⁵ Då den inföll först 19 oktober, kan alltså Adams text inte ha avslutats förrän efter senhösten 1072.

Men utom denna notis finnes ytterligare ett uttryck i mäster Adams tredje bok, som ger ledning vid fastställandet av den bakre tidsgränsen.

När Adam omtalar 1071 års strider mellan de sachsiska furstarna och Henrik IV, säger han "restructa est illa conspiratio prima in regem facta".⁶ Det är tydligt, att mäster Adam inte kunnat tala om en "första sammansvärjning" förrän även en andra sådan blivit uppenbar. När har detta varit fallet? Frågan kräver en undersökning av de politiska förhållandenas utveckling i Tyskland.

I motsats till de tvenne här åberopade, tidigare i sammanhanget inte utnyttjade ställena i mäster Adams tredje bok, ha några uttryck i hans epilog i forskningen ofta tillmätts betydelse för verkets datering.

IV. und Heinrich V. 2 s. 156 f. ssk. n. 83 (*Jahrbücher der deutschen Geschichte*) och där anförda källor och litteratur. Jmfr G. Carlsson a. a. s. 410.

¹ Adam 3: 1; epilogen, a. ed. s. 142, 281.

² Adam 3: 51 a. ed. s. 194. Jmfr. Schmeidler i a. a. Einleitung s. LXVI.

³ Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 854 ff. Äro resultaten av vår undersökning riktiga, blir det rimligt, att dessa strider ägt rum sommaren 1074.

⁴ Adam 4: 9 a. ed. s. 237.

⁵ *Necrologium Lundense* ed. L. Weibull s. 100.

⁶ Adam 3: 60 a. ed. s. 206.

I texten omtalar Adam, att under Adalberts episkopat Hamburg "vastata est a paganis" och Bremen "discerpta est a pseudo-christianis".¹ I den epilogen vari han tillägnar Adalberts efterträdare Liemar sitt verk, anspelar han säkert direkt på dessa textställen; han önskar:

"Ut Brema cum Hammaburg per te redimi mereantur,
Quae diuturna sui flent tempora carceris ambae;
Haec a paganis oppressa, haec clausa tyrannis".²

Det är tydligt, att när Adam skriver dessa rader, ha förhållandena, sådana de bestodo under Adalberts sista tid, ännu inte ändrats. Även i övrigt gör epilogen, som Smeidler anfört³ och Carlsson med ytterligare skärpa understrukt⁴, intryck av att vara författad ej långt efter det att Liemar tillträtt sin ärkebiskopsstol.

Men Schmeidler⁵ har liksom tidigare Lappenberg⁶, Dehio⁷ och Meyer von Knonau⁸ fäst uppmärksamheten på en passus i epilogen, som enligt dem syftar på en bestämd händelse:

"Tu pacem terris antiqua lite fugatam
Ecclesiis revocas; iam tercia prelia surgunt,
Et discordantes (tu) iungis ad oscula mentes".⁹

Enligt de ovan nämnda författarna framställes här Liemar såsom fredsmäklare; de anse, att orden ha avseende på hans verksamhet för fredens upprättande i oktober 1075. Detta stämmer väl överens med Schmeidlers mening, att andra boken avfattats 1074, men går ej ihop med Carlssons tidsättning av verket till tiden före 1074. Carlsson vill inte heller låta stället syfta på Liemars medling 1075. Det behöver över huvud inte nödvändigt åsyfta någon politisk tilldragelse. Det kan också "lika väl avse händelser och förhållanden under Liemars tidigare pontifikatsår".¹⁰ Sistnämnda möjlighet bör undersökas.

¹ Adam 3: 1 a. ed. s. 143.

² Adam epilogen a. ed. s. 283.

³ Schmeidler a. a. s. 117.

⁴ Carlsson a. a. s. 410.

⁵ Schmeidler i Adam a. ed. Einleitung s. LXVI.

⁶ Lappenberg i Adam ed. Lappenberg, Mon. Germ. Ss. 7 s. 389 n. 71.

⁷ Dehio: Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen 2 s. 5.

⁸ Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 530 n. 102.

⁹ Adam epilogen ed. Schmeidler s. 282.

¹⁰ Carlsson a. a. s. 410. Jmfr. nedan s. 13.

Vilja vi tillgodogöra oss epilogens eventuella vittnesbörd om tiden för mäster Adams avslutande av sitt verk, blir det nödvändigt att granska hela tidsavsnittets nordtyska historia och att undersöka, om en viss situation finnes, vilken förklarar både det "färska" intryck, epilogen gör — framför allt orden om Hamburg-Bremens betryck — och hänsyftningen på en eventuell fredsbefrämjande gärning av ärkebiskop Liemar.

Det kan inte vara något tvivel underkastat, att de "tyranni", genom vilkas betryck Bremen led, äro de sachiska furstarna; man måste, om man överhuvud vill, att den "antiqua lis", som omtalas i epilogen, skall vara ett politiskt krig, anse den vara identisk med striden mellan de nämnda furstarna och kyrkan Hamburg-Bremen. Stridigheterna dem emellan äro emellertid så invävda i motsättningen mellan sachsarna och Henrik IV, att de rent av ingå såsom ett led i denna.

Den första striden mellan de sachsiska furstarna och Henrik IV utspelades på Adalberts tid. Den ändades sommaren 1071 genom Adalberts medling: de två upproriska furstarna underkastade sig, Magnus, son till hertig Ordulf av Sachsen, togs av Henrik i fångsligt förvar.¹

Emellertid dogo på våren 1072 två av förgrundsfigurerna i denna tids nordtyska historia: ärkebiskop Adelbert av Hamburg-Bremen samt hertig Ordulf av Sachsen. Den senares son Magnus befann sig i fångenskap hos Henrik. Han frigavs inte, vilket jämte Henriks borgbyggnader var en av orsakerna till den oro, som på våren och försommaren 1073 utbröt i Sachsen och som snart mynnade ut i ett flertal furstars öppna uppror.²

Bland ledarna för denna rörelse befann sig Magnus farbror Herman. Han riktade sitt angrepp bl. a. mot borgen Lüneburg, som kejsarens folk hade inne.³ I förvaret av denna borg deltog ärkebiskop Liemars folk, och även eljest hemsökte Herman och

¹ Adam 3: 60 a. ed. s. 206; Bruno: De bello saxonico liber 19 ed. G. Waitz —W. Wattenbach s. 12; Lambert: Annales 1070—71 ed. O. Holder-Egger s. 113 ff. Jmfr. Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 70 ff.

² Bruno 21 a. ed. s. 13; Lambert 1073 a. ed. s. 148 ff. Jmfr. Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 131 ff., 148.

³ Bruno 21 a. ed. s. 13; Lambert 1073 a. ed. s. 160 f. Jmfr. Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 259.

hans bundsförvanter Liemars område — efter vad denne klagar i ett brev till några av resningens huvudmän, biskop Burchard av Halberstadt och biskop Hezilo av Hildesheim.¹ Så försämrades Lüneburgs läge, och i augusti 1073 nåddes en överenskommelse: borgen uppgavs, dess besättning fick fritt avtåga mot att Henrik lösgav Magnus. Denne begav sig till Sachsen och tillträdde åtminstone reellt faderns hertigdöme.²

Ännu efter Lüneburgs fall var Liemar kvar i sitt stift — först då är det ovan nämnda brevet till Burchard och Hezilo skrivet. Men det kan inte ha dröjt länge förrän han sökt sig till kejsaren. Vi finna honom vid dennes sida i oktober 1073³ och i januari 1074.⁴

Under denna tid utvecklades förhållandena på ett för Henrik högst ofördelaktigt sätt, och genom fördraget i Gerstungen 2 februari 1074 måste han foga sig i ett antal hårda villkor, bl. a. rivandet av sina nyuppförda borgar.⁵ Enligt uppgift av Lambert har ett antal biskopar varit verksamma vid åstadkommandet av denna förlikning.⁶ Det uppgives inte deras namn, men man har allmänt antagit, att en ibland dem varit just ärkebiskop Liemar.⁷ Antagandet har förvisso allt fog för sig. Ingen kan ha varit mer intresserad av fred än han, och han bör ha varit särskilt lämplig att använda såsom underhandlare med de sachsiska biskoparna såsom deras kollega och förman. Bevisligen uppehöll han sig vid denna tid hos Henrik; källor nämna honom här såväl omedelbart före förlikningen i Gerstungen (januari⁸) som omedelbart därefter (mars⁹).

Enligt Lambert, som här är den enda verkliga källan, uppstodo emellertid svårigheter vid utförandet av fredsfördragets bestäm-

¹ Registrum oder merkwürdige Urkunden für die deutsche Geschichte ed. H. Sudendorff 1 s. 2 ff.; jmf. Meyer v. Knouau a. a. 2 s. 261 ff.

² Registrum a. ed. 1 s. 4; Bruno 21 a. ed. s. 13 f.; Lambert 1073 a. ed. s. 160 f. Jmf. Meyer v. Knouau a. a. 2 s. 259 ff. och E. Steindorff: De ducatus, qui Billingorum dicitur, in Saxonia origine et progressu s. 37 ff.

³ Meyer v. Knouau 2 s. 290.

⁴ Meyer v. Knouau 2 s. 314.

⁵ Bruno 31 a. ed. s. 19 f.; Lambert 1074 a. ed. s. 177 ff., ssk. s. 180. Jmf. Meyer v. Knouau a. a. 2 s. 286 ff., 298 ff., 307 ff. ssk. 326.

⁶ Lambert 1074 a. ed. s. 177, 180.

⁷ Dehio a. a. 2 s. 5; Meyer v. Knouau a. a. 2 s. 325, jämfört med s. 314 f. och registret, bd. 5 s. 458.

⁸ Jmf. ovan n. 4.

⁹ Jmf. s. 11 n. 1.

meler.¹ Det beslöts, att 10 mars skulle ånyo Tysklands furstar samlas för att avdöma de tvistiga frågorna. Men när denna dag var inne, hade endast de sachsiska stormännen infunnit sig; med dem lägrade sig en mäktig här av sachsare kring Goslar. De krävde omedelbart fördragets genomförande, kejsaren vägrade. Så nådde utvecklingen sin kris, och beväpnade sachsare hade redan inträngt på gården till konungens pfalz för att kungöra krigets förnyade utbrott, när Henrik äntligen föll undan. Sedan den tilläggsbestämmelsen antagits, att även de sachsiska furstarnas borgar skulle raseras, fastställdes freden. Bland de Henriks rådgivare, som förmådde honom att ge vika, nämnes i främsta rummet ärkebiskop Liemar.

Man kan tveka om enskildheter i denna skildring är sann. Men dess huvuddrag — situationen har åter varit kritisk och nya underhandlingar ha förts, vilka resulterat i att även de sachsiska furstarnas borgar skulle rivras — bekräftas av Brunos uppgifter. Ty även Bruno omtalar Henriks tvekan, och han omtalar, att rivandet av de sachsiska furstarnas borgar var ett Henriks senare påfund, som dock verkställdes.² Att det endast kunnat ske efter en formlig överenskommelse är givet. Brunos avvikande skildring är lätt förklarlig, om hänsyn tages till att han ännu mer än den ingalunda opartiske Lambert skildrar med en grovt, nästan naivt framträdande tendens.

Med Henrik drog så Liemar från Goslar till Bamberg³ och därifrån till Nürnberg.⁴ Här ägde efter påsk det berömda mötet rum mellan representanter för Tysklands episkopat och två legater från påven. Bland dem, som stodo mot legaternas anspråk, märktes i främsta rummet Liemar, och han instämde därför till Rom till 30 november 1074.⁵ Han har ännu en tid följt Henrik; ännu 29 juni 1074 befann han sig tillsammans med denne i Mainz.⁶ Men därefter måste han ha vänt hem till Bremen.

Förhållandena i Sachsen hade emellertid inte helt lugnat sig.

¹ Jmfr. till detta och följande Lambert 1074 a. ed. s. 181—183.

² Bruno 33—34 a. ed. s. 21 f.

³ Meyer v. Knouau 2 s. 375 f. ssk. n. 90.

⁴ Meyer v. Knouau a. a. 2 s. 377, 380.

⁵ Meyer v. Knouau a. st.; Dehio a. a. 2 s. 6 f.

⁶ Meyer v. Knouau a. a. 2 s. 384 n. 97, 399 f.

Något trassel uppstod vid rivandet av borgen Harzburg, och sachsiska övergrepp härvid stämde Henrik fientligt mot sachsarna.¹ Deras försök att blidka honom misslyckades, Henrik rustade men kunde först fram emot våren gå till anfall.²

Under tiden uppehöll sig Liemar i Bremen. Han uppger i ett brev, som måste dateras till slutet av januari 1075, att han under hösten 1074 och vintern 1074—1075 inte företagit några resor. Brevet är ställt till biskop Hezilo av Hildesheim.³ Sannolikt är det även under denna tid, som han ligger i brevväxling med biskop Imad av Paderborn, enligt vad som framgår av ett bevarat brev från den sistnämnde till påve Gregorius VII.⁴ Såväl den ena som den andre av Liemars två korrespondenter tillhörde det mot Henrik IV fientliga partiet.⁵ Men förhållandena i norra Tyskland äro vid denna tid dock så pass lugna, att i det avseendet ligger intet märkligt i brevväxlingen.⁶

Men i ett annat avseende äro de två breven märkliga; båda sammanhånga med det skärpta förhållandet till Rom. I själva verket hade Liemars uppträdande i Nürnberg medfört vådliga konsekvenser; när han ej infann sig i Rom vid den fastställda tidpunkten, suspenderades han från sitt ämbete.⁷ Det är härom han skrev till Hezilo och begärde råd.⁸ I ett brev till Imad hade han redan beslutat sig för att resa till Rom.⁹ Sannolikt har han även rest dit och där erhållit absolution. Resan bör ha ägt rum april—juli 1075.¹⁰ Under alla omständigheter nämnes hans namn inte i samband med

¹ Bruno 33 a. ed. s. 21 f.; Lambert 1074 a. ed. 183 f.; jmf. Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 331 ff.

² Bruno 35—44 a. ed. s. 22 ff.; Lambert 1074, 1075 a. ed. s. 184 ff.; 202; jmf. Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 336 ff., 410 ff., 489 ff.

³ Registrum ed. Sudendorff 1 s. 8 f. Jmf. Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 446 f.

⁴ B. Schmeidler: Ein Brief Bischof Imads von Paderborn an Pabst Gregorius VII, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 37 s. 804 ff.

⁵ Lambert 1073 a. ed. s. 150; Bruno 39 a. ed. s. 25. Jmf. Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 234 och Schmeidler a. a. s. 807 ff.

⁶ Annorledes Schmeidler a. st.

⁷ Monumenta Gregoriana ed. F. Jaffé s. 140 f.

⁸ Registrum a. ed. s. 8 f.

⁹ Schmeidler a. a. s. 804.

¹⁰ Schmeidler a. a. s. 806 f.

de märkliga händelser, som vid denna tid utspelades i norra Tyskland.

Den kungliga hären hade samlats och ryckt mot sachsarna, vilka 9 juli tillfogades det blodiga nederlaget vid Homburg.¹ Henrik fullföljde knappast sin seger. Efter ett kort tåg in i Sachsen upplöstes den kungliga hären. På sachsarnas sida åter härskade den största förvirring. Bland enstaka furstar, som gåvo sig under Henrik, märktes Udo av Stade. Han erhöll frihet och nåd mot att ställa sin son som gisslan.² På allt sätt sökte man förmå Henrik till fred. Det är som tolk för denna sachsarnas fredskärlek, som Liemar gör sitt inträde i Lamberts skildring, den enda, som omtalar honom.³ Vid tre olika tillfällen nämnes Liemar här — och jämte honom Udo av Stade — såsom sachsarnas sändebud till och böne- man hos kejsaren.

De villkor, sachsarna erhöillo, var den totala underkastelsen, och i oktober 1075 slöts i Gerstungen åter fred. De sachsiska furs- tarna, bland vilka märktes Magnus av Sachsen och dennes farbror Herman, överlämnade sig åt Henrik, som lät utplantera dem hos sina anhängare till fängsligt förvar.⁴ Först år 1076 blevo de fri- givna.⁵

Härmed ha samtliga de händelser, som på något sätt äro av intresse för Liemars och stiftet Hamburg-Bremens historia under den tid 1072—1076, då Adams verk kan ha avslutats, genomgått. Mot bakgrunden därav skall nu de ovan ställda frågorna, som me- nades kunna vara av betydelse för ytterligare inringning av den tidpunkt, då Adams verk avslutades, upprepas och granskas.

Vi erinra oss då först att Adams ord "prima coniuratio" om 1071 års uppror förutsätter, att när han skrev en "secunda coniuratio" redan var känd.⁶ Vi äro bl. a. och främst genom Brunos och Lamberts skildringar väl underrättade om Tysklands historia

¹ Jmfr. härtill och det följande Bruno 46—53 a. ed. s. 30 ff.; Lambert 1075 a. ed. s. 217 ff.; Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 495 ff.

² Lambert 1075 a. ed. s. 224 f.

³ Lambert 1075 a. ed. s. 229, 230, 234.

⁴ Bruno 54—55 a. ed. s. 36 f.; Lambert 1075 a. ed. s. 237 ff.; jmfr. Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 534 ff.

⁵ Bruno 82 a. ed. s. 61; Lambert 1076 a. ed. s. 258 ff. Jmfr. Meyer v. Knonau a. a. 2 s. 675 ff., ssk. s. 676 n. 89.

⁶ Jmfr. ovan s. 7.

under dessa år; av dem kunna vi se, att ingen sammansvärjning och intet uppror kommit till stånd förrän under våren och sommaren 1073.¹ Förrän efter denna tid kan alltså inte mäster Adam ha skrivit det här debatterade uttrycket i sin tredje bok.

Vi övergå nu till epilogen för att se om vi i den kunna finna någon terminus ante quem. Så tycks vara fallet med uttrycket "clausa tyrannis".² Efter det sista fördraget i Gerstungen oktober 1075 voro Herman och Magnus insatta i fängsligt förvar, deras anhängare voro lamsiagna. Av Hamburg-Bremen-kyrkans gamla fiender var endast Udo på fri fot, men han hade lämnat sin son såsom gisslan och hade själv jämte Liemar deltagit i underhandlingarna.³

I detta läge har det helt enkelt varit omöjligt för Adam att kalla Bremen "clausa tyrannis". Han har inte kunnat uttrycka en önskan om att Liemar skulle göra slut på det odrägliga tillstånd, som låg i Bremens betryck till följd av de sachsiska furstarnas uppträdande. Han skulle i stället ha jublat över att detta betryck nått sin ända. Före oktober 1075 måste Adam ha författat sin epilog; det är alltså omöjligt, att de ord, som man ansett ha avseende på Liemars fredsmedling, kunna åsyfta hans verksamhet oktober 1075.

Kunna de kanske ha avseende på någon annan fredsbefrämjande gärning av Liemar? I själva verket finnes under det tidsavsnitt mellan sommaren 1073 och hösten 1075, då Adam enligt ovanstående måste ha avslutat sitt verk, en dylik händelse. Det är den egendomligt nog av forskningen i detta sammanhang helt bortglömda medling, som Liemar företagit mellan Henrik och sachsarna februari—mars 1074.

Vid denna tidpunkt och tiden närmast därefter passar Adams epilog synnerligen väl. Liemars brytning med Rom och hans resa dit hade ännu inte ägt rum; de skymta ej heller i epilogen. Där emot hade då orden "clausa tyrannis" full giltighet. Fred var sluten, men Magnus, Udo och Herman stodo på höjden av sin makt. Senast under kriget hade åtminstone en av dem trakasserat Liemar och hans kyrka.

Även själva orden i det ifrågavarande källstället tyckas ut-

¹ Jmfr. ovan s. 9.

² Jmfr. ovan s. 8.

³ Jmfr. ovan s. 13.

märkt passa in på händelserna februari—mars 1074: ”Du återställer freden. Redan hotar för tredje gången krig, och Du förmår de stridande till fred”. Det är nästan, som om man här fördes till kungapfalzen i de av Lambert skildrade kritiska dagarna i mars 1074. Det första kriget — Adams ”prima coniuratio” —¹ hade slutat 1071, det andra genom fördraget i Gerstungen i februari 1074. Men tvister om detta fördrags bestämmelser utbryta och det artar sig ånyo till krigsutbrott, det tredje, när Liemar förmår kejsaren till eftergift.²

Det synes svårt att avvisa dessa överensstämmelser såsom beroende blott och bart på tillfälligheter. En viss sannolikhet torde kunna anses tala för, att Adam skrivit sin epilog och sålunda avslutat sitt verk först kort efter mars 1074. Det bör påpekas, att har så varit fallet, kan utan vidare en tidpunkt visas, då Adam haft tillfälle att till Liemar överräcka dedikationsexemplaret: efter dennes hemkomst från den långa vistelsen hos kejsaren, då han under sommaren, hösten och vintern 1074—1075 befann sig i Bremen.³

Men full visshet står inte att här uppnå. Kräver man detta måste man nöja sig med sommaren 1073, när den andra sammansvärjningen mot Henrik kom till stånd, och hösten 1075, när fördraget i Gerstungen ingicks, såsom gränser. Även dessa tidpunkter ligga varandra nära; under den mycket korta tid, som de inringa, har mäster Adams verk bringats till fullbordan.

¹ Jmfr. ovan s. 9.

² Jmfr. ovan s. 10 f. Meyer v. Knonau (a. a. 2 s. 530 n. 102) påpekar, hur Adam i uttryckssättet anknyter till Virgilius. Detta har ingalunda den konsekvensen, att Adam med sitt uttryck ”*tertia prelia*” ej avsett ett faktiskt förhållande.

³ Jmfr. ovan s. 11 f. Vill man inte tänka på denna tid såsom den, då Adam till Liemar överräckte sitt verk, återstår knappast någon annan än sensommaren 1073, innan Liemar under någon av månaderna augusti—oktober begav sig till kejsaren. Dock är det föga sannolikt, att denna tid kunnat komma i fråga, ty ännu efter utbrottet av sammansvärjningen har Adam inte avslutat tredje boken (se ovan s. 13 f.). Efter årsskiftet 1074—1075 kan Liemar inte visas ha uppehållit sig i Bremen förrän efter fördraget i Gerstungen oktober sistnämnda år.

DEN HÖGTYSKA DIALEKTFORSKNINGEN OCH DESS
AKTUELLA ARBETSUPPGIFTER

EN HISTORISK OCH METODOLOGISK ÖVERBLICK

AV

ERIK ROTH

Dialektforskning har inte alltid innehaft den rangställning, som den i våra dagar onekligen har. Det har funnits tider, då sysslandet med folkspråken ansågs som något tämligen mindervärdigt, i varje fall mindre viktigt. Detta faktum sammanhänger nog delvis med en länge gängse missuppfattning av vad dialekter egentligen äro. Man ansåg nämligen att dialekter voro fördärvade stadspråk eller skriftspråk, en åsikt (omfattad ännu av Adelung) som måste förefalla oss något egendomlig. Snarare skulle man ju våga påstå, att tvärtom ett skriftspråk ur genetisk synpunkt är en, om man så vill, "korrumpierad" dialekt. Ringaktningen för dialekter hade emellertid även andra orsaker. Under första hälften av 1800-talet stod den filologiska forskningen i Tyskland väsentligen i textkritikens tecken. Med metoder, som nedärvts från den klassiska filologien, gingo män som Lachmann och Haupt till det i sig naturligtvis synnerligen viktiga värvet att i mönstereditioner utge den medeltida tyska litteraturens mästerverk, hjältesången, minnesångarna och de episka klassikerna. Intresset för dessa verk var dock huvudsakligen litteraturhistoriskt, i ringare mån språkligt. I de medelhögtyska litteraturminnesmärkena äro som bekant de dialektala dragen starkt beskurna, språket har karaktären av ett litteraturspråk, där alltför skarpa dialektala egenheter utmönstrats. Följden härav blev bl. a. att den medelhögtyska grammatiska forskningen huvudsakligen kom att syssla med språkformer, som sannolikt aldrig talats, i varje fall icke av folket, utan varit ett idealspråk, en konstprodukt. Vi äga ännu i dag ingen mht. grammatik, som konsekvent söker tränga fram till de talade mht. *dialekterna*. Weinholds arbeten äro visserligen värdefulla som materialsamlingar men i övrigt föråldrade och Michels Elementarbuch — som dock är ett steg i rätt riktning — och i ännu högre grad den

Denna uppsats återger en föreläsning på Köpenhamns universitet i febr. 1931, vilken i sin tur i allt väsentligt återgår på en provföreläsning över förelagt ämne vid Stockholms högskola i okt. 1930.

tongivande mht. grammatiken av Hermann Paul koncentrera sig väsentligen på litteraturspråket från 11- och 1200-talen och kunna knappast betraktas som historiskt-fonetiska undersökningar av den mht. språkperioden i sin helhet. Jag kan i detta sammanhang inte underlåta att erinra om hur olika forskningen utvecklats på det medellågtyska området, där Agathe Laschs och Christ. Sarauws arbeten (Mittelniederd. Grammatik 1914 resp. Niederdeutsche Forschungen 1—2, 1921—24), vilka på ett lyckligt sätt komplettera varandra, ge en helt annan bild av ett fornspråk och dess dialektala utveckling.

Att dialekterna och dialektforskningen under den tyska språkvetenskapens första skede icke voro i ropet berodde även på en annan omständighet, nämligen att den man, som mer än alla andra angav tonen och skapade modet inom den filologiskt-lingvistiska forskningen, Jacob Grimm, icke hade något större personligt intresse för denna gren av språkvetenskapen. Även en så genial och på så gott som alla områden av germansk språkvetenskap nyskapande man som Grimm hade av naturliga skäl sin begränsning. Grimms syn på det tyska språket hade en rent nationell inriktning. För Grimm voro de moderna dialekterna ej en samling inbördes varierande idiom utan ett helt, underordnat den stora tyska språkenheten, som uppbars av det gemensamma skriftspråket. Grimm säger själv, att först genom "Niederschlagung der Dialekte" kan man uppnå "die Herrschaft grösserer vaterländischer Spracheinheit". Grimm såg mera i stort. Det tyska *skriftspråket*, som av Grimm träffande karakteriserades som "der protestantische Dialekt"¹, och de germanska fornspråkens *historiska* utveckling i vidaste mening, alltså sedd i dess samband även med kulturhistorien, rättsvetenskapen, mytologien, stod i förgrunden av hans intresse. Ljutfysiologien låg mindre för honom. Jag erinrar om att förhållandet väl snarast var motsatt ifråga om Grimms samtida och föregångare Rasmus Rask, som icke ägde Grimms historiska sinne men väl en skarp blick för språkens naturvetenskapliga sida. Grimms syn inte bara på dialekternas utan även på de smärre germanska nationaliteternas relativa existensberättigande framgår av en i våra ögon kuriös åsikt i "Geschichte der deutschen Sprache" (1848), där

¹ Deutsche Grammatik, Bd. 1, 2. Ausg., Vorrede s. XI.

det heter (s. 837), att det vore både praktiskt och nyttigt, om holländarna antog högtyskt språk och danskarna svenskt.

Vad Grimm i stort sett saknade, intresse och tid för de *enskilda moderna ljuden inom folkspråken*, ägde däremot i hög grad en hans samtida, bayraren Andreas Schmeller, som är den vetenskapliga tyska dialektforskningens grundare. För något mer än hundra år sedan, 1821, utkom dennes översikt av de bayerska folkmålen, "Die Mundarten Bayerns grammatisch dargestellt". I företalet till första bandet av sin *Deutsche Grammatik* (2:a uppl. 1822), nämner Jacob Grimm med stor respekt detta Schmellers arbete, vilket visar, att Grimm dock inte saknade förståelse för dialekternas betydelse för språkforskningen, även om denna betydelse för Grimm var av sekundär art. — Schmellers översikt av de bayerska dialekterna är ett arbete av sällsynt hög kvalitet, som i flera avseenden gör ett helt modernt intryck. Schmeller tog här hänsyn inte endast till en viss ortsdialekt eller vissa ortsdialekter utan till ett helt *I a n d s k a p s* språkförhållanden och är däri föregångare till dialektforskare av allra modernaste skola, de s. k. dialektgeograferna, för vilka karakteriserandet av ett helt "*Sprachlandschaft*" står som det slutliga målet. Schmeller är den förste, som söker dra upp dialektgränser inte bara inom Bayern utan för Tyskland överhuvud. Han skiljer vidare mellan språket på landet och borgarspråket i städerna och anser det senare vara "korrump" i förhållande till det förra. Därmed bryter Schmeller med en uppfattning, enligt vilken, som jag förut nämnt, dialekterna snarast äro att anse som fördärvade stads- eller skriftspråk. Vidare har Schmeller ansatser till fysiologiska analyser av språkljuden och skapar åt sig ett fonetiskt alfabet, där, för att bara nämna en detalj, det uppochnedvända *e* (ə) för första gången användes såsom tecken för det indifferent vokalljudet i svagtonig ställning. Vad angår Schmellers ljudstatistiska metod, så går han ut från det samtida tyska skriftspråksuttalet och söker fastställa, vilka ljud som i folkspråket motsvara dessa. Till en historisk framställning i egentlig mening, alltså till ett försök att uppnå förbindelse med de äldre språkperiodernas ljudsystem, nådde Schmeller trots aktningvärda ansatser aldrig helt fram. Av naturliga skäl f. ö., då ju vid denna tid medeltidsspråkens ljudsystem voro alltför litet utforskade för att någon skulle kunna gripa sig an med den ännu i våra dagar vanskligaste

uppgiften inom dialektforskningen: att nå en kontinuerlig förbindelse mellan de moderna språkljuden och de traderade texternas språk. Men Schmeller var medveten om vikten av att söka sammanknyta äldre och yngre tid. Schmellers insats var under alla förhållanden grundläggande för dialektforskningen. Berömd är också hans "Bayerisches Wörterbuch", som började utkomma 1827.

I denna exposé kan jag icke gå in på detaljer utan får hålla mig till vissa huvudmoment och typiska drag i utvecklingen. Schmeller fick många efterföljare, särskilt ifråga om dialektlexika, men knappast jämbördiga sådana. På 40- och 50-talen började forskningens mål och medel dock framträda i allt klarare konturer. Man torde ej ta miste, om man antar, att härvidlag de samtidigt uppblomstrande naturvetenskaperna spelade en framträdande roll. Man fick blicken upp för dialekternas karaktär av naturföreteelser, av olika arter av samma släkte o. s. v. Schmellers försök att fastställa dialektgränser fördes vidare, man gjorde upp dialektkartor. Den första, av K. Bernhardi, utkom 1844 och är viktig också därför, att här för första gången planen på en "Sprachatlas" framföres. Samtidigt började Firmenichs stora samling av dialektprov, "Germaniens Völkerstimmen", att utgivas. Forskningens program och närmaste arbetsuppgifter bragtes på tal i periodiska tidskrifter, bland vilka särskilt förtjänar nämnas en, Karl Frommanns "Die deutschen Mundarten" (1854 ff.).

Skulle man försöka att dra upp huvudlinjerna för den tyska dialektforskningen efter Schmeller genom att i korthet redogöra för de personers verksamhet, som spelat rollen av nyskapare eller fullföljare av företrädarnas intentioner, så vore i främsta rummet att nämna Karl Weinhold (1823—1901). Arten av dennes insats bestämdes därav att han var lärjunge till såväl Jacob Grimm som Andreas Schmeller. Från Grimm ärvde W. sitt intresse för det germanska språket och kulturen i sin helhet, för mytologi, kulturhistoria, folklore. I Schmellers anda arbetade han däremot vidare, då han redan i en doktorstes av år 1843 yttrade följande åsikt om värdet av folkmunarterna i förhållande till litteraturminnesmärkena: *Dialecti populares majore studio dignae sunt quam singulorum poetarum mediæ ævi opera*, en ganska kättersk och djärv åsikt, om man betänker, att Lachmann och dennes textkritiska skola vid denna tid stod i sitt flor. Det var också tack vare impulser från

Schmeller som Weinhold år 1853 skrev sitt arbete "Ueber deutsche Dialectforschung". I likhet med Schmeller behandlar Weinhold här ett språklandskap, närmare bestämt det schlesiska. Weinhold såg det slutliga målet för sina strävanden i en "vergleichende Grammatik aller deutschen Mundarten" (s. 5). Det fanns emellertid också vissa olikheter mellan Schmellers och Weinholds metoder och arbetsmål. Till skillnad från Schmeller eftersträvade W. nämligen också att konsekventare påvisa sambandet mellan äldre och nyare tid. Vad han sid. V i förordet till "Ueber deutsche Dialectforschung" yttrar i denna fråga, vittnar om en ovanligt klar insikt om den tyska dialektforskningens mål och medel: "Die Forschung in den deutschen Dialecten hat noch ser viel zu leisten. Sie hat in der althochdeutschen Zeit ihre Ernte; sie hat im mittelhochdeutschen mancherlei zu schneiden und lesen; ihre Hauptarbeit beginnt aber mit dem Verfall der höfischen Rede des 13. Jhts. Die Grammatik und das Wörterbuch des 14.—16. Jahrhunderts ist nichts anders als eine deutsche Dialectologie. Das ist eine nächste grosse Aufgabe für die wenigen, welche wissen was die deutsche Sprachforschung zu thun hat". Såsom led i dessa strävanden tillkommo på sextitalet hans "Alemannische Grammatik" och "Bairische Grammatik". W. sökte här i överensstämmelse med sitt nyss nämnda program ge en bild av det alemanniska och bayerska ljudbeståndets utveckling från mht. till modern tid med utnyttjande av mellanperioderna. Tyvärr var materialet ännu för knappt för att uppgiften skulle helt lyckas. En förtjänst i Weinholds vetenskapliga program skall här ytterligare särskilt framhållas, emedan den i nutida tysk dialektforskning tagits upp på nytt: hänsynen till vad som innefattas i det tyska ordet "Volkskunde". Här var W. en märklig föregångare. Det var han också vid sitt framhållande av vikten att beakta ortnamnen, mark- och ägonamnen (ty. Flurnamen) vid insamlandet av materialet för den språkhistoriska undersökningen.

Man skulle nu vara frestad tro, att det var ganska väl beställt med den tyska dialektforskningen, men i själva verket stod Weinhold tämligen ensam. Hans program blev aldrig förverkligat. Vi komma att finna att detta ej är det enda fall inom tysk dialektforskning, då vackra ansatser ej fullföljas. Den nästa märkliga insatsen på området lät vänta på sig ganska länge och gällde helt

andra sidor av dialektforskningen, nämligen den ljudfysiologiska analysen, som hittills onekligen varit försummad. Det var den förkättrade och av Weinhold innerligt avskydda s. k. *unggrammatiska skolan* ("die Junggrammatiker"), som stod fadder till denna nya epok i den tyska dialektforskningens historia. Unggrammatikerna hade blicken öppen för dialekternas betydelse, när det gällde att utforska, vad som låg dem varmast om hjärtat, *lagarna för språkets förändring*. Här var ett vitt fält för prövning av den ryktbara *läran om ljudlagarnas undantagslöshet*. Det var åter den fruktbringande samverkan med naturvetenskaperna, som lett till denna lära, vilken i sin tidigaste något bryska formulering (av Leskien 1876) och i dess förbindelse med en ensidig och utrerad uppfattning av språket som en biologisk företeelse bragt så mycken oro och diskussion åstad inom den språkliga lärda världen. Alltnog, dialektforskningen satte nu åter in med nya och förfinade metoder.¹ Här ha vi främst att stanna vid ett namn, J. Winteler, författare till en berömd avhandling, "Die Kerenzer Mundart im Kanton Glarus" (1876).

Denna avhandling, vid vars utarbetande förf. hade förmånen att åtnjuta råd av fonetikens nyskapare, Eduard Sievers, är en renodlat *ljudfysiologisk* undersökning. Skarpare än någonsin förut analyseras här språkljuden och språkverktygens funktion med en anatomisk sakkunskap, som både imponerar och tröttar. Det är inte utan, att språkljudens beskrivning alltför mycket bemängts med fysiologisk teori. Att under sådana förhållanden den språkhistoriska och språkgeografiska sidan av uppgiften fått träda betydligt i bakgrunden, är självklart. Winteler ger i förordet tillkänna sin allmänna uppfattning av dialektforskningens betydelse och uppgifter. Han framhåller riktigt det levande språkets suveräna betydelse för förståelsen av även de gamla skriftliga källornas språkformer (VII—VIII). Han tycks t. o. m. finna, att ljudfysiologien är överlägsen andra grenar av språkforskningen och hans tydliga överdrivande av denna synpunkt får ett ganska roande uttryck i följande sats: "Meine Arbeit ist ja wesentlich nur an diejenigen gerichtet, welche die Sprachform zu erfassen vermögen als eine Leistung des Menschengeistes, die zu demselben in weit inni-

¹ Jag erinrar om att detta var fallet även i Sverige, där Adolf Noreen i sin gradualavhandling om Fryksdalsmålet (1877) skapade ett mönster för svensk forskning på detta område.

gern und durchgreifendern Relationen steht, als selbst die besten Erzeugnisse der vollendetsten Literatur" . . . Detta uttalande erinrar om den förut omnämnde Weinholds doktorstes av år 1843. Weinholds och Wintelers satser få vi snarast betrakta som överord, förorsakade av reaktionen mot de äldre historiskt-antikvariska och litterärt-filologiska (textkritiska) inriktningarna inom språkvetenskapen.

Jag har dröjt utförligare vid Wintelers avhandling av den orsaken att den bildar övergången till en period inom den högtyska dialektforskningen, då dennas mål och medel ställas under livligare debatt och ropet på organisation gör sig starkare hört än förut varit fallet. På en Philologenversamling i Gera 1878 gävos vissa riktlinjer för framtiden, vilka ytterligare utarbetades av Ph. Wegener i Zs. für deutsche Philologie 1880, 450 ff. Ser man närmare på de programpunkter och önskemål, som Wegener uppställde, så skall man finna, att de ha en ovanligt framsynt karaktär och att där redan finnas inneslutna metoder och principer, som i våra dagar gärna utges för att vara *le dernier cri* inom dialektforskningen. Utom en allmän fordran på strängare metod var det framför allt följande moment, Wegener framhävde: 1) noggrann ljudfysiologisk beskrivning, 2) strängare genomförande av den historiska principen, d. v. s. återförande av de moderna ljuden på de forngermaniska motsvarigheterna, 3) utredning av skrift- och kulturspråkets och de som "finare" ansedda grannspråkens inflytande på dialekterna, 4) varje undersökning skall behandla ett i historiskt och kulturellt avseende sedan gammalt sammanhängande område, 5) dialektgränserna skola om möjligt föras tillbaka på *historiska, politiska gränser*, 6) det insamlade ordförrådet skall behandlas även från psykologiska och stilistiska synpunkter. — Det kan ju förefalla oss, som om de flesta av dessa programpunkter vore tämligen självklara, och att det inte skulle behöva förutsättas alltför mycken erfarenhet om folkspråkens natur för att förstå deras stora betydelse. Emellertid återfinna vi, som jag redan antytt, flera av dessa punkter som energiskt framhållna deviser på de moderna dialektgeografernas programuttalanden, särskilt dem, som gälla de kulturellt och socialt livskraftigare dialekternas inflytande på andra dialekter och dialektgränsernas återförande på politiska gränser. Jag kommer närmare in på dessa spörsmål sedan.

Det skulle föra alldeles för långt att detaljerat redogöra för, i vad mån och på vilket sätt de av Wegener lancerade riktlinjerna för dialektforskningen upptogs och följdes av den närmaste tidens dialektologer. Det finns knappast någon enda, som helt ställt sig på Wegeners ståndpunkt. Närmast honom står väl Bremer, som 1892 började utgiva sin serie "Sammlung kurzer Grammatiken deutscher Dialekte", en ganska betydande rad av dialektmonografier, i vilka Wegeners riktlinjer och traditionerna såväl från Schmelser och Weinhold som från Winteler¹ väl tillvaratagits. Men Bremer stod tämligen isolerad, och hans publikationsserie ägde icke någon större livskraft. Någon organisation i stor stil av dialektforskningen fanns inte; Weinholds stora tanke att förbinda den nya och gamla tidens språkformer med varandra genom att också dra in mellanperiodernas litterära minnesmärken i undersökningen sköts åt sidan såsom varande för tidigt väckt. Weinholds "Alemannische" och "Bairische Grammatik" fick endast en, men en märklig efterföljare, F. Kauffmanns "Geschichte der schwäbischen Mundart" (1890). Dominerande blir inom forskningen numera den geografiska synpunkten, dialekternas utveckling i horisontalplanet, strävandet att söka fastställa dialektgränser eller, som det mot förmodan oftast visade sig vara, dialektzoner och orsakerna till dessas uppkomst och förskjutningar. Detta gäller, för att blott nämna ett par viktigare namn, Hermann Fischer i hans "Geographie der schwäbischen Mundart" (1895), som är en inledning till hans stora och förtjänstfulla "Schwäbisches Wörterbuch", detta gäller även Carl Haags principiellt viktiga arbeten² och Albert Bachmann i Zürich, vars serie "Beiträge zur schweizer-deutschen Grammatik" började utkomma 1910. Även på andra håll i Tyskland och Österrike, där dialektforskningen står under ledning av Wiener Akademie der Wissenschaften³, arbetas målmedvetet på att framför allt insamla materialet och klarlägga dettas utbredning i rummet för att därigenom lägga grunden för den kommande stora

¹ Bremer har liksom Winteler utgått ur Sievers fonetiska skola. Beaktansvärda äro i Bremers samling försöken att bestämma ljudreglernas relativa kronologi.

² Die Mundarten des oberen Neckar- und Donaulandes. Progr. Reutlingen 1898; jfr Zs. f. hochd. Mundarten 1900, 138 ff.

³ Bland ledarna märkas Seemüller (†), Pfalz, Steinhäuser.

uppgiften, som hägrade för Weinhold, en de tyska dialekternas jämförande historiska grammatik. I detta sammanhang bör även erinras om experimentalfonetikens uppsving och om den stora betydelse grammofonen kommit att spela inom dialektforskningen genom dess fixerande av talade dialekter. För framtida undersökningar angående en dialekts utveckling och förändring komma fonogramarkiven i Wien (sedan 1899)¹, Zürich och Berlin o. s. v. säkerligen att visa sig ovärderliga.

Medan på de flesta håll, i doktorsavhandlingar och tidskrifter, dessa avlägsna mål eftersträvas genom ett flitigt fördjupande i de tillfälliga uppgifternas detaljarbete och avstående från alla principiella utredningar och programmatiska uttalanden, så finna vi i ett annat läger av den tyska dialektforskningen helt andra signaler, man skulle kunna kalla det stridssignaler. Jag avser här den moderna s. k. *dialektgeografiska skolan*.

Vi ha i det föregående sett, hur i den tyska dialektforskningens utveckling traditioner nedärvt från en äldre forskare till en yngre, man har byggt vidare på den en gång lagda grunden. Det går en ganska klar linje från Schmeller över Weinhold (och Winteler) till Bremer. Men det finns också andra fall, då en viss forskargenerations erfarenheter och metoder helt och hållet förkastas av en samtida eller efterföljande generation. Så var förhållandet med den tyska dialektgeografiska skolans grundläggare, G. Wenker och framför allt dennes medhjälpare, F. Wrede. Wenkers namn är fast knutet till "Sprachatlas des deutschen Reichs" i Marburg. Att Wenker med denna sin skapelse avsåg att bevisa eller motbevisa riktigheten av ungrammatikernas fältrop "Die Lautgesetze wirken ausnahmslos" är icke klart ådagalagt. Wenker var i stort sett dilettanten, som fröjdades åt de många olika sätten att tala i Rhenlandet, med vars dialekter han var väl förtrogen. Hans mål var att på kartan avgränsa de olika idiomen. Först senare tillspetsades förhållandet till den ungrammatiska skolan. Mot dennas lagbundenhet uppställdes tesen om den överallt härskande variationen, språkblandningen, språkrevolutionen. —

Det var emellertid samma år, som den ungrammatiska tesen formulerades av Leskien, 1876, som Wenker började skicka ut sina

¹ Jfr H. W. Pollak, Zs f. d. Mundarten 1913, 83 ff.; Germanisch-romanische Monatsschrift 1914, 264 ff.

frågelistor, först till varje by i sin hemtrakt, sedermera till cirka 40,000 orter över större delen av Tyskland. Det var de berömda s. k. "Wenkerschen Sätze", 40 till antalet, som nu utsändes och besvarades av de olika orternas folkskollärare. Dessa svar infördes så på kartor på så sätt, att för varje enskilt ord i satserna en särskild karta tecknades. Detta blev grunden till det stora forskningsinstrument, som nu "Sprachatlas des deutschen Reichs" i Marburg utgör. Man förstår redan av vad jag hittills sagt detta förfarandes fördelar: man får en geografisk överblick av en ljudföreteelse, av dess läge och utbredning över ett visst landskap och förhållande till andra ljudföreteelser på samma geografiska område. Först en sådan karta ger möjligheten för dialektforskaren att orientera sig på ett större område, att sluta sig till var en företeelses utbredningscentrum ligger, var dess periferi. Genom kartbilden har dialektgeografen åskådliggjort, hur talrika och vitt skilda de moment äro, som orsaka språkets förändring. I allt klarare dager framstår trafikledernas betydelse för dialektstoffets vandring liksom ett i socialt och kulturellt avseende överlägset idioms starka inverkan på grann-dialekterna. Man har fått ögonen öppna för hur kraftigt dialekterna fluktuerar, hur företeelserna bölja ut från ett kärnlandskap mot yttergränserna och tränga sig, ofta ord för ord, etappvis ("Wortverdrängung") in på främmande dialektområden. Resultatet är språkblandning. Jämte förtjänsterna framträda dock även bristerna mycket klart. De ligga framför allt däri, att materialet icke är fullständigt, de 40 satserna innehålla ju blott ett begränsat ordförråd. Vidare ha ju uppteckningarna verkställts av lekmän, icke av fonetiskt skolade vetenskapsmän. I fonetiskt avseende är språkatlasens värde mycket begränsat. Denna begränsning voro emellertid dess ledare, Wenker och senare Wrede, tämligen medvetna om. Kartbladen fordra alltså dels kontroll i terrängen, dels komplettering. Så långt torde alla vara överens.

Skarpt bryta sig däremot meningarna angående en i principiellt och metodiskt avseende central fråga inom dialektforskningen, för vars lösning dialektgeograferna tro sig sitta inne med särskilda förutsättningar: frågan om ljudlagarna och dessas "undantagslöshet". Det blir nödvändigt att närmare ingå på detta spörsmål, som genom dialektgeografernas polemiska inställning fått en förnyad, sär-

skild aktualitet. Bevisa verkligen kartbladen, vad i synnerhet Wrede gjort gällande, att ljudlagarna icke äro undantagslösa?

Jag skall taga ett konkret exempel. Enligt läran om ljudlagarnas undantagslöshet skall på ett område, där det germanska konsonantljudet *t* är oförskjutet i t. ex. ordet *wäter* 'vatten', alltså på det lågtyska området, detta *t*, om betingelserna i övrigt äro desamma, vara oförskjutet också i andra ord med germanskt *t*, såsom *föte* 'fötter', *bäter* 'bättre' o. s. v. Nu visar det sig emellertid, att på kartbladet för högtyska grundordet 'besser', den högtyska formen, alltså *besser* med till *s* förskjutet *t*, finnes på ett lågtyskt område mellan Braunschweig och Magdeburg, d. v. s. i östra Ostfalen, tämligen långt norr om den ordinära gränsen mellan lågtyskt *t* och högtyskt *s*. Situationen är klar: gränsen mellan t. ex. *wäter* och *wasser* löper väsentligt längre söderut än mellan *bäter* och *besser*: vi få alltså ett område, där det heter *wäter* men *besser*, och läran om ljudlagarnas undantagslöshet synes ej hålla streck. Det vore emellertid att göra ungrammatikerna orätt, om man ville förneka deras insikt om att ord kunna under särskilda förhållanden lånas, importeras från en dialekt till en annan. Detta är fallet med *besser* i ostfaliskan. Betingelserna för utvecklingen av t. ex. orden *wäter* och *bäter* äro ej desamma. Språkatlaskartorna ha klart visat, och det är en av deras förtjänster, att särskilt vissa sorters ord ha lättare att från skriftspråket eller från en grann-dialekt nästla sig i in en främmande dialekt, så komma t. ex. just abstrakta uttryck som högty. *besser* eller *sicher*¹, *Woche*, *Herz* o. dyl. ofta in i sin högtyska form i eljest rent lågtyska dialekter; samma är förhållandet med de högtyska räkneorden o. s. v. Men vem skulle därför vara berättigad påstå, att ungrammatikernas lära är förfelad? Deras påstående, att ett germanskt *t* kvarstår oförskjutet i lågtyskan motbevisas ej av att vissa högtyska ord inlånat *s* i lågtyskan, lika litet som de lågtyska reliktformerna i Berlin såsom *ik*, *det*, *wat* eller kulturlånet *zich* i den moderna holländskan strider mot regeln att *k* och *t* enkelt efter vokal förskjutas till spirant i högtyskan men ej i lågtyskan. Jag skall belysa saken med ännu ett

¹ I westfaliska dialekter skall ett äldre *sikur* ljudlagsenligt bli *sikør*, som också finnes. Vissa westf. dialekter ha däremot det "överdialektiska" *sicher*. På samma sätt härskar *sicher* i ostfaliska dialekter.

exempel. I en dialekt i Oberlausitz¹ motsvaras mht. *iu* av ljudet *oï* precis som i modern tyska, det heter t. ex. för mht. *biule* 'böld' i dialekten *poïle*, för mht. *schiuue* 'lada' *šoïne*, men däremot egenomligt nog för mht. *friunt* 'vän' *fraïnt* och för *tiufel taiſt*. Är icke detta ljudlagarnas bankrutt? Stolt visar dialektgeografen på sin karta att formerna med *ái* icke äro genuina i Oberlausitz utan ha inkommit från grann-dialekten, Obersächsich. Detta är ju onekligen en viktig lärdom, som dialektgeografens karta ger ljudhistorikern, men denna motbevisar ju på intet vis den uppfattningen, "att under vissa materiella betingelser inträder ett visst resultat, vilket sålunda, i händelse just de ifrågavarande betingelserna äro fullständigt förhanden, utgör en nödvändig och oundviklig följd av dessa förutsättningar".² Här föreligger endast ett skenbart undantag från ljudlagen med särskilda betingelser. Varför har detta "undantag" skett? Bägge orden, alltså uttrycken för begreppen 'vän' och 'djävul' ha en i semasiologiskt avseende abstrakt karaktär. Jag erinrar om det ovan diskuterade fallet *besser*. Sådana ord vandra lättare från en dialekt till en annan. Huruvida också den omständigheten, att de bägge substantiven äro eller kunna vara affektbetonade här spelat någon roll, lämnar jag därhän. Det förefaller eljest sannolikt, att just *fraïnt* och *taiſt* (men icke *poïle* etc.!) ansetts som "finare" uttal, ty så talas det i de närbelägna saxiska storstäderna (Dresden o. s. v.).

Det framgår härav, att dialektgeograferna fattat tesen om ljudlagarnas undantagslöshet på ett sätt, som ungrammatikerna knappast avsett. Därav den "villervalla", som redan Noreen talar om (a. st. s. 64). Dialektgeograferna, särskilt Wenkers efterträdare Wrede, gå emellertid vidare och förneka helt ljudlagars existens.

För att klargöra Wredes ställning till ljudlagarna skall jag citera några yttranden av denne och därtill foga mina reflexioner. I tidskriften *Teuthonista*, Jahrg. 2 (1925/26), s. 26 säger Wrede: "Ich kenne nämlich keinen einzigen Fall, wo konkret, lokal, individuell lautgesetzliche Entwicklung aus einer älteren Sprachform erwiesen wäre. Ueberall kann Import vorliegen". Det är ju alldeles riktigt,

¹ F. Wenzel, Studien zur Dialektgeographie der südlichen Oberlausitz und Nordböhmens 1920 (DDG. H. 6), § 66 och Anm. 1.

² A. Noreen, Vårt språk, bd 3 (1905), s. 64.

att det i ytterst många fall är oerhört svårt eller omöjligt bevisa, att en ljudlagsenlig utveckling skett. Man skulle t. ex. knappast kunna bevisa, att *i*-omljudet i sydtyska dialekter beror på en ljudlagsenlig fonetisk utveckling inom dessa dialektgrupper själva. En omöjlighet består för att hela *i*-omljudssystemet i sydtyskan i n-lånans norrifrån, ytterst kanske från nordsjöområdet, liksom man ju å andra sidan anser att den högtyska ljudskridningen i kraftigare eller svagare böljor spritt sig i motsatt riktning från söder till norr. Men Wrede kan väl ej förneka, att det finns fall, då man med hjälp av de säkert lokaliserade skriftliga källorna kan göra det mer än sannolikt, att ett visst medeltida ljud i rät linje utvecklats till ett nu härskande. Kan man sålunda visa, att ett ljud tack vare sin egen och de omgivande ljudens natur, ofta i samband med vissa accentförhållanden, måste ha utvecklats till en form, som är be-lagd i en modern dialekt, så framstår Wredes skepsis som onödig. Ett annat citat ur samma arbete, sid. 30: "Der SA zeigt Sprachbilder der nüchternen Alltäglichkeit, die Lautgesetze konstruieren überirdische Sprachelysien. Diese führen zu Sprachgebilden und Sprachgeschichten wie der Systematiker sie haben möchte wie sie in Wirklichkeit aber zumeist nicht existieren. Das Lautgesetz ist nichts als eine abstrahierte Formel, seine Ausnahmslosigkeit eine Arbeitshypothese, aufgestellt nach naturwissenschaftlichem Vorbild. Es bietet ein notwendiges Rezept besonders für Etymologen. Aber ein gesunder Körper setzt sich gern über ärztliche Verordnungen hinweg, und so stellen die SA-Karten flotte Lebensbilder der Wirklichkeit dar, die über die exakten Vorschriften der philiströsen Laut-hygieniker lachend hinweggaukeln". Detta yttrande, som ju inte saknar ett friskt och nästan övermodigt temperament, innebär väl ändå ett alltför starkt bagatelliserande av den uppenbara *lagbundenhet* i all språklig evolution, som sammanhänger med de s. k. konstitutiva språkfaktorerna, med språkverktygens, med ljudmaterialets särskilda beskaffenhet och funktion. Men Wredes skola vill gärna förneka fonetikens värde. "Zungenmuskel und Gaumensegel haben die führende Rolle an den historischen Atlas abgegeben", säger Wrede på ett annat ställe (Zsfd Maa, 1919, s. 10). Dessa och liknande uttalanden äro ägnade att skada den dialekt-geografiska forskningsmetodens anseende, vilket är mycket beklagligt. Ty denna nya metod har för den historiska grammatiken och

för den språkvetenskapliga principläran onekligen avsatt många viktiga lärdomar.¹

Att dialektgeograferna äro benägna att generalisera sina från kartbilderna vunna erfarenheter och något djärvt projicera dessa erfarenheter även på den allmänna språkteoriens och principlärans område är väl emellertid en svaghet, som man får anta ha en övergående karaktär. Överdrifterna torde för övrigt ha en ganska naturligt förklaring. De moderna dialektforskarna i Wenkers och Wredes skola gingo ut från r h e n l ä n d s k a språkområdet. Helt naturligt då, att man fick alldeles särskilt starka intryck av *rörligheten*, *aktiviteten* och *splittringen* hos dialektföreteelserna, vilka den väldiga trafikleden Rhen fört ut över landet. De flesta arbetena i Wredes publikationsserie² behandla just rhenländska dialekter. På detta gebit ha dialektgeograferna också nått sina största triumfer. Efter ett mödosamt arbete i terrängen, där språkatlas-

¹ Man torde knappast kunna gendriva dem, som påstå, att dialektforskningen, liksom språkvetenskapen i sin helhet, vid sekelskiftet och länge därefter varit ensidigt inriktad på ljudläran och på uppställandet av ljudlagar i gammal "unggrammatisk" anda. Forskningen har också i alltför övervägande grad strävat efter att visa hur, icke varför ett ljud utvecklats sig i en viss riktning. Man har onekligen försummat taga tillräcklig hänsyn till språkets såväl sociala som psykiska sida. I det senare fallet gå ej heller dialektgeograferna fria. Här har dock en tydlig frontförändring ägt rum även bland dem, som i ljudlagarna se nyttiga och nödvändiga, historiskt betingade arbetshypoteser. Att som den bekante indogermanisten E. Hermann (i Zs. für Deutschkunde 1931, s. 150) förklara: "(die neuen) Bemühungen . . . werden nicht imstande sein, die Lautlehre wieder zu frischem, fröhlichem Leben zu erwecken solange immer noch über ihr das Gespenst der ausnahmslosen Lautgesetze schwebt. Es ist unbedingt notwendig, dass damit endgültig aufgeräumt wird und dabei überhaupt mit dem mechanischen Betrieb. Wir müssen uns endlich in der Lautlehre wie selbstverständlich auch in den anderen Teilen der historischen Sprachwissenschaft, zu dem grossen Problem der Veränderung in der Sprache selber durchringen", innebär enligt mitt sätt att se en betänklig överdrift och ett svårt misskännande av språkhistorikernas mål och medel. Hermann må ersätta "der mechanische Betrieb" med "der idealistische Betrieb" och se orsakerna till språkets förändringar däri, "dass unter bestimmten Bedingungen die Seelenkräfte des Menschen, dem Sprecher vielfach unbewusst oder von ihm nicht bemerkt, auf eine Veränderung hinwirken", språkets fysiologiska och akustiska sida kan H. ej förneka, och därmed faller hans veto mot sökandet efter lagbundenhet och likformighet eller ansatser därtill inom den historiska fonetiken till marken.

² Deutsche Dialektgeographie 1 ff., 1908 ff.

kartorna kontrollerades och kompletterades, gick man att försöka bestämma de olika dialektgränsernas ålder. Det visade sig då, att de moderna gränserna på i ögonfallande sätt överensstämde med politiska gränser från den senare medeltiden, med s. k. territorialgränser från 13-, 14- och 1500-talen o. s. v. Dialektområdena avslöjade sig som beroende av politiska formationer, en tanke, som ju redan Wegener framförde i sitt förut nämnda program. Särskilt professor Th. Frings, förut i Bonn, nu i Leipzig, har på ett onekligen glänsande sätt bevisat tesen: "*Sprachgeschichte ist politische Geschichte*". Han har i ett flertal avhandlingar (bl. a. i PBB 39—42) visat, att t. ex. ljudskridningsgränserna vid Rhen, de för varje tyskstuderande kända Uerdinger- och Benrather-linjerna, i grunden äro beroende av grevskapet Jülichs och kulturmetropolen Kölns erövrings- och kulturpolitik under medeltiden. Dialektens historia är fast bunden vid det *geografiska rummets* allmänna historia. "Die Individuallinguistik", som Wrede kallar den gamla skolan, har blivit "Soziallinguistik". En liknande inställning har som bekant forskningen erhållit i Frankrike, där Wredes skepsis mot ljudlagarna och fonetiken motsvaras av Gilliérons förklaring angående "La faillite de l'étymologie phonétique" och vidare språkets sociala natur energiskt och med framgång, särskilt vad samsociologien beträffar, förfäktats av Meillet.

Det värdefullaste i Frings och andra dialektgeografiska forskares insatser synes mig — för att nu sammanfatta mitt referat — ligga just däri, att vad man förut vetat eller blott anat — jag erinrar om att Wegener på a. st. även yttrat: "Die Sprachenfrage ist wesentlich eine sociale Machtfrage" — i vissa konkreta fall fått en bindande bevisning. En annan stor vinst för språkvetenskapen är kartbildernas överblick av dialekternas gruppering i större eller mindre förband, i s. k. "Sprachlandschaften"¹ eller "Sprachräume". Betingelserna för dessa stora språklandskaps uppkomst, oftast skedd under en dramatisk kamp² mellan inhemskt och främmande, kunna åtminstone till en del utläsas av kartmaterialet. Ofta är det ett kulturcentrum, som är den språkliga aktivitetens härd. Jag erinrar om Paris betydelse i fransk språkhistoria. I Tyskland finns det många Paris — det är skillnaden mellan dialekternas livsförhållan-

¹ Jfr K. Wagner, Sprachlandschaften 1927 (Deutsche Dial.-geogr. 23).

² Jfr Frings, Rheinische Sprachgeschichte, 1924, s. 15.

den i Tyskland och Frankrike. Frings vill införa nya beteckningar för de tyska dialekterna. Vad vi varit vana att kalla rhenfrankiska, moselfrankiska, ripuariska, skall nu heta "Mainzer" resp. "Trierer" och "Kölner Raum".¹ Sammanfattar jag nu också de invändningar man kan göra mot den dialektgeografiska forskningsmetoden, så synes det mig icke orättvist, om man klandrar dialektgeografernas bristande intresse för den historiskt-fonetiska utvecklingen av ljuden, deras ersättande av klangbilden genom en ensidig synbild, deras benägenhet att betona regellösheten och förneka lagbundenheten i språkutvecklingen, vidare deras tendens att utan klara bevis låta den nutida splittringen och blandningen i dialektbilden motsvaras av en liknande även för äldre germanska språkperioder, vilket icke alltid behöver vara fallet, och slutligen deras uppreklamerung av undantagsfallen, dit man väl dock får räkna de s. k. kompromiss- eller kontaminationsformerna, ordduellerna (Gilliérons "mots en collision" [homonymer], "fausse regression" o. s. v.). Det förefaller, som om en kombination av den historiskt-fonetiska och den dialektgeografiska metoden skulle fylla större vetenskapliga krav än ett ensidigt tillämpande av den ena eller andra. Från rent vetenskaplig synpunkt torde det vara lika viktigt inom språkforskningen att utforska t. ex. de fonetiska förhållanden och tendenser inom forngermanskan, som verkat, att ett ljud utvecklats sig i en viss riktning som att studera dessa företeelseers förflyttning i rummet.² Den geografiska bilden ger resultatet, återspeglar det historiska skeendet, den förmår ej klarlägga den yttersta orsaken till att ett visst ljud utvecklas sig i viss riktning — denna orsak må nu sökas på det fysiologiska eller psykologiska planet eller sammanhänga med ändamålsenligheten inom språkssystemet osv. Det vore å andra sidan absurt att icke ta hänsyn till språkets yttre aspekt, dess geografiska och sociala moment. Att icke gå från det talade språket till de talande

¹ Se Frings, Zs. f. Deutschkunde 1930, s. 548.

² Det är t. ex. en intressant iakttagelse angående den germanska ljudläran, att vokaler och konsonanter i äldre tid varit betydligt mer beroende av de omgivande ljuden än senare blev fallet. Vi kunna under loppet av den germanska språkperioden konstatera en förskjutning i artikulationsvanorna i palatal riktning: den urg. höjningen $e > i$, palataliseringen av gutturalerna g, k framför i och e, i -omljudet.

individerna och den miljö dessa leva i, vore — i sig ett brott mot den tyska språkforskningens, en Grimms, en Scherers, traditioner — att för sig själv stänga många möjligheter till insikt om ljudhistoriens och ännu mer ordhistoriens villkor och utveckling. Här gäller ett *både — och*. De bittra strider, som förts och ännu föras mellan de bägge olika lägren angående den ena eller andra forskningsmetodens större värde, förefalla tämligen meningslösa.

Fråga vi oss i denna naturligtvis icke uttömmande skildring av högtysk dialektforskning förr och nu, vad som just nu skulle kunna kallas särskilt aktuellt på området, så göra vi den ganska intressanta iakttagelsen, att de bägge kivande parterna numera i själva verket få träda tillbaka för en tredje, som jag till slut ett ögonblick skall stanna vid.

Tidens lösen inom den tyska humanistiska forskningen är s y n t e s: Detta krav på syntes, på sammanfattning av forskningsresultaten inom varje särskilt område, får en ytterligare skärpning och utvidgning genom kravet på samarbete mellan de olika kulturdisciplinerna med hänsyn till ett gemensamt — nationellt — mål, vilket i slagordets form avfattats så: "Deutsche Kulturmorphologie" eller "Biologie des deutschen Volkstums" eller "Soziologie der historischen Lebensräume Deutschlands".

Att särskilt Frings' forskningar med deras tydliga påvisande av språkets beroende av kulturella faktorer skulle löpa ut i en syntetisk framställning av landskapets struktur i allmänt kulturellt hänseende, var blott konsekvent. Frings lierade sig också med två andra forskare, en historiker och en folklorist, och resultatet var en skrift med titeln "Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden, Geschichte, Sprache, Volkskunde. Von H. Aubin, Th. Frings, J. Müller" (1926). Denna bok har fått karaktär av programskrift.

Detta intressanta och i sitt slag förträffliga arbete visar hän på, i vilken riktning den tyska dialektforskningens aktuellaste arbetsuppgifter gå. Språkvetenskapen i trängre mening får åtminstone för tillfället träda i bakgrunden för *kulturgeografien*. Det geografiska segment, som ett dialektområde på kartan utgör, fyller med liv och belyses av kulturens olika aspekter, av konst- och rättsvetenskapen, av folktron. Frings har själv ett uttalande, som visar, att detta tillfälliga undanskjutande av ljudhistorikernas *l'art pour*

l'art-synpunkt är fullt avsiktligt. Han yttrar i serien "Deutsche Forschung", utg. av Notgemeinschaft der deutschen Wiss., Heft 6 (1928), s. 91: "Die sprachgeographische methode hat in der betrachtung der sprachlichen objekte einen folgeschweren wandel geschaffen. Sie hat das interesse an der sprachlichen erscheinung *als solcher, am laut, an der form, am wort*, verbunden mit der frage nach der *räumlichen ausdehnung* des jeweils betrachteten falles. Am ende sind die rein sprachwissenschaftlichen fragen dabei zurückgetreten hinter *kulturgeschichtliche gesichtspunkte*,¹ die sich aus der raumfrage und ihrer lösung ergaben. Die einbusse, die die sprachwissenschaft im engeren sinne dadurch vorläufig erfährt, wird reichlich wettgemacht durch die möglichen kulturgeschichtlichen verknüpfungen."

Till denna nya inställning har — liksom, med sina speciella förutsättningar, konst- och rättshistorien — språkvetenskapen, närmare bestämt dialektgeografien, kommit inte bara genom att iakttaga *ljudens* utbredning i rummet utan också och i särskilt hög grad *ordens*. Den moderna ordgeografiska forskningen, som tidigast bedrivits inom den romanska språkvetenskapen, har utvecklats starkt även i Tyskland. Den ordgeografiska forskningen upprullar ofta vidlyftiga och instruktiva kulturhistoriska perspektiv. Jag nämner här endast ett exempel, ett arbete av E. Kranzmayer (1929), "Die Namen der Wochentage in den Mundarten von Bayern und Österreich", vari många intressanta moment i den tidiga germanska kulturhistorien belysas, alltifrån den tid, då germanerna övertogo sjudagarsveckan från medelhavsfolken, och de gotiska beteckningarna invandrade uppför Donau i Bayern och Österrike och sedermera de gamla germanska beteckningarna delvis trängdes undan genom kyrkans strävanden o. s. v. Den för också med nödvändighet in på ett gebit, som vi på svenska inte ha något riktigt lämpligt uttryck för: "die Volkskunde". I Tyskland får den statligt understödda språkforskningen mer och mer ställa sig i tjänst hos denna moderna forskningsgren. Professorer och docenter i tyska språket få vara beredda att hålla föreläsningar om "Das niedersächsische Bauernhaus" och ta ställning till Hans Naumanns folkloristiska teorier om "primitives Gemeinschaftsgut" och "gesun-

¹ Hier kursiviert.

kenes Kulturgut". "Der deutsche Sprachatlas" i Marburg har icke längre samma aktualitet: nu överskyggas intresset av "der deutsche Volkskundeatlas", på vars förverkligande även språkmännen arbeta.

Djupast sett ligger grunden till denna omvälvning i ett tidens tecken: det tyska folkets självbesinning. Att språkvetenskapen sålunda f. n. medarbetar i arbetet på att geografiskt-statistiskt klarlägga en stor nations kulturella och sociala förhållanden, dess folk-livs olika sidor, dess tro och sed o. s. v., innebär dock icke någon självuppgivelse av språkvetenskapen såsom sådan — säkerligen kommer dialektologien i sin helhet, särskilt ordhistorien och de hittills starkt försummade kategorierna syntax och betydelselära, att draga nytta av den nya inställningen — detta faktum visar snarare hän på språkvetenskapens, speciellt *dialektforskningens* eminenta betydelse vid utforskandet av ett folks nationella egenart. Den tyska språkforskningen, som mer än tillförne är dialektforskning, har blivit en *nationell* vetenskap och fått en saklig innebörd. Den har återvänt till Jacob Grimm, som mer än de flesta tyska språkforskare deltagit i arbetet på "nationale Selbsterkenntnis"¹ och som själv räknade sig till de filologer, vilka sysslade med orden för tingens skull, ej med tingen för ordens.²

DEUTSCHES RESÜMEE.

Die hochdeutsche Dialektforschung hat während ihrer mehr als hundertjährigen Geschichte verschiedene Stufen durchlaufen, deren besonderen Charakter es sich lohnt, etwas näher zu beleuchten, spiegeln sie doch die wechselnden wissenschaftlichen Veranlagungen und Interessen der einzelnen Gelehrten wie auch die Zeitströmungen ab, die der Forschung die Ziele steckten. Bemerkenswert ist zunächst, dass die Anfänge der deutschen Dialektforschung nicht mit dem Schöpfer der germanischen Grammatik, Jacob Grimm, in Beziehung standen. Grimm holte, eine rein nationale und historische Richtung verfolgend, sein Material hauptsächlich aus den Schrift-dialekten. Die lebenden Mundarten hatten für ihn nicht dieselbe Anziehungskraft. Hier war vielmehr Andreas Schmeller der Neuschöpfer und Wegweiser. In seinem hervorragenden Werk, "Die

¹ Scherer, J. Grimm (1865), s. 164.

² Rede auf Lachmann (Kl. Schriften 1, s. 150).

Mundarten Bayerns grammatisch dargestellt" (1821) bezeugt S. ein Interesse und Verständnis für die einzelnen Laute wie für ihre räumliche Ausdehnung, die vielfach ganz modern anmuten. In den 40er und 50er Jahren formten sich nach und nach die Methoden und Ziele der deutschen Dialektologie aus. Man kann von Anfang an zwei verschiedene Richtungen feststellen, eine mehr naturwissenschaftlich-lautphysiologische und eine mehr historisch-volkskundliche. Beide können mit dem geographischen Gesichtspunkt verbunden sein. Ein bedeutender Vertreter der letzteren Richtung war Karl Weinhold. Als Schüler Jacob Grimms verband sich bei ihm ein lebhaftes Interesse für die Volksmundarten mit einer klaren Erkenntnis der hohen Bedeutung auch der Schriftdialekte und, was als die spezifisch Grimmsche Linie bezeichnet werden kann, der Kulturgeschichte, der Mythologie, Volkskunde für einen recht fruchtbringenden Betrieb der Mundartenforschung. Dem naturwissenschaftlichen Gesichtspunkt wurde dann im Geburtsjahr jener berühmten These über die Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze, 1876, von Winteler in seiner Abhandlung "Die Kerenzer Mundart" Rechnung getragen. Diese Abhandlung ist ein Muster einer streng lautphysiologischen Analyse. Nur selten sieht man aber, dass ein einst eingeschlagener Weg weiter ausgebaut wird, noch seltener, dass die verschiedenen Methoden, die wohl von z. B. Ph. Wegener (1880) theoretisch vereinigt wurden, sich bei einem Gelehrten in praktischer Ausübung zusammenfinden. Höchstens könnte hier Bremer genannt werden, zu dessen "Sammlung kurzer Grammatiken deutscher Dialekte" (1892 ff.) klar erkennbare Linien von sowohl Weinhold als Winteler hinablaufen. Hier kommt auch die Serie A. Bachmanns, "Beiträge zur schweizerdeutschen Grammatik" (1910 ff.), in Betracht.

Gegen die Einseitigkeit des lautphysiologischen Verfahrens wendeten sich die Anhänger der dialektgeographischen Anschauung. Diese hatten aus den Kartenbildern und der Arbeit im Gelände einen starken Eindruck der Zersplitterung, Schwankung, Mischung, überhaupt der Dynamik der horizontalen Entwicklung des Laut- und Formensystems erhalten, wass sie vielfach zu einem Leugnen der Existenz von sowohl Lautgesetzen als Lautgrenzen führte. Dialektgeographen vom reinsten Wasser sind u. a. H. Fischer und F. Wrede. Der letztere hat in zahlreichen scharfsinnigen, öfter stark polemischen

Schriften seine Skepsis, ja Abneigung gegen die Lautgesetze und ihre Vertreter, die "Lauthygieniker", bekundet. Die dialektgeographische Schule hat uns unwiderleglich durch ihre Berücksichtigung der differenzierenden Tendenzen der Mundarten, die sich meistens von der politischen Geschichte des betreffenden Territoriums stark abhängig erwiesen, eine tiefere Einsicht in die Lebensbedingungen der Mundarten verschafft. Das ist aber z. T. auf Kosten der historischen Phonetik geschehen. Das gewiss einseitige Klangbild der Lautgesetzler ist durch ein ebenso einseitiges Gesichtsbild ersetzt worden. Der deutsche Sprachatlas in Marburg, dessen Veröffentlichung eben begonnen hat, ist hauptsächlich in der Beziehung von unleugbarer Bedeutung, dass er einen nützlichen Ueberblick gewährt über die geographische Ausdehnung der Laute und Formen. In phonetischer Hinsicht ist sein Wert stark begrenzt. Ein Verdienst der Dialektgeographen, wie es in der Wredeschen Serie "Deutsche Dialektgeographie" (1908 ff.) und besonders in den Arbeiten Th. Frings hervortritt, ist ferner die Betonung der folgenschweren Konflikte zwischen grösseren Mundartengebieten und Sprachverbänden, die zu starken Verschiebungen und Ausgleichsbestrebungen führten. Der Begriff der "Sprachlandschaft", der "Sprachräume" hat wertvolle Ergebnisse gezeitigt. Das Zusammengehen der Mundartenforschung mit der Geschichtsforschung, das insbesondere Wrede energisch befürwortet hatte, erweist sich als immer fruchtbarer, desgleichen das stärkere Hervorheben der sozialen und psychischen Momente in der Sprache und ihrer Entwicklung. Neben den Verdiensten stehen aber, wie schon gesagt, Mängel. Ausser der Hintansetzung der Phonetik wird man zu diesen auch die etwas übertriebene Betonung der Ausnahmefälle rechnen dürfen, der lautlichen und morphologischen Mischerscheinungen, Kontaminations- oder Kompromissformen usw., die das Unberechtigte aller Lautgesetze erweisen sollen. Diese Auffassung scheint aber auf einem Missverständnis der junggrammatischen These zu beruhen.

Die letzte Phase der deutschen Dialektforschung steht im Zeichen der Synthese und der nationalen Selbsterkenntnis. Die Forschungsergebnisse sollen zusammengefasst, das spezifisch Deutsche im Volkstum gepflegt und in Schutz genommen werden. Die neuen Fragestellungen haben z. T. einen gewissermassen neuromanischen Anflug. Ferner hat die Forschung einen entschiedenen

Schritt getan von der Lautgeschichte und Lautgeographie zur Wortgeographie und vor allen Dingen Kulturgeographie. Der Sprachatlas wird vom Volkskundeatlas abgelöst. Die Sachen gehen den Formen voran. Die deutsche Dialektforschung ist eine nationale Wissenschaft geworden und ist, mit neuen Erkenntnissen aus den lebenden Volksmundarten gerüstet, zu Jacob Grimm zurückgekehrt.

WILHELM MANNHARDT
UND SEIN BRIEFWECHSEL MIT GUNNAR
OLOF HYLÉN-CAVALLIUS

AV

C. W. v. SYDOW

Der deutsche Mytholog Wilhelm Mannhardt wurde am 26. März 1831 geboren. Die Arbeit, die er auf dem Gebiete der Mythologie und Volkskunde geleistet hat, ist von so ausschlaggebender Bedeutung, dass die hundertjährige Wiederkehr seiner Geburt auch in unserem Lande Aufmerksamkeit verdient, zumal da er sich ja direkt für die Erforschung unserer schwedischen Volkstradition eingesetzt hat. Ich will daher im Vorliegenden einige Erinnerungen an seine Forschertätigkeit wachrufen und gleichzeitig einige von ihm an den Begründer unserer schwedischen Volkskundeforschung, Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, gerichtete Briefe veröffentlichen, die uns einen guten Einblick in seine Bestrebungen und Methoden gewähren.

Mannhardt begann seine Laufbahn als Schüler Jakob Grimms und warf sich mit Eifer auf das Studium der germanischen Mythen, so wie es zu jener Zeit betrieben wurde. Mythen suchte man überall: in der Heldensage und im Volksmärchen, in Sagen und in Volksweisen, in Rätseln, in Kinderreimen und in Abzählversen, kurz — in Material, dass doch nie etwas mit Mythen zu tun gehabt hat. Und es kam darauf an, die Mythen zu deuten, d. h. ihre ursprüngliche, man kann fast sagen, ihre geheime Bedeutung aus ihnen herauszulesen. Diese Deutung unternahm man in Uebereinstimmung mit der herrschenden Meinung, dass alle Mythendichtung eine Symbolisierung der Naturerscheinungen ausmache, so wie sie uns in dem Streit der Sonne mit den Mächten der Finsternis oder in dem Kampf des Donners mit den Dämonen der Dürre usw. entgegentritt. Kühne Vergleiche mit der Mythenwelt Indiens auf Grund gewagtester Etymologien spielten ebenfalls eine grosse Rolle. Diese Wege betrat Mannhardt, als er im Alter von 27 Jahren die "Germanischen Mythen" (1858) herausgab, und ungefähr den gleichen Standpunkt nimmt er in seiner Schrift "Götterwelt der deutschen

und nordischen Völker" (1860) ein. Diese beiden Werke erfuhren von der Mitwelt eine gewisse Anerkennung.

Jedoch erhoben sich damals bereits Stimmen, die eine zwingendere Methode verlangten, so z. B. von seiten Karl Müllenhoffs, zu dem Mannhardt im Schüler- und Freundschaftsverhältnis stand, und von seiten M. Haupts, der in drastischen Worten die mytologischen Orgien der Zeit kritisierte. Mannhardt sah auch bald ein, dass seine ersten Werke verfehlt waren, wie er selbst unumwunden zugibt, und er warf sich statt dessen mit seinem ganzen Interesse auf ein bis dahin noch ganz unbearbeitetes Gebiet: Sitten und Vorstellungen, verknüpft mit dem Ackerbau bei den Völkern Nordeuropas und der klassischen Zeit. Um das nötige Material zu erhalten, setzte er mit grosser Energie und grossem Organisationsvermögen eine umfassende Arbeit zur Sammlung von Primäraufgaben in Gang. Er hat als Erster die volle Bedeutung der Varianten erkannt, indem er es als notwendig erachtete, sowohl deren gesamtes Ausbreitungsgebiet als auch die einzelnen Variationen einer genauen Erforschung zu unterziehen. Er versuchte deshalb, von jeder Gemeinde Angaben zu erhalten, und schickte Tausende von gedruckten Fragebogen an die verschiedensten Personen. Auch auf dem Gebiete der Volkskunde ist Mannhardt der Erste, der diese Sammelmethode einführte. In erster Linie war es Norddeutschland, das man erforschte, aber Mannhardt hielt es auch für wichtig, Vergleichsmaterial von anderen Ländern zu bekommen, besonders von Skandinavien, das ja in vielen Beziehungen eine ursprünglichere Tradition aufzuweisen hat. Er suchte daher Verbindungen in den nordischen Ländern zu erhalten und liess seine Fragebogen ins Schwedische und Dänische übersetzen. In Schweden wandte er sich zunächst an den damals hervorragendsten Kenner schwedischer Dialekte, den Propst J. E. Rietz, der, mit der Herausgabe eines Dialektwörterbuches beschäftigt, aus diesem Grunde eine weitläufige Korrespondenz mit Personen in allen Teilen des Landes führte. Durch ihn kam Mannhardt somit in Verbindung mit Hyltén-Cavallius und knüpfte ausserdem auf seiner Reise nach Schweden weitere Beziehungen an, die ihm bei der Unterbringung seiner Fragebogen und der Sammlung schwedischen Materiales behilflich waren.

Seine Forschungsergebnisse auf dem von ihm neuentdeckten Gebiete veröffentlichte Mannhardt in einer Reihe von Arbeiten:

zuerst "Roggenwolf und Roggenhund" (1865) und "Die Korndämonen" (1858), die am ehesten als eine Art vorläufiger Mitteilungen betrachtet werden können, um dadurch das Interesse der Mithelfer bei der Sammelarbeit anzustacheln. Nachdem er sodann Gelegenheit gehabt hatte, die bahnbrechenden Anregungen in den Arbeiten des Engländers E. Tylor sich zu eigen zu machen, erschien seine reifste Arbeit, "Wald- und Feldkulte" (1875—77, Neuaufl. 1904—05), deren erster Teil den Sondertitel "Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme" trägt, während sich der zweite Band "Antike Wald- und Feldkulte aus der nordeuropäischen Ueberlieferung erläutert" betitelt. Hinzu kommt die Sammlung "Mythologische Forschungen" (1884), die nach Mannhardts Tod von H. Patzig mit einem Vorwort von Müllenhoff und W. Scherer herausgegeben worden sind. Mit diesen Arbeiten hat Mannhardt eine wissenschaftliche Tat ausgeführt, die auf dem Gebiete der Mythologie und Volkskunde in dem Deutschland des XIX. Jahrhunderts nächst Grimms die bedeutendste ist, — eine Leistung von epochemachendem Ausschlag.

Die Mitwelt verstand jedoch Mannhardt nicht. Gerade seine besten Arbeiten wurden von der Kritik entweder garnicht oder nur mit Nichtverständnis erwähnt, und sein vertrauter Freund Müllenhoff, dem er die "Wald- und Feldkulte" zueignete, vermochte sich kaum durch die Arbeit hindurchzulesen, und verstand sie offenbar nicht. Wenn man Müllenhoffs Vorwort zu der posthumen Arbeit "Mythologische Forschungen" liest, dann bekommt man einen starken und nachhaltigen Eindruck von dem vollständigen Mangel an Wertschätzung. Er tadelt die mangelnde Methode bei Mannhardt, eine Tatsache, die sich wohl eher auf die älteren, von Mannhardt selbst verworfenen Arbeiten bezieht. Diese zu beurteilen und zu kritisieren, war Müllenhoff kompetent, und seine Kritik von Mannhardts Deutung von Ägirs Braukessel als Himmelsgewölbe oder von Wotan im Kudrungedicht als eine Hypostase Tors war natürlich ganz berechtigt, wie ja auch Mannhardt selbst offen zugegeben hat. Das Neue jedoch, womit Mannhardt kam, *konnte* Müllenhoff nicht verstehen, da es so ganz ausserhalb seiner Studieneinstellung und derjenigen aller anderen deutschen Zeitgenossen lag, einer Einstellung, die ausschliesslich philologisch-mythologisch war, ohne irgend

welchen ethnologischen Einschlag. Und doch darf man schwerlich den guten Willen Müllenhoffs bezweifeln.

Man braucht sich nun deshalb auch nicht zu wundern, dass es Mannhardt unter solchen Verhältnissen nicht glückte, eine Professur zu erhalten. Müllenhoffs Äusserung ist bezeichnend: "bei dem mangel einer breiteren philologischen basis musste ihm schon der versuch an der universität als dozent fuss zu fassen misslingen". Diese Worte über den damals unzweifelhaft hervorragendsten mythologischen Forscher bedeuten ein Armutszeugnis für die deutsche Universitätsorganisation, da sie tatsächlich zu einer solchen Engherzigkeit zwingt. Aber es ist ja eine allzu bekannte Tatsache, dass ältere Forscher, selbst wenn sie auf noch so hoher Stufe stehen, dem Standpunkt einer jüngeren Forschergeneration kein Verständnis entgegenzubringen vermögen, und Mannhardt wäre es sicher bedeutend leichter geworden, eine Professur bekleiden zu können, wenn er in seinem früheren, mehr unselbstständigen Nachplapperstadium verharret hätte, vielleicht mit einer kleinen Modifikation hinsichtlich der Methoden.

Da Mannhardt nun durch die Macht der Verhältnisse gezwungen wurde, ganz als Privatforscher zu leben, so wurde er dadurch auch der Möglichkeit einer fruchtbringenden Diskussion mit Kollegen seiner eigenen Generation und mit Schülern beraubt und konnte daher auch nicht mit einer verstehenden Kritik und den auf dem Gebiete der wissenschaftlichen Forschung so unentbehrlichen Mitarbeitern rechnen, zwei wichtige Faktoren für die Entwicklung eines Forschers. Stattdessen hatte er Zeit, seine Theorien so vollständig auszubauen, dass es später niemand mehr für nötig erachtete, auf diesem Gebiete weiterzuarbeiten. Entweder ist man an dem Ganzen ablehnend vorbeigegangen oder man hat alles als schon fertig und abgeschlossen angesehen, hat es als unantastbare Dogmen hingenommen und sich höchstens damit begnügt, neugefundenes Material in die Mannhardtschen Kategorien einzuordnen. Beiderlei Verfahren sind für die gesunde wissenschaftliche Entwicklung in gleicher Weise schädlich gewesen.

Wenn man somit die Stellungnahme der Mitwelt Mannhardts Arbeiten gegenüber auch auf das Lebhafteste beklagen muss, so muss man doch gleichzeitig hervorheben, dass es Mannhardts Erinnerung gegenüber sehr wenig pietätvoll wäre, wenn man von

den ernststen Mängeln in seinen Theorien und Methoden, die eine notwendige Folge der Stellung der gesamten Wissenschaft seiner Zeit war, absehen wollte.

Seine Sammelmethode mit gedruckten Fragebogen, die immer noch angewendet werden muss, hat verschiedene Uebelstände, indem nämlich dadurch die Antworten leicht den Mitteilern in den Mund gelegt werden, wodurch eine sichere Kontrolle oft schwer zu ermöglichen ist. Eine derartige Einsammlung muss daher durch einen persönlichen Verkehr zwischen Sammler und Mitteiler ergänzt werden, eine Methode, die in dem nötigen Umfang zustandezubringen für Mannhardt aus verschiedenen Gründen nicht möglich war. Wenn er seine Forschung nur auf die agrarischen Sitten und Vorstellungen beschränkte, so gehorchte er damit einem Zwange der Not, da es galt, schnell einen Ueberblick über das Material zu bekommen, aber dies schloss ihn gleichzeitig von den wichtigen Analogieschlüssen aus, die er mit Hilfe von anderem Material hätte gewinnen können. Mannhardt hatte erkannt, dass Kinderreime und Volksmärchen nicht als Quellschriften für das Mythenstudium benutzt werden konnten, aber er hatte nicht zu unterscheiden gelernt zwischen wirklichem Volksglauben und der mehr oder weniger scherzhaften oder pädagogischen Fiktion, die eine so hervorragende Stellung innerhalb der Volksüberlieferung einnimmt, er hatte weiter nicht zu unterscheiden gelernt zwischen den auf dem Glauben beruhenden ernstgemeinten Riten und den rein scherzhaften Aufzügen, die sich in so reichem Masse an alle festlichen Gelegenheiten anknüpfen, bei denen sich die Kinder und die Jugend amüsieren will, etwas, das gewiss nicht, wie man allzu leicht glaubte, immer die ernstempfundenen Riten und den ernstgemeinten Glauben einer älteren Zeit widerspiegelt. Mannhardt hat sich auch nicht ganz von den Methoden der alten Mythendeutung freimachen können, wo man alles nach bestimmten, im Voraus entworfenen Schemata ohne Rücksicht auf den tatsächlichen Inhalt der Sage oder Mythe umdeutete. Bisweilen rückt er nämlich die übernatürlichen Wesen der Sagen von ihrem ursprünglichen Platz im Volksglauben und in der Dichtung und kleidet sie in neue Gedanken ein, die für sie vollkommen fremd sind. Alles dies sind Mängel, die untrennbar mit jeder neuen Forschung verbunden sind, bevor die genügende Erfahrung gewonnen ist, und

es liegt für Mannhardt nichts Herabsetzendes darin, aber es dürfte selbstverständlich sein, dass die Forschung unserer Tage einen anderen Standpunkt als vor 60 bis 70 Jahren einnehmen muss.

Es ist nun auch ersichtlich, dass man zu Mannhardts Material diejenigen wichtigen Gesichtspunkte, die in erster Linie durch die Arbeiten der englischen und französischen Ethnologen nach Mannhardts Zeit gewonnen worden sind, hinzufügen muss. Ihm selbst war es lediglich vergönnt, sich die Ansichten Tylors zu eigen zu machen, wohingegen Frazers wichtige Aufschlüsse über den Zusammenhang der Volksmagie mit den Ideenassoziationen und die Nachweise Marettts und anderer von dem, was man mit dem Namen Praeanimismus bezeichnet hat, ja erst viel später nach ihm gekommen ist. Es ist die Pflicht unserer Zeit, das Mannhardtsche Material in Uebereinstimmung mit allen den nach seiner Zeit gewonnenen methodischen und theoretischen Gesichtspunkten einer neuen Prüfung zu unterziehen, und damit erweisen wir Mannhardt die beste Pietät, ihm, dem enthusiastischen Wahrheitssucher, der sich nicht scheute, gerade die Werke, denen die Mitwelt eine gewisse Anerkennung hatte zuteil werden lassen, als verfehlt zu erklären, sobald er sich von den falschen Ausgangspunkten und Methoden, die er in diesen angewendet hatte, hatte überzeugen lassen müssen. Seine letzten Worte in seinem letzten Briefe an Hylltén-Cavallius sind ein ausgezeichnetes Motto für den Forscher: "Worin wir dann irren, das werden andere nach uns in Ordnung bringen".

Die unten mitgeteilten Briefe, deren Originale dem Hylltén-Cavalliuschen Familienarchiv auf Sunnanvik angehören, geben einen guten Einblick in Mannhardts Sammlertätigkeit und in die Schwierigkeiten, mit denen er zu kämpfen hatte. Es war nicht das wohlorganisierte Postwesen unserer Zeit, das sich seiner Briefe und Rundschreiben annahm, sondern es kam verschiedenes fort oder verzögerte sich auf unberechenbare Zeit. Aus einem Brief von Rietz an Hylltén-Cavallius geht hervor, dass ein Brief, den Mannhardt vorher abgeschickt hatte, nicht angekommen war, und in seinem zweiten Brief erwähnt Mannhardt, dass eine Sendung Fragebogen, die er im Dezember 1865 an Rietz gesandt hatte, spurlos verschwunden war. Der Brief, den Mannhardt durch Rietz dann an Hylltén-Cavallius weiterbefördern liess, war datiert den 16. Mai, kam jedoch erst zusammen mit Rietz' Brief vom

23. August an, der mit Hyltén-Cavallius' Freund Mandelgren übersandt wurde. Erst nachdem der verlorengegangene Brief abgeschickt worden war, hat Mannhardt den ersten Band von "Värend och Virdarne" erhalten, der seine lebhaftige Bewunderung und Freude hervorrief. Die Probleme waren da auf eine ganz andere sachkundige und nüchterne Weise behandelt worden als wie er es in der deutschen Mythenforschung gewohnt war, und er fühlt sich veranlasst, das, was er in seinem vorhergehenden Briefe hinsichtlich der Mängel in der Sagenforschung gesagt hatte, dahin zu verbessern, dass sein Tadel gegen einen Teil deutscher Sagendeuter gerichtet gewesen wäre, aber durchaus nicht gegen die nordischen! In Hyltén-Cavallius hatte er somit einen Menschen gefunden, dem er sein Herz ausschütten konnte, und man erhält eine ausgezeichnete Darstellung seiner damaligen Gesichtspunkte in Bezug auf die Forderungen, die die Forschung an die Sammeltätigkeit stellen muss, und wie die besten Resultate erzielt werden können.

Dieser Brief blieb jedoch unbeantwortet. Die Postverhältnisse mögen das Ihre dazu beigetragen haben, aber sicher ist Hyltén-Cavallius, der mit der Arbeit des anderen Teiles seines "Värend och Virdarne" beschäftigt war, auch nicht willens gewesen, sein Material einem unbekanntem Ausländer zu überlassen. So schreibt denn Mannhardt am 19. Juni des folgenden Jahres einen neuen Brief. Dieser wird noch ausführlicher als der erste. Er erstattet Bericht über seine Sammlerarbeit in Deutschland, wobei er das Resultat etwas übertreibt. Er sagt, er habe 5 bis 6 zuverlässige Aufzeichnungen für jeden kleineren Verwaltungsbezirk in Deutschland. Dies kann sich jedoch nur auf Norddeutschland beziehen, während sein Material von Süddeutschland viel dünner gesät war. Wenn er sagt: "die Berichte und bruchstückweise erhaltenen Traditionen aus der einen Gegend ergänzen sich durch andere aus weit abliegenden Landschaften oft in wunderbarer Weise", so deckt er eine bedenkliche Schwachheit der damaligen Methode auf, eine Schwachheit, von der er sich selbst nicht hat freimachen können, und die immer noch Schaden verursacht. Seine eifrigen Bitten und vielen Fragen haben ihre Wirkung jedoch nicht verfehlt, indem ihm Hyltén-Cavallius brieflich mitteilte, dass er es für leichter hielte, mündlich auf so viele Fragen zu antworten

als schriftlich, und ihn daher bäte, ihn doch in Schweden aufzusuchen. Mannhardts beide Briefe vom 29. August und 29. September handeln von seiner Reise nach Schweden, wo er auch bei Hyltén-Cavallius in dessen damaligen Heim in Mälen, in der Nähe von Moheda, zu Gast ist.

Seinen letzten Brief, datiert den 22. November, schreibt Mannhardt, um für die ihm erwiesene Gastfreiheit zu danken. Man ersieht daraus, welche lebhaften Diskussionen zwischen den beiden Forschern geführt worden sind. Die Diskussion wird im Briefe fortgesetzt und gilt der Deutung von Riesen und Trollen. Hyltén-Cavallius hat in diesen historische Reminiszensen an einstige Volksstämme sehen wollen, im Anschluss an den Standpunkt, den die damalige Archäologie in Bezug auf die Besiedelung unseres Landes einnahm. Auf diese Weise hat er daher die Sache im ersten Bande von "Värend och Virdarne" dargestellt, obwohl er gleichzeitig zugibt, dass verschiedene Züge, die ihnen beigelegt worden sind, von mythischem Gepräge sind. Mannhardt, der Mytholog ist und gewohnt, alles mythisch zu deuten, glaubt nicht an historische Reminiszensen in diesem Zusammenhange. Er sieht jedoch, dass Hyltén-Cavallius die Frage an einer anderen Seite anfasst als die anderen Forscher, die zu jener Zeit nach einer ähnlichen Erklärung suchten. Unsere gegenwärtige Forschung muss in diesen Fragen einen anderen Standpunkt einnehmen als Hyltén-Cavallius, da uns die Archäologie jetzt ein ganz anderes Material an Hand gegeben hat als dasjenige, was man damals für gegeben annahm. Aber auch der Standpunkt Mannhardts, der im Briefe nicht genau formuliert wird, war sicher allzu romantisch, weshalb man sich nicht darüber wundern darf, dass Hyltén-Cavallius mit seiner tiefen und allseitigen Kenntnis vom Volke die Deutung Mannhardts nicht billigen konnte.

Die Diskussion hat jedoch den zweiten Teil von "Värend och Virdarne" ersichtlich beeinflusst, indem die Frage über Riesen und Trolle als vorhistorische Wesen in der Einleitung einer erneuten Behandlung unterzogen wird, wobei sogar die Ausdrücke, die in der Diskussion gebraucht worden waren, wiederkehren. Wenn Mannhardt in seinem Briefe äussert: "bei den Punkten, in welchen unsere Auffassung auseinandergeht, muss Ihre *Beweisführung* im nächsten Theile Ihres Buches abgewartet werden . . .", so spiegelt sich dies in folgenden Worten über das Urvolk des Göta-Reiches

(II s. 3) wieder: "Wir haben uns schon im Vorhergehenden hierüber allgemein geäußert, wenn auch ohne Versuch einer eigentlichen Beweisführung, die ja auch, sowohl dem Inhalt als auch der Form nach, grosse Schwierigkeiten bieten dürfte. Hierbei ausgerüstet mit einem etwas grösseren Sagenmaterial, haben wir geglaubt . . .". Wenn Mannhardt über die Tradition im Briefe äussert: "Die Volksüberlieferungen gleichen den Lagerungsschichten der Gesteine in einem Gebirge . . .", so entspricht dies dem Folgenden (II s. 1): "dass alle die Volksüberlieferungen . . . Ablagerungen sind von älteren, wenn auch oft zeitlich von einander getrennten Besiedelungsepochen, nicht ungleich den Schichten der vorzeitlichen tellurischen Formationen, die auf der Oberfläche unserer Erde zerstreut anzutreffen sind." So erhalten wir aus dem Briefe Mannhardts eine Erklärung dafür, dass Hyltén-Cavallius im zweiten Teil von "Värend och Virdarne" einen Stoff wieder aufgreift, den er schon im ersten Band behandelt hat und der eigentlich nicht zu dem Plan des zweiten Bandes gehörte.

In all die Freude über die Reise und vor allen Dingen über den Besuch bei Hyltén-Cavallius, der Mannhardt in seinem Briefe Ausdruck verleiht, mischt sich doch eine Enttäuschung. Wie sehr ihm auch zweifelsohne Hyltén-Cavallius imponiert hat, und von welcher grossen Bedeutung das Zusammensein von anderen Gesichtspunkten aus betrachtet auch gewesen ist, so hat Mannhardt doch nicht den grossen Zuschuss zu seinen Ritusammlungen erhalten, den er sich erhofft hatte. Teils hat dies wohl darauf beruht, dass Hyltén-Cavallius nicht gern einen Fremden allzu sehr in seine Sammlungen hineinsehen lassen wollte, die er selbst erst einmal anzuwenden gedachte. Aber eine andere Sache hat dabei vielleicht eine noch grössere Rolle gespielt. Hyltén-Cavallius hatte nämlich auf eine allseitige Weise gesammelt und hatte beabsichtigt, ein Gesamtbild des Volkslebens, wie es vor allem seine eigene Heimatprovinz darbot, zu geben. Seine Sammlungen enthielten also nicht viel mehr von dem Spezialstoff, den Mannhardt suchte, als das, was bereits in "Värend och Virdarne" veröffentlicht worden war. Dies richtig zu verstehen, war für Mannhardt mit seiner glühenden Begeisterung für seine Spezialforschung schwer. Dagegen hat Hyltén-Cavallius Mannhardt gern dabei geholfen, Verbindungen zu vermitteln und seine Fragebogen zu verbreiten. Diese Verbindungsleute dürften

jedoch in direkter Korrespondenz mit Mannhardt, ohne irgend eine persönliche Vermittlung von seiten Hyltén-Cavallius', gestanden haben.

Aus dem Briefe von Rietz geht ja hervor, dass er anfangs die Vermittlerrolle gespielt hat. In seiner grossen Briefsammlung, die sich in Lunds Universitätsbibliothek befindet, und die ein so reiches Material über die schwedischen Dialekte enthält, ist jedoch nicht ein einziger Brief von Mannhardt vorhanden.

Tygelsjö d. 23 aug. 1866.

H. Herr Chargé d'Affaires!

Genom Herr Mandelgren begagnar jag tillfället att öfversända "Roggenwolf" jemte en skrifvelse från d:r Mannhardt i Danzig, som för någon tid sedan kommit mig till handa. Det i D:r Mannhardts skrifvelse omnämnda brefvet har jag ej fått, men den deri omtalade bönen uttalas i det tryckta bladet, som medföljer och har till öfverskrift "Bitte". På hans förfrågan tog jag mig den friheten att nämna att han troligen af Herr Chargé d'Affaires Hyltén-Cavallius kunde få några upplysningar rörande den ethnologiska frågan, hvarmed han sysselsätter sig.

Så snart det ifrågavarande brefvet, förmodligen afsändt med någon bokpaket, kommer mig tillhanda, skall jag hafva äran af sända detsamma.

Vi längta högeligen efter fortsättningen af det förträffliga arbetet om Varend och Virdarne. Af d:r Mannhardts bref synes att det väckt hans förtjusning. Från språkforskaren Ainsworth i Östra England har jag erfarit att dervarande antiqvarier med mycken glädje tagit kännedom af arbetet och funnit att många af de Varendska traditionerna äfven i Östra England äro kända.

Tillönskande helsa, ledighet och ro att kunna fortsätta de viktiga forskningarne, tecknar med utmärkt högaktning

förbindligast och ödmj.

Ernst Rietz ¹

¹ Herrn Chargé d'Affaires!

Ich benutze die Gelegenheit, Ihnen durch Herrn Mandelgren ein Exemplar des "Roggenwolf" und ein Schreiben von Dr. Mannhardt in Danzig, das ich vor einiger Zeit erhalten habe, zu übersenden. Den in Dr. Mannhardts Schreiben

Danzig 18 ¹⁶/₅ 66.

Herrn Chargé d'affaires Hyltén-Cavallius, Alfvestad och Målen.

Hochverehrter Herr!

Mein Brief und meine Bitte sind Ihnen hoffentlich in diesen Wochen durch Propst E. Rietz zu Händen gekommen. Für die nächste Zeit, I. M. ¹ so lange ich wesentlich noch mit der *Sammlung* selbst beschäftigt bin, hieher nach Danzig in den Schosz meiner Familie zurückgezogen, habe ich manche literarische Erscheinungen später als erwünscht gewesen wäre zu Gesicht bekommen. So ging mir erst gestern, zu meinem Bedauern viel zu spät, Ihr vorzügliches Werk "Värend och Virdarne" zu und ich habe mich sogleich mit allem Eifer über die Lectüre gemacht. Nehmen Sie den herzlichsten Dank für diese auszerordentliche Bereicherung unserer Kenntniz von der Volksüberlieferung Ihrer Heimat. Auszer der überraschenden Fülle neuen Stoffes erfreut die nüchterne und besonnene Behandlung und Verwertung desselben. Weit mehr noch als die bisherigen Aufzeichnungen in Afzelius' Sagohäfder, Dybecks Runa usw. lassen Ihre Mitteilungen die Übereinstimmung deutscher und nordischer Tradition erkennen, zugleich aber viel deutlicher und gewisser die hohe Bedeutung der skandinavischen Überlieferung für die Kritik und Erklärung der deutschen hervortreten. Es

erwähnten Brief habe ich nicht bekommen, aber die darin geäusserte Bitte wird in dem beigefügten gedruckten Blatt ausgesprochen und hat als Ueberschrift "Bitte". Auf seine Anfrage gestattete ich mir zu erwähnen, dass er sicherlich von Herrn Chargé d'Affaires Hyltén-Cavallius einige Aufklärungen über die ethnologische Frage, womit er sich beschäftigt, bekommen könnte.

Sobald der in Frage kommende Brief, der wahrscheinlich zusammen mit einem Buchpaket abgesandt worden ist, in meinen Besitz gelangt, werde ich mir erlauben, Ihnen denselben zuzuschicken.

Wir ersehnen sehr die Fortsetzung der vortrefflichen Arbeit über Värend und Virdarne. Aus Dr. Mannhardts Brief geht hervor, dass sie seine Begeisterung erweckt hat. Von dem Sprachforscher Ainsworth in Ostengland habe ich erfahren, dass die dortigen Altertumsforscher die Arbeit mit grosser Freude aufgenommen haben und gefunden haben, dass viele von den Värendischen Traditionen auch in Ostengland bekannt sind.

Indem ich Ihnen Gesundheit, Musse und Ruhe zur Fortsetzung Ihrer wichtigen Forschungen wünsche, zeichne ich mit ausgezeichnete Hochachtung

verbindlichst und ergebenst

Ernst Rietz

¹ I. M. = Ich meine (?), Im Mindesten (?)

drängt mich Ihnen dies zu sagen, und meiner dankbaren Freude einen sofortigen und lebhaften Ausdruck zu geben. Zugleich aber erlauben Sie mir, hochverehrter Herr, auf mein erstes Schreiben noch einmal zurückzukommen und auf Grund der durch Ihr kostbares Werk neugewonnenen Einsichten einige Punkte desselben genauer auszuführen. Was ich in meinem Halberstädter Vortrage über die bisherige Weise der Sagensammlung bemerkt habe, bezieht sich natürlich nur auf das zum groszen Theil kritiklose Verfahren bei Sammlung und *Verarbeiten* unserer deutschen Sagen; die wenigen Männer, welche im Norden die Sache der (Volksüberlieferung) Sagensammlung sich angelegen sein lieszen, sind von jeher maszvoller und vorsichtiger zu Werke gegangen und die Gewinnung mehr gesicherter Resultate ward ihnen schon deshalb leichter, weil sie die *alte* Überlieferung der Sögur und der Edda mit vollem Rechte zum Vergleiche benutzen durften. Wie wertvoll und wichtig es ist und immer bleiben wird den ganzen Inhalt der Volksglauben *einer bestimmten Gegend* nach allen Richtungen hin zu erforschen und darzustellen, wie Sie es nun mit Varend gethan haben, dafür ist Ihr Buch ein neuer redender Zeuge. Ich glaube jedoch nicht genug geltend machen zu können, und Ihre Forschungen bestärken mich ebenfalls in dieser Überzeugung, dasz es *nötig*, ja *unumgänglich geboten* sein wird zur vollen *Erkenntnis* des Ursprunges der Volkstraditionen durch dieselben noch einen anderen Durchschnitt zu machen (wenn ich für die Masse der in der Volkserinnerung vorhandenen Traditionen das Bild eines Conglomerats einer Kugel gebrauchen darf). Es ist gewiss, dass nach einer Seite hin schon der gesammte Vorrath der Volkstradition sich muss übersehen lassen, um zu ermitteln, in welchen Zusammenhängen die *einzelnen Traditionen* mit dem übrigen Volksglauben stehen; aber daneben müssen alle *einzelnen Überlieferungen* so *genau* und *kritisch* als möglich für sich in ihrer ganzen ethnographischen Verbreitung verfolgt werden. Ist uns das erst an *einem wichtigen* Beispiel gelungen, so werden daraus *bedeutsame Schlüsse* zu ziehen sein, welche uns als Wegweiser bei Behandlung aller anderen Fälle dienen können.

Aus dem Eingange meines Aufsatzes über den Roggenwolf werden Sie ersehen was man in Deutschland von dem Wesen glaubt, welches bei Ihnen als *Gloso* oder *Torresugga*, *Gräfsö* usw. auftritt. Aber während bei Ihnen dieses dämonische Wesen in mehr oder minder

deutlichem Zusammenhange mit den *Göttern* steht, weist der deutsche Volksglaube eine ältere bedeutend verschiedene Gestalt der Überlieferung auf, wonach die *Roggensau*, *Kornsau*, sich *selbst* als selbständiges mythisches an das Getreide *gebundenes* Wesen, im Korne aufhält und in diesem *gefangen wird*. Ganz dem historischen Verlaufe gemäsz, nach welchem das nordische Heidentum ungestört noch *mehrere Jahrhunderte* sich weiter entwickeln konnte, zeigen die Traditionen in Värend die bereits entwickeltere, edlere Gestalt des Mythos, wonach die Glosa das letzte Korn beim Dreschen und Mähen als *Opfer empfängt*. Und auf dieser Stufe wird sie dann auch in Beziehung zu den groszen Göttern Thorr und Freyr gesetzt sein, obgleich auch die deutsche und dänische Sage einzelne Spuren von einer in der Weihnachtsnacht spukenden, auf Wegen und Feldern umherirrenden Wildsau kennt. Über den wahren Sachverhalt, in welchem Verhältniss die Glosa, Gräfsa usw. zu dem goldborstigen Eber des Freyr, dem Hildisvíni der Freyja stehe, wie die deutsche Roggensau sich dazu verhalten usw. darüber wird ein sicheres Urteil erst möglich werden, wenn wir sowohl dieses gespenstige Schwein selbst durch ganz Schweden und Norwegen in die Tradition verfolgt haben werden, als auch die übrigen theils Tiergestalten, theils menschliche Fabelwesen wie den *Kornmode*, *Korngubbe*, *Kornbonde* genauer kennen gelernt haben. Es gehört dazu, dass die Überlieferung der einzelnen Orte möglichst scharf für sich beigestellt bleibe, damit sowohl die einzelnen Abweichungen in verschiedenen Wohnplätzen deutlich hervortreten, als auch übersehen werden könne, mit wie vielen Zeugnissen und woher eine jede Tradition belegt ist. Dies hat namentlich seine Wichtigkeit bei den bedeutsamen Resten des Opfers für Odens Pferde. Wahrscheinlich wird auszer dem Heuopfer auch noch die Darbringung von Getreideähren hie und da erhalten sein. Im allgemeinen ist schon durch das von Ihnen beigebrachte Material (vielleicht auch schon durch andere neuere Aufzeichnungen die mir in meiner gegenwärtigen Zurückgezogenheit noch nicht zugänglich wurden) bewiesen, dass die Sammlung der mythischen Ackerbaugebräuche aus Schweden *sehr wichtige* Beiträge und Aufschlüsse zu erwarten hat. Um so mehr wage ich es, meine ergebenste Bitte um Ihre gütige Mitwirkung, hochverehrter Herr, zu wiederholen. Ich habe die gleiche Bitte an Herrn Kammerjunker Rääf gerichtet. Da

ich aus Ihrem Buche ersehe, dass Sie mit ihm in Verbindung stehen, so möchte ich mir erlauben, Sie hochgeehrter Herr auch weiter um Ihre gütige Fürsprache bei dem ehrwürdigen Nestor der schwedischen Sagenforschung zu ersuchen, damit er für den groszen gemeinsamen Zweck aus seinem reichen Schatze die einschlägigen agrarischen Überlieferungen beizusteuern geneigt sei. Ich wiederhole, dass ich mich nur als *Depositär* betrachten darf, welcher das ihm *einstweilen* anvertraute Gut nach bestem Wissen und Gewissen verwalten und der wissenschaftlichen Welt zugänglich machen will.

Genehmigen Sie den Ausdruck meiner hochachtungsvollen Ergebenheit

Ihr
Wilhelm Mannhardt

Danzig 18 ¹⁹/₆ 67.

Hochgeehrter Herr.

Ich nahm mir schon einmal die Freiheit, an Sie zu schreiben — es war im Anfange des verflossenen Jahres. Ich weiss aber nicht, ob mein Schreiben in Ihre Hände gelangt ist, da es zunächst mit anderen an Propst Rietz in Malmö gesandt wurde, um von dort mit gewissen Beilagen an Sie weiterbefördert zu werden. Ich erlaube mir deshalb, mich aufs neue an Sie zu wenden und Ihnen wiederholt eine ergebene und herzliche Bitte vorzutragen im Namen derjenigen Wissenschaft, welcher Sie durch Ihre Märchen und Ihr vortreffliches Werk *Virdar* (sic!) und *Virdarne* so grosze Dienste geleistet haben. Sie werden darin mit mir einverstanden sein, dass nur ein bedeutendes Material uns in den Stand setzen kann, die Bedeutung und den Ursprung unserer einheimischen Sagen und Gebräuche mit Sicherheit zu entziffern. Ehe wir zur Vergleichung mit den Traditionen fremder Völker schreiten, bedarf es zunächst der Umschau im Kreise der eigenen Volksgenossen und der zunächst verwandten Völker. Ich habe es unternommen zunächst für einen kleineren Überlieferungscomplex, die Feld- und Ackergebräuche, eine möglichst vollständige Sammlung nach methodischem Plane anzustellen und aus Deutschland selbst nunmehr so viel zusammengebracht, dass ich für jeden kleineren Verwaltungsbezirk (Amt, Kreis) mit wenigen Ausnahmen durchschnittlich 5—6 zuverlässige

Aufzeichnungen in Händen habe. Die Ergebnisse, welche bei dieser Art der Sammlung zu Tage kamen, sind in der That überraschend; die Berichte und bruchstückweise erhaltenen Traditionen aus der einen Gegend ergänzen sich durch andere aus weit abliegenden Landschaften oft in wunderbarer Weise. Wie aber möchte eine Arbeit über deutsche in die Zeiten des Heidentums hinaufreichende Sitten irgend welchen Abschluss finden können, der befriedigend wäre, ohne eine genaue und umfangreiche Kenntniss des Bestandes der dänischen, schwedischen und norwegischen Tradition? Sind doch nur im verwandten Norden zahlreichere Quellen aus der Mythologie der heidnischen Vorzeit erhalten, an denen man das Verhältniss der heutigen Volkssitte zum Götterglauben des Altertums messen kann. Aus diesem Grunde werden Sie es begreiflich finden, dass ich die Sehnsucht habe auch die schwedischen Ackergebräuche *aus allen* Landschaften so vollständig als möglich mit verzeichnen und vergleichen zu können. Da aber anderseits bei uns in Deutschland sich sehr viel altertümliches erhalten hat, so darf auch die schwedische Altertumskunde durch die unmittelbare Nebeneinanderstellung der entsprechenden deutschen und skandinavischen Volkstradition auf einen reichen und sicheren Gewinn rechnen. Wie ich meine Aufgabe auffasse wird Ihnen das beifolgende Schriftchen "*über den Roggenwolf*" sagen können. Die auf S. 1. 2. vorgetragenen oder vielmehr nur angedeuteten Sitten und Sagen bezüglich der *Roggensau* mögen veranschaulichen, wie sehr die schwedische und deutsche Tradition sich gegenseitig aufhellt, wenn Sie in Vergleich ziehen wollen, was Virda (!) och Virdarne S. 240 fgg. VII über die Glosa, Torresugga, Gräfsö mitgeteilt ist. Solcher Bezüge, die sich gegenseitig ergänzen, giebt es aber unzweifelhaft eine reiche Fülle.

Dürfte ich es nun wohl wagen, mit warmer und herzlicher Bitte, Sie hochverehrter Herr, um Ihre Mitwirkung zu meinem Vorhaben zu ersuchen. Meine Arbeit, der ich mich nun schon einige Jahre gewidmet habe, ist — dies werden Sie hoffentlich aus meinem Schriftchen herauslesen können — keine Buchmacherei, sie ist, in wie groszer Schwachheit ich ihr auch obliege, mit festem Plane und Ausdauer auf ein ernstes Ziel gerichtet, von dem ich glaube annehmen zu dürfen, dass es auch Ihnen teuer ist. Dies giebt mir den Mut, frei und kühn um Ihre gütige Unterstützung zu werben. Zu-

nächst möchte ich mir erlauben Ihre Güte um einige nähere Auskunft über mehrere in Ihrem Buche nur flüchtig berührte Punkte in Anspruch zu nehmen. Sie erwähnen S. 231, 243, dass Thorr die Namen Kornmode, Korngubbe, Kornbonde erhalte. Sie fügen nichts ausführlicheres über die Art und Weise herzu, in welcher das geschieht, ausgenommen, dass man rotbärtige Bettler Kornmode nennt. Ich weiss aus Keyser Nordmændenes Religionsforfatning S. 35 nur, dass in Norwegen Wetterleuchten in der Erntezeit *Kornmo* genannt werde. Ist Kornbonde, Korngubbe, Kornmode auch nur eine Bezeichnung des Blitzes oder des Wetterleuchtens, oder giebt es noch vollständigere Sagen und abergläubische Sätze, die an diese Namen sich knüpfen? Auch in einigen anderen Punkten habe ich Ihrer zusammenfassenden und für den Kenner der einheimischen Tradition durchaus verständlichen Darstellung nicht scharf und deutlich den Thatbestand entnehmen können. Z. B. wäre es mir sehr erwünscht den Wortlaut einer der Sagen zu kennen, in denen *Thorr und sein Weib Frigge* auf Riesenfahrten ausziehen! (Vär. u. Vird. 233). Sehr verbinden würden Sie mich durch die Mitteilung Ihrer verschiedenen einzelnen Aufzeichnungen über das dem *Rosse Odins dargebrachte Opfer* von Heu (Vär. och Vir-darne 212) oder einer Korngarbe (Geijer, Afzelius), über *Bjergaharar, Diharar, Mjölkharrar*, über *Odens Jagd auf die Skogsfru, Skogsnuuva* und über diese selbst. Ist in diesen Sagen direkt *Odens* Name genannt? Wichtig wäre es, näher die S. 282, 337 erwähnten Sagen von den *Trollharar, Trolltuppar* usw. und anderen Thierverwandlungen der Trolle oder von denselben zugehörigen Thieren zu kennen. Die *Midsommarstång* mit dem *roten Hahn* auf der Spitze, die *Urko* (341), die Sagen vom *Kirkogrim* in seinen verschiedenen Gestalten, die Erzählungen vom *Lindorm, Drake und Skåkhöna* (328 fgg, 341, 461 fgg), *Årsgång* (391 fgg) nehmen gleicherweise für meinen besonderen Zweck eine vorzügliche Aufmerksamkeit in Anspruch, da die deutsche Überlieferung, der die dänische mitunter zum Mittelgliede dient, mit Sicherheit zu ergeben [scheint], dass selbst da, wo im Norden bis jetzt bei diesen Traditionen keine agrarischen Bezüge hervortreten solche früher vorhanden waren. Ich bitte Sie, hochverehrter Herr, nur ZB zu erwägen, dass die *Gräfsso*-Glosso in Dänemark als *Kirkevarsel* erscheint; dass der *Drake* und *Skåkhöna*, die auf dem Schatz liegend, doch wol nicht von dem fliegenden

Drachen oder dem roten Hahn oder Huhn getrennt werden können welche in deutschen Sagen sowohl Geld als Getreide ihren Besitzern zutragen usw.

Ohne Zweifel besitzen Sie, hochverehrter Herr, über die genannten und verwandte Dinge ausführlichere Aufzeichnungen. Dürfte ich es wagen Sie um gütige Mitteilung derselben für meinen Zweck sei es im Original, sei es in einer auf meine Kosten gefertigten Abschrift ergebenst zu bitten, um so mehr da der Schatz Ihrer Sammlung gewiss auch aus anderen Gegenden und Landschaften Schwedens ein nicht unbedeutendes Material enthält. Ich bitte ja nicht in einem selbstüchtigen Interesse, sondern in dem Wunsche der gelehrten Welt einen so umfangreichen Stoff zu übermitteln, als nötig ist, um die gewichtigen Fragen, die sich an die agrarischen Bräuche und Sagen knüpfen, zu lösen. Schon jetzt nach nur teilweiser Durcharbeitung der Aufzeichnungen aus etwa 4000 Orten, vorzüglich Deutschlands, die mir vorliegen, darf ich sagen, dass die Identität der agrarischen Mythologie der Germanen mit dem ältesten agrarischen Brauch und Mythos bei den Griechen und Italern sich mit Sicherheit erweisen lässt. Auf die skandinavischen Traditionen vor allem kommt es an, diese Hypothese zu bestätigen oder zu stürzen.

Sie sehen aber wohl, hochverehrter Herr, dass mit einzelnen Mitteilungen sehr wenig geholfen ist. Aus allen Provinzen und Landschaften Schwedens muss von verschiedenen Orten neues Material herbeigeschafft werden, so wie alles dasjenige gesammelt werden sollte, was bereits in gedruckten Quellen zerstreut vorliegt. Ich habe nun eine Anzahl Fragen drucken lassen. Herr Propst E. Rietz in Tygelsjö bei Malmö hatte sich 1865 erboten diese Fragen an seine zahlreichen Correspondenten für das Wörterbuch, sowie an alle die Männer an die ich specielle Schreiben beigelegt hatte, ausserdem auch an sämtliche Schullehrerseminarien (in einer der Anzahl der Zöglinge entsprechenden Auflage) und an die höheren Lehranstalten zu versenden mit einer gedruckten Aufforderung die Fragen den Schülern während der nächsten Vacanz zur Nachforschung und Beantwortung mitzugeben. Dieses Verfahren hat mir in Deutschland auch in Norwegen schon lohnende Früchte getragen. Zur Bestreitung der Kosten übersandte ich den Herrn Rietz eine zunächst ausreichende Summe (60 Riksd. schwed.). Die in Berlin gedruckten

und von dort im December 1865 abgesandten Frageblätter sind jedoch unterweges spurlos verschwunden. Trots aller Bitten und wiederholter Schreiben gelang es mir jedoch erst vor einigen Monaten einen Neudruck meiner *Bitte* in Malmö zu erwirken und ich weisz nun nicht, ob Ihnen mit meinen beiden vom vorigen Jahre in Tygelsjö lagernden Briefen und einem Exemplare "des Roggenwolfs" von Malmö aus eine Anzahl der Fragen zugekommen ist.

Darf ich deswegen mich unterfangen, Ihnen aufs neue die Bitte um Ihre gütige Vermittelung vorzutragen? *Wollten Sie, geehrtester Herr, die grosze Güte haben, wenn ich dafür Sorge, dass Ihnen eine hinreichende Anzahl von Frageblättern von Malmö aus übermittelt wird, dieselben an Leute Ihrer Bekanntschaft und Nachbarschaft, Schullehrer, Pastoren usw die genügende Antwort zu erteilen im Stande sein möchten zu verteilen? Wollten Sie es gütigst unternehmen Anregung zu geben und die Aufzeichnungen in Empfang zu nehmen zu einer gemeinsamen Einsendung an meine Adresse? Endlich würden Sie die grosze Gefälligkeit haben mich mit dem Namen anderer Personen in Schweden bekannt zu machen, an welche ich mit der gleichen Bitte mich wenden dürfte?*

Auszer der Zeitschrift Runa wird die Literatur der Kirchspielsbeschreibungen, die auf der K. Bibliothek zu Berlin aber nur sehr unvollkommen vertreten ist, ohne Zweifel eine reiche Ausbeute bieten. Wenn es mir nicht möglich wird, etwa im nächsten Jahre selbst Stockholm und Upsala zu besuchen, um die dortigen literarischen Schätze auszunutzen, so wäre es wünschenswert, einen jüngeren Gelehrten für diesen Zweck zu engagieren. Wissen Sie eine geeignete Persönlichkeit und möchten Sie es nicht verschmähen mir auch für diesen Teil meiner Aufgabe mit Ihrem Rate beizustehen?

Fast muss ich befürchten durch den Umfang meiner Bitten und Zumutungen, Sie hochverehrter Herr, von vorne herein zurückzuschrecken. Glückliche würde es mich machen, wenn ein Paar gütige Zeilen Ihrer Hand mich vergewissern wollten, dass Sie mir meine Kühnheit verzeihen und mir das Recht geben wollen mich zu nennen

Ihren *dankbar* ergebenen

Wilhelm Mannhardt

Danzig 29. 8. 1867

Hochverehrter Herr

Ihr gütiger und liebenswürdiger Brief, für den ich Ihnen auf das *allerherzlichste* danke, hätte schon längst eine Beantwortung gefunden, wenn ich nicht durch denselben bestimmter angeregt wäre, den Gedanken einer Reise in Ihr schönes Vaterland schon für diesen Herbst zu erwägen. Es standen jedoch grosse Hindernisse entgegen. Jetzt endlich sind dieselben beseitigt und, so Gott will, werde ich am 3 od. 4 September die Reise antreten. Mein letztes Ziel ist Upsala, wo ich einige Wochen an der Bibliothek für meine Sammlung zu arbeiten beabsichtige. Ich gedenke zunächst in Ystadt, Lund u. Malmö einige Tage zu verweilen, am 7 oder 8ten, *falls ich Sie dann zu Hause treffe*, Ihrer dankbar angenommenen gütigen Einladung Folge zu leisten und die Ehre Ihrer persönlichen Bekanntschaft und mündlichen Ideenaustausches, worauf ich mich *sehr* freue, zu suchen. Falls ich Ihnen aber *nicht* gelegen käme, würde ich direkt nach Stockholm fahren und ca 4 Wochen auf dem Rückwege Sie aufsuchen. Darf ich mir nun wohl die Bitte erlauben um *einige Zeilen* poste restante nach Ystadt zum 1:ten od. 5ten Sept., welche mich vergewissern, *ob* und *wann* ich so frei darf, mich auf ein oder zwei Tage bei Ihnen einzufinden? In der Hoffnung einer baldigen Bekanntschaft von Angesicht zu Angesicht, empfehle ich mich herzlichst grüszend

mit besonderer Hochachtung

Wilhelm Mannhardt

Stockholm 29 (27?). 9. 1867

Hochverehrter Herr!

Ihren gütigen Brief erhielt ich am 6 September, als ich in Ystadt den ersten Fuss auf den Boden Ihres schönen, mir seit meiner Jugend so theuren Vaterlandes setzte. Ihrer gütigen Erlaubnis gemäß nehme ich mir nun nach 8tägigem Aufenthalte in Lund, und 14tägigem Verweilen in Stockholm und Upsala die Freiheit, Ihnen mitzuteilen, dass ich am nächsten Montag Vormittag 9 Uhr 20 M. auf der Station Moheda eintreffen beabsichtige und dass trotz alles des herzlichen Entgegenkommens das ich hier überall bei den Fachgenossen gefunden und trotz der grossen Bereicherung meiner

Kenntnisse, die mir durch sie und ihre freundliche Vermittelung zu Theil geworden, es mir doch als der schönste Abschluss meiner Reise vor Augen steht, den Mann persönlich kennen zu lernen der mit dem lebhaftesten Interesse die höchsten Verdienste um die Volkstradition Schwedens verbindet. Am Freitag gedenke ich von hier abzureisen und Freiherrn v. Djurklou in Sörby oder Örebro aufzusuchen; hier in Stockholm habe ich vorzüglich die grosze Rääfsche Sammlung durchgearbeitet. Doch über alles dieses darf ich mich ja nun wohl bald mündlich mit Ihnen, verehrter Herr, unterhalten, der ich verbleibe mit dankbarer Ergebenheit

Ihr gehorsamster
Wilhelm Mannhardt

Danzig 22. 11. 1867

Hochverehrter Herr Generalkonsul

Es sind nun bald zwei Monate verflossen seit ich drei an Anregung reiche Tage unter Ihrem gastlichen Dache verlebt und erst jetzt komme ich dazu, der Sehnsucht meines Herzens zu genügen und Ihnen sammt Ihrer hochverehrten Frau Gemahlin meinen *wärmsten Dank* zu sagen für alle Güte und Freundlichkeit, welche Sie mir in so reichem Masse erwiesen haben. Verzeihen sie diesen Aufschub. Meine Reise dehnte sich länger aus, als ich vorher beabsichtigt hatte, und bei der Rückkehr erwartete mich so viele aufgeschobene Arbeiten, mehrere unvermutete Störungen durch Trauerfälle in meinem nächsten Bekanntenkreise, dass ich erst jetzt auf einige Tage die Correspondenz nach Ihrer mir so lieb gewordenen schönen Heimat mich hingeben darf. Als ich Sie verliesz, schwebten Sie in banges Besorgniss um Ihren Herrn Schwager in Stockholm; hoffentlich haben Sie bald bessere Nachrichten erhalten und kein Wölkchen trübt mehr den Himmel Ihres glücklichen und in-nigen Familienlebens.

Ich brauche Ihnen, hochverehrter Herr Generalkonsul, wohl nicht erst zu wiederholen, was ich Ihnen mehrfach ausgesprochen habe, wie sehr ich mich freute, den Mann von Angesicht kennen zu lernen, der um diejenigen Studien, welche den Inhalt meines Lebens bilden, sich in Schweden ein höheres und grösseres Verdienst erworben hat, als alle übrigen Mitstrebenden, so hoch auch anzu-

schlagen ist was Rääf und Djurklou dafür gethan haben. Ich habe nicht nötig noch einmal zu versichern, *wie hoch* mir der Wert Ihrer Arbeiten, zumal Ihres neuesten trefflichen Buches "Värend och Virdarne" steht, mit wie groszer Spannung ich der Fortsetzung im dritten und *zumal im vierten* Bande entgegensehe. Wenn dennoch im Verlauf unserer Gespräche verschiedene Ansichten und Meinungen über einzelne nicht unwesentliche Punkte hervortreten, indem wir über das Mischungsverhältniss von Mythos und Geschichte in gewissen Trollen- und Alfensagen zu entgegengesetzten Resultaten kamen, so hoffe ich das werde kein Hinderniss sein, um ein *recht bundesfreundliches Verhältniss* in der gemeinsamen Arbeit nach einem groszen gemeinsamen Ziele hin unter uns zu begründen. Denn in den meisten Stücken sind wir ja vollkommen einverstanden; bei den Punkten, in welchen unsere Auffassung auseinandergeht, muss Ihre *Beweisführung* im nächsten Theile Ihres Buches abgewartet werden, und wenn es Ihnen dann gelingt meine *Überzeugung* für Ihre Theorie zu gewinnen, so werde ich der erste sein, dies privatim und öffentlich anzuerkennen. Sie stehen mit der Ansicht, dass die Elfen- und Riesensagen die Erinnerung an wirkliche Völker, Ureinwohner die von den Germanen und Slaven verdrängt wurden, enthalten durchaus nicht vereinzelt da; im Norden haben Sie u. A. an den Dänen K. F. Wiborg einen Vorgänger; auch unter unseren deutschen Sagensammlern haben z. B. Schönwerth und Haupt diese Meinung ausgesprochen, aber diese Männer, welche sich ein entschiedenes Verdienst durch fleisizige Sammlungen aus dem Volksmunde erworben (der erstere Ministerialrath in München sammelte in der Oberpfalz, der andere, Geistlicher, in der Lausitz) sind als *Sagenforscher* durchaus als Dilettanten zu betrachten und ihr Gesichtskreis reicht wenig über ihre eigene *Provinz* hinaus. Der Irrtum dieser Männer besteht darin, dass sie die betreffenden Überlieferungen *durchaus und ganz und gar* historisch deuten wollen und keinesweges, wie Sie, hochverehrter Herr Generalkonsul, eine *Verbindung* von geschichtlichen und mythischen Elementen darin gewahren. Wenn nun, ein jeder, der tiefer in das Studium jener Dinge eingedrungen ist, zugeben muss, dass in der That mit den Sagen von den theils zwerghaft, theils riesenhaft gedachten Dämonen Erinnerungen an alte den jetzigen herrschenden Volksstämmen feindliche Ureinwohner sich verbunden haben müs-

sen, so ist der Wissenschaft die schwierige Aufgabe gestellt, diese verschiedenen Elemente zu scheiden und festzustellen, welche Sagenzüge der einen, welche anderen der zweiten Seite angehören, und zu zeigen, wo für jeden Factor die Grenze ist. Da auf einem so rätselvollen und so kurz in Angriff genommenen Arbeitsfelde keine Untersuchung auf den ersten Wurf *überall* das Richtige finden wird, so ist es sehr nützlich und notwendig nach beiden controversen Richtungen hin, auf jeder Seite besonders, die Forschung so eingehend als möglich durchzuführen. In diesem Sinne begrüße ich Ihre mit Hilfe so eingehender *archäologischer* Kenntnisse geführte Untersuchung, in wie weit die Elfen- und Riesensagen historische Erinnerungen enthalten, im Voraus als wichtig und verdienstlich. Andererseits darf ich vielleicht hoffen, dass die Lectüre meiner von dem entgegengesetzten Gesichtspunkte ausgehenden Versuche, so schwach und fehlerhaft sie in vieler Beziehung noch sind, Sie wenigstens von der *Möglichkeit* überzeugt haben könnte, manche Sagenzüge anders zu deuten, als Sie bisher geneigt waren. Eine volle Würdigung dessen was ich und meine Freunde meinen, wird sich freilich nur aus der Vergleichung der vielfachen und umfangreichen Publicationen deutscher Sagen, die ich in meinen German. Mythen nur kurz citierte, und aus dem Zusammenhang der einschlägigen Forschungen in Deutschland gewinnen lassen.¹ Hoffentlich wird Ihnen die Lectüre meiner verschiedenen Arbeiten Zeugniß davon geben, dass ich bestrebt war fortschreiten zu lernen und meine Methode zu verbessern; ich habe mich in letzter Zeit mit absichtlicher Beschränkung auf *ein* engeres Thema geworfen, um sichere und feste Resultate zu erzielen.

Die Volksüberlieferungen gleichen den Lagerungsschichten der Gesteine in einem Gebirge. Wie die Geologie verfährt, indem sie

¹ Ich erlaube mir Ihnen die Lectüre wenigstens einiger bedeutenderer Sagensammlungen anzuraten ZB: 1) A. Kuhn und W. Schwartz Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebräuche. Leipzig 1845. 2) A. Kuhn Sagen, Märchen und Gebräuche aus Westphalen Leipzig 1859 (2 Bände). 3) Panzer Beitrag zur deutschen Mythologie 2 Bde München 1848—1855. 4) E. Meier Schwäbische Sitten, Sagen und Gebräuche, Stuttgart 1852. 5) Schambach und Müller Niedersächsische Sagen und Märchen. Göttingen 1855.

Es sind das aus Hunderten die vorzüglichsten deren Benutzung neben J. Grimms deutscher Mythologie Aufl. 2. 1844 besonders geeignet ist, ein Bild von der deutschen Tradition im Groszen und Ganzen zu geben.

bald *von oben nach unten* einen Durchschnitt durch ein Gebirge macht, bald eine Schicht in ihrer ganzen Längenausdehnung verfolgt, so muss unsere Forschung über die Volkstraditionen von verschiedenen Standpunkten und nach verschiedenen Richtungen hin bestimmten Zusammenhängen nachgehen, ein und dasselbe Material somit von verschiedenen Seiten her der Betrachtung unterwerfen. Hier ist noch ungemein viele Arbeit zu leisten und, ohne dass eine Collision der einzelnen Forscher zu befürchten wäre. Ich hatte daher gehofft, dass Sie, hochverehrter Herr Generalkonsul, mir für meine Arbeit die Durchsicht und Benutzung des auszerordentlich groszen und wertvollen Schatzes Ihrer Aufzeichnungen gütigst gestatten würden. Ja ich hatte, wesentlich durch Ihre freundliche Einladung und das mir gegebene Versprechen mündlicher Mitteilungen, unter Hinweisung auf Ihr noch ungeordnetes Material veranlasst, eine kostspielige Reise unternommen. Ich sollte mich aber in dieser Beziehung getäuscht sehen. Es steht mir nicht zu, Ihnen daraus irgend einen Vorwurf zu machen, Sie allein sind Herr der Früchte Ihrer langen und erfolgreichen Sammlerthätigkeit. Ich bedauere aber im Interesse der Wissenschaft, dass mir die Gelegenheit entging mein Werk um so vieles vollkommener zu machen. Jede Verarbeitung des Stoffes nach bestimmten Richtungen hin, ersetzt doch nicht die Einsicht der Originalaufzeichnungen. Und was Ihnen bei Publication Ihrer systematischen Untersuchungen aus Ihren Sammlungen vielleicht augenblicklich der Mitteilung nicht unmittelbar werth erscheint, erhält vielleicht in einem anderen Zusammenhange grade *hohe Bedeutung*. Über dies ist Ihre Sammlung so reich, dass ein Menschenalter darüber hingehen kann, ehe wir ihre vollständige Publication — so sehnsüchtig sie erwartet werden wird — erleben. Ich wage daher noch einmal *nicht um meinetwillen*, sondern *um der Wissenschaft willen* Sie, hochverehrter Herr Generalconsul, um Ihre gütige Unterstützung meines Unternehmens herzlich zu bitten um mir zu erlauben dass ich (falls Sie darin einwilligen) Sie hie und da um Auskunft über bestimmte Gegenstände ersuchen darf. Ich meinerseits bin in jedem Augenblicke bereit Ihnen mit jedweder Auskunft, die in meinen Kräften steht, zu dienen.

Zunächst werden Sie die neue Auflage der Frageblätter von Malmö aus in einigen Wochen erhalten und ich bin so frei, Sie an

Ihr gütiges Versprechen zu erinnern, sowohl Herrn Seminardirector Dahlstedt zu Wexiö zur empfehlenden Verteilung der Circulare an die Zöglinge seines Institutes zu veranlassen, als selbst, soweit es in Ihrer Macht steht, recht viele Männer in Småland zur Beantwortung derselben anzuregen. Mein Aufsatz "Die Korndämonen" den ich Ihnen vorlas, ist bereits unter der Presse und soll Ihnen, sobald der Druck vollendet sein wird, zugehen.

Doch nun schliesse ich meinen langen und doch so wenig inhaltsreichen Brief und nehme auf baldiges Wiederschreiben von Ihnen Abschied. Lassen Sie uns ein jeder seinen Weg mit Treue und Ausdauer verfolgen; die Treue wird ihren Lohn finden, indem dem einen dieses, dem anderen jenes bleibende Ergebnis gelingt; worin wir dann irren, das werden andere nach uns in Ordnung bringen. Im Bewusstsein des gemeinsamen Ziels, das wir verfolgen, reichen wir uns die Hände. Indem ich Sie bitte mich Ihrer verehrten Familie auf das beste zu empfehlen zeichne ich mich mit herzlichem Grusse und wahrer Hochachtung

Ihr ergebenster
Wilhelm Mannhardt

ZWEI WORTSIPPEN IM GRIECHISCHEN

VON

CARL THEANDER

I.

Dass der Name der griechischen Geburtsgöttin, gewöhnlich in der Form *Ἐλευθεΐα* auftretend, sowie das Epitheton des Dionysos *Ἐλευθερέυς* den aus der *δολογῆ* hergeleiteten Bildungen, die ich *Eranos* XV, 99—160 besprochen habe, angehört, darüber war ich, als ich vor 15 Jahren jenen Artikel veröffentlichte, so ziemlich im reinen; da mir aber in beiden Fällen die Einzelheiten der Bildungsweise und besonders das Verhältnis des letzteren Namens zu dem Wort *ἐλεύθερος* 'frei' nicht ganz einleuchten wollten, so liess ich sie damals beiseite, indem ich hoffte, durch spätere Nachprüfung volles Licht darin schaffen zu können. Jetzt, da ich nach mehrjähriger Arbeit auf einem anderen Gebiete zu der Frage zurückgekehrt bin, finde ich, dass ich zwar in einzelnen Beziehungen klarer sehe, dass es mir aber dennoch immer noch nicht möglich ist, zu einem völlig abschliessenden Ergebnis zu gelangen. Da ja aber wenigstens der Gedanke auch hier ganz neu ist, so will ich jetzt nicht mehr zögern, meine Vermutungen der wissenschaftlichen Kritik zu unterbreiten.

Pausanias erzählt in seinen *Φωικικά* (X, 7, 2) von den mythischen Sängern Chrysothemis und Philammon, dass sie bei dem ältesten delphischen Agon Preislieder zur Ehre des Gottes angestimmt hätten, und fährt dann fort: *Φασι δὲ καὶ Ἐλευθεῖρα ἀνελέσθαι Πυθικὴν νίκην μέγα καὶ ἡδὺ φωνοῦντα, ἐπεὶ ἄδειν γε οὐχ αὐτοῦ τὴν ᾠδὴν.* Ob dieser *Ἐλευθεῖρα* nach der Meinung des Autors derselbe war, welcher in den *Βοιωτικά* (IX, 20, 1) unter den Vorfahren des Gründers von Tanagra, Poimandros, als Sohn von Apollon und Aithusa¹, Vater eines *Ἰάσιος* erscheint, ist nicht klar; wohl aber beweisen die beiden Stellen, dass der Name sowohl in Phokis als in Boiotien heimisch war. Das letztere bezeugt auch Stephanus

¹ Dieselbe Genealogie bei Apollodor, III, 10, 1.

von Byzanz, indem er ihn mit den Worten Ἐλευθεραὶ πόλις Βοιωτίας ἀπὸ Ἐλευθῆρος τοῦ Ἀπόλλωνος mit dem Namen der bekannten boiotisch-attischen Grenzstadt verbindet, aus welcher nach der Überlieferung das alte Kultbild des Διόνυσος Ἐλευθερεὺς nach Athen verschleppt worden war. Auch Suidas, wenn er (u. d. W. Μέλαν) von den Töchtern eines Ἐλευθῆρ spricht, welche von Dionysos wahnsinnig gemacht worden seien, denkt offenbar an den Eponym von Ἐλευθεραί¹.

Die Existenz des Herosnamens Ἐλευθῆρ ist also hinlänglich bezeugt. Aber wie ist er gebildet und wie verhält er sich zu Ἐλευθεραί — Ἐλευθερεὺς, womit er, wie wir gesehen haben, von den Alten selbst zusammengebracht wird? Wenn wirklich, wie bisher wohl allgemein angenommen worden ist, das letztgenannte Wortpaar von ἐλεύθερος 'frei' gebildet wäre, könnte freilich Ἐλευθῆρ weder nach Bildung noch Bedeutung etwas damit zu tun haben; nun unterliegt aber diese Annahme selbst trotz der communis opinio schweren Bedenken. Soll etwa wirklich erst von ἐλεύθερος Ἐλευθερεὺς in der Bedeutung 'Befreier' abgeleitet, dann von dem Gotteseiphet aus die Stadt benannt worden sein? Eine auf -εὺς endende Kausativbildung von einem Adjektivum aus wäre eine grosse Seltenheit², ebenso eine Rückbildung Ἐλευθεραί von Ἐλευθερεὺς. Noch weniger dürfte es erlaubt sein, den Stadtnamen *direkt* aus dem Adjektivum zu erklären. Eine Bedeutung 'Freistadt' liesse sich unmöglich mit Dionysos verknüpfen³, kausativ 'befreiend' heisst ἐλεύθερος nie. Ein ganz anderes Aussehen gewinnt die Sache, wenn wir ἐλεύθερος überhaupt auf sich beruhen lassen und dafür jenen Ἐλευθῆρ zu Hilfe nehmen. Der phokische Eleuther wird ausdrücklich wegen seiner lauten und wohltonenden Stimme gepriesen; wer meine ὀλολογῆ gelesen hat, wird sich wohl dann nicht wundern, wenn ich auch hier einen redenden Namen, nämlich ein von dem heiligen ἐλελεῦ-Epiphonem abgeleitetes Nomen agentis vermute⁴. Na-

¹ Vgl. Hygin Fab. 225. Mit dem boiotischen Stadtnamen wird ein arkadischer Ἐλευθῆρ verknüpft bei Plutarch, Quaest. Graecae 39. Über Hesiodos Theog. 54 siehe Weizsäcker in Roschers Lex. u. d. W. Mnemosyne.

² Ein *ἐλευθερεῶ gibt es nicht, während z. B. ἱππεῶ neben ἱππεύς, χαλκεῶ neben χαλκεύς steht.

³ Dieselbe Bedeutung, in irgend einem politischen Sinne aufgefasst, wäre für eine so alte Ortschaft wie die, worum es sich hier handelt, wenig wahrscheinlich.

⁴ Auch die Genealogie Ἐλευθῆρ — Ἰασιος (siehe oben) ist bedeutsam, da

türlich muss aber dann derselbe Sinn auch dem Namen des boiotischen Eleuther unterliegen; er ist hier, wo es sich um den Stifter eines Dionysoskultes handelt, fast noch mehr angemessen. Dieser Kultus hat m. E. gleichfalls der Stätte, wo derselbe ursprünglich gefeiert wurde, ihren Namen 'die jubelnde' gegeben, und Dionysos Ἐλευθερεὺς ist einfach D. von Ἐλευθεραί, ganz wie z. B. Πλαταιεύς ein Mann aus Πλαταιαί, Θεσπιεύς ein Mann aus Θεσπιαί ist¹; erst die Gleichheit mit dem homonymen ἐλεύθερος hat dann später zu der Umdeutung 'Befreier' geführt².

Als mit Ἐλευθήρ etymologisch nächstens verwandt betrachte ich nun weiter den Namen der Entbindungsgöttin. In der literarisch meist gebräuchlichen Form Ελλείθουα ist das Wort zwar weniger durchsichtig, zeigt aber inschriftlich Varianten auf³, unter denen wenigstens zwei, Ἐλεύθουα auf Kreta und Ἐλευθία, bez. Ελευθήη in Lakonien und Messenien und auf Paros, wiederum das Element ἐλευθ- aufweisen⁴. Dass die ὀλολυγή bei den unter dem Schutz der Göttin stehenden Verrichtungen mit im Spiel war, lässt sich vermuten; freilich handeln, da in der Litteratur von der Geburt gewöhnlicher Sterblichen nur selten die Rede ist, die mir bekannten Belege ausschliesslich von Göttern, Heroen und Königen. Theokrit (Idyll. XVII, 64) lässt die Geburt des Ptolemaios Philadelphos auf Kos von der ὀλολυγή der personifizierten Insel begrüsst werden, und Pausanias erzählt (IX, 11, 10), dass, als die so genannten Φαρμακίδες von Hera ausgesandt waren, um die Entbindung der Alkmene zu verhindern, eine Tochter des Teiresias ihnen durch Anstimmen der ὀλολυγή eingebildet habe, dass die Geburt

¹ Ἴαρος ein Eponym der mit der ὀλολυγή häufig verbundenen ἰά ist, vgl. meine Ἴά (Eranos XXI, 1—50) S. 31 ff.

² Bei Paus. I, 38, 8 werden die Einwohner von Ἐλευθεραί ausdrücklich Ἐλευθερεῖς genannt.

³ Z. B. Diod. IV, 2 a E.

⁴ Dieselben sind zuletzt (nicht ganz vollständig) wieder von M. Nilsson The Minoan-Mycenaean Religion 447 zusammengestellt (vgl. Schulze Quaest. ep. 260 f.)

⁵ Das Wort ist seit dem Altertum (siehe Schulze a. a. o. 259) gewöhnlich mit ἐλευθ- in ἐλεύσομαι zusammengebracht worden, so dass die Bedeutung »die kommende« wäre, was Schulze, Unger beistimmend, als zu vag ansieht. Wenn nun aber der berühmte Forscher selbst auf die faktitive Anwendung der Wurzel »faciendi ut quis ἔλθῃ« zurückfällt, so ist auch das m. E. viel zu unbestimmt (vgl. Gruppe, Griech. Mythol. II, 859³).

schon vorüber sei. An diesen beiden Stellen wird Eileithyia nicht genannt; das ist aber an zwei anderen der Fall. Im homerischen Apollonhymnus, wo Eileithyia, die Hauptrolle spielend, nebst anderen Göttinnen bei der Geburt des Zeussohnes zugegen ist, heisst es am Ende der Schilderung derselben V. 119 θεαὶ δ' ὀλοῦσαν ἅπασαι, und wenn nun auch dieses hier als eine Antizipation des künftigen apollinischen Jubelrufes¹ betrachtet werden könnte, so ist in der Parallelschilderung bei Kallimachos in seinem Delos-hymnos 255 ff. die genannte Möglichkeit weniger wahrscheinlich, indem dieser Dichter ausdrücklich von Ἐλευθείης ἱερὸν μέλος spricht, von den delischen Nymphen gesungen und von der ὀλοῦσῃ des Äthers beantwortet. Das Lied der Göttin wird also hier als schon vor der Geburt des Apollon existierend und davon unabhängig gedacht: unter solchen Umständen ist es doch wohl erlaubt, den Jubel der Natur als einen Wiederhall von dem Refrain jenes ἱερὸν μέλος zu bezeichnen, das heisst anzunehmen, dass auch dazu die ὀλοῦσῃ gehörte². Natürlich hat die Göttin selbst ihren Chor das Lied gelehrt und also auch den Ruf angestimmt, wie das in dergleichen Fällen immer angenommen wird.³

Wie gesagt, die angeführten Beispiele beziehen sich auf die Geburt weniger Auserwählten; dennoch glaube ich, dass wir nicht fehlgehen, wenn wir annehmen, dass auch der Eintritt gewöhnlicher Menschenkinder in diese Welt gewohnheitsmässig von der Umgebung durch den feierlichen Ruf begrüsst wurde: war doch derselbe bei allen besonders bedeutsamen Begebenheiten des menschlichen Lebens,⁴ sei es als unwillkürliche Erlösung aus der inneren Spannung, sei es als eine apotropäisch oder religiös gefärbte Vorsichtsmassregel,⁵ gebräuchlich. Wenn also die ὀλοῦσῃ als integrierender Bestandteil zu der Entbindung gehörte, dann muss es besonders nahe gelegen haben, die Göttin, welche nach der populären Vorstellung die Anwesenden zu dem Ruf veranlasste und selbst daran teilnahm, als 'die jubelnde' zu bezeichnen.

¹ Vgl. *ibid.* V. 445.

² Vgl. was ich *'Oλ.* 146 f. zu Aristophanes' *Vögeln* 209 ff. ausgeführt habe.

³ *'Oλ.* 120 f.

⁴ *'Oλ.* 114.

⁵ Vgl. Wilamowitz, *Hellenist. Dichtung* II 73³ mit Eitrem, *Beitr. z. griech. Religionsgesch.* III, 54. Von Beschwörungen der Hebammen bei der Entbindung spricht der platonische Sokrates *Theait.* 149 d.

Waren nun aber die Formen mit Ἐλευθ- die ursprünglichen, wie sind dann die Nebenformen, vor allem jene litterarisch von Homer an allgemein auftretende, zu erklären? Was dann zuerst den Diphthong der ersten Silbe angeht, so ist derselbe bekanntlich schon vor 40 Jahren von Schulze als metrische Verlängerung gedeutet worden; durch den Einfluss des Epos hat diese sich dann auch ausserhalb desselben verbreitet. Schwieriger ist das -ει- der zweiten Silbe. Man hat an Dissimilation gedacht und Εἰθύμαχος statt Εὐθύμαχος auf der Inschrift I. G. A. 113 verglichen.¹ In der Tat mag eine Neigung zur Dissimilation den Anstoss zur lautlichen Veränderung gegeben haben, meinesteils glaube ich aber kaum, dass die neue Form zu allgemeiner Herrschaft in der Litteratur gelangt wäre, wenn nicht ein anderer Faktor mit hineingespielt hätte, ich meine das Vorhandensein der anklingenden Bildung Ὠρεθία.² Diese mythische Gestalt war, wie Herodot VII, 189 ausdrücklich bezeugt, nicht nur attisch, sondern allgemein hellenisch; der Dichter des Nereidenkatalogs Σ 48 hat wenigstens den Namen gekannt.³

Ich möchte es also als erwiesen betrachten, dass von dem Epiphonem ἐλελεῦ aus mit Haplologie ein Stamm ἐλευθ- gebildet worden ist, welcher den besprochenen Bildungen, einerseits Ἐλευθήρ

¹ Joh. Schmidt K. Z. XXXII, 350.

² Dass dieser Name wirklich »die auf dem Gebirge wütende« bedeutet, ist wohl wahrscheinlich; der lange Anfangsvokal kann analogisch nach z. B. ἀκρόρεια eingeführt worden sein.

³ Was die übrigen Varianten des Εἰλεθία-Namens angeht, so dürfte Εἰλυθεία (Collitz-Bechtel 5446, Paros kurz vor Chr. Geb.; nach dem Register IV, 1026 »verschrieben») durch Metathese aus der Normalform entstanden sein, wobei der auch sonst vorkommende spätgriechische Ersatz des Suffixes ια durch εα (siehe Bechtel Gramm. der griech. Dialekte II, 356) mitgewirkt haben mag. In Lakonien und Messenien, teilweise auf Paros, erscheint die partizipiale Endung durch die nominale ια ersetzt. Das σ in Ελευσία ist natürlich lakonischer Sigmatismus, ebenso wie das boiotische Ἐλεθιοῦτη (Collitz-Bechtel 406 m) nach den dialektischen Lautgesetzen korrekt ist. Schwieriger ist Εἰλυθεία (Coll.-Becht. 406 n): was Schulze a. a. O. 261 sagt, »Ἐλεθεια subest boeoticis Εἰλυθεία Εἰλεθειη Εἰλεθειη«, ist mir, was die erste Form angeht, nicht ganz klar. Wenn dort in der Anfangsilbe die epische Verlängerung nachgeahmt sein sollte, würde man ja doch erwarten, dass der Diphthong ebenso wie der der zweiten Silbe zum Monophthong fortgeschritten wäre. Auf das handschriftliche Εἰλήθια (Schulze a. a. O. 260) ist wohl kein Verlass. — Die Form Ἐλευθῶ endlich lässt sich mit Ἴώ, Ἰαῶ vergleichen (siehe meine Iá, Eranos XX, 31², 41).

— Ἐλευθεραί — Ἐλευθερεύς, andererseits Ἐλεύθουα — Εἰλείθουα, zu Grunde liegt. Das verbale θ-Suffix hat ja im Griechischen eine bedeutende Verbreitung, -ήρ als Suffix für Nomina agentis ist zwar selten, liegt aber vor z. B. in αἰθήρ, das zu αἶθω gehört, das Verhältnis Ἐλευθήρ — Ἐλευθεραί hat eine Entsprechung in αἰθήρ — ἰθαρός¹, reduplikationslose Bildungen auf -ουα endlich gibt es, wie man weiss, eine ganze Reihe: wie εἰδυῖα ἀγυῖα, αἰθουα, ἄρπουα, ἀμφιάχουα² gehört auch Ἐλεύθουα zu einem Typus von femininen Partizipien teils mit, teils ohne entsprechendes Maskulinum, der bekanntlich im Sanskrit, Litauischen und Gotischen genaue Entsprechungen hat. Die sprachliche Bildung ist also entschieden indoeuropäisch,³ ja, was das Endsuffix angeht, sogar speziell griechisch, denn in den erwähnten Sprachen geht der Nominativ der Partizipien nicht auf -u(s)ia, sondern auf -usi (-uši) aus. Dagegen deuten die Tatsachen, die ich in meiner *δολογῆ* besprochen habe, darauf hin, dass, wie der Orgasmus überhaupt, so auch seine Auslösung durch das ekstatische Rufen nicht echtgriechisch war, auch der Umstand, dass der Eileithiakultus besonders auf Kreta seine Heimat hatte, könnte es nahelegen, denselben als vorgriechisch zu betrachten⁴. Trotzdem ist es wohl nicht ganz ausgeschlossen, dass der *Name* dort jünger sein könnte als der Kultus, indem vom Norden kommende Einwanderer eine autochthone Göttin durch eine von ihren eigenen ersetzt hätten⁵. Wir stehen aber jedenfalls

¹ Brugmann-Thumb, Griech. Gramm., S. 227.

² Siehe Brugmann-Thumb 248, Brugmann, Grundriss² 2, 1, 566 f.; (ἀμφι-)ἀχουα ist mit Ελεύθουα auch darin verwandt, dass beide Bildungen zu lautmalenden Verben gehören.

³ Der Stamm selbst erinnert sowohl nach Form wie nach Bedeutung an *leut* in got. *liuþon*, ahd. *liod* u. s. w., aber endet auf Aspirata statt Tenuis. Die Ähnlichkeit kann zufällig sein.

⁴ So M. Nilsson a. a. O. 449, Wilamowitz, Pindaros 42. Die τ 488 erwähnte Grotte der E. bei Amnisos in der Nähe von Knossos (siehe Nilsson a. a. O.) hat man nicht weit von Kandia wiederfinden wollen; die Identifizierung ist jedoch nicht sicher.

⁵ Der Name der Stadt Ἐλευθέρινα auf Kreta (Ἐ. πόλις Κρήτης, ἀφ' ἑνός τῶν Κουρήτων, οἱ πολῖται Ἐλευθεριᾶται, καὶ Ἐλευθεριεύς Steph. Byz), welchen Nilsson a. a. O. mit Recht für »obviously connected with Ἐλεύθουα« erklärt und als Stütze für die vorgriechische Herkunft ansieht, braucht deshalb gar nicht unindoeuropäisch zu sein; ich betrachte denselben einfach als eine Ableitung mit n-Suffix von dem oben behandelten Stamme Ἐλευθερ- aus (vgl. z. B. lat. *vesperna*). Mit der Endung -ρινα in Ἄρρη oder Ἀλικάρνα, worauf sich Nilsson

vor einem Dilemma, dessen Lösung erst in einem grösseren Zusammenhang zu verhoffen ist; wobei jedoch, wie besonders Kretschmer hervorgehoben hat, vorgriechisch nicht notwendig dasselbe zu sein braucht wie unindoeuropäisch.

II.

G. Vetter hat Glotta XIII, 145 mit grosser Wahrscheinlichkeit das in den Agramer Mumienbinden IX γ 2 vorkommende Wort *lauχumneti* als Lokativ von einem adjektivischen **lauχumna*, abgeleitet von dem bekannten etr.-lat. *lauχme lucumo*, erklärt mit der Bedeutung 'in regia', im Amtshaus des Lucumo.¹ Ist da die Ähnlichkeit des Suffixes mit dem griechischen -θη auffallend und, wenn man sich der »protoindogermanischen« Theorie Kretschmers anschliesst, ein Zusammenhang wenigstens hypothetisch annehmbar, so wird diese Annahme eines Zusammenhangs dadurch der Wahrscheinlichkeit um ein bedeutendes näher gerückt, dass auch das Wortkomplex *lauχum(n)*- selbst sowohl morpho- als semasiologisch ziemlich genaue griechische Entsprechungen zu haben scheint. In Athen gab es bekanntlich ein Priestergeschlecht der *Λυκομηδαί*, dem u. a. Themistokles entstammte; das Wort ist deutlich das Patronymikon zu einem **Λύκομος*. Ferner hiess nach Strabon VIII, 373 der zu seiner Zeit verödete Burghügel von Tyrins, von dem wir seit Schliemanns Entdeckungen ja wissen, dass dort ein stattlicher »mykenischer« Königspalast gelegen hat, *Λίκομνα*.² Der Name wurzelte in alter Überlieferung, das beweist der Umstand, dass, wie Strabon ferner berichtet, der Ort einen Eponymos *Λικόμνιος* hatte, der von demjenigen Heros desselben Namens nicht zu trennen ist, welcher nach dem Schiffskataloge B 662 mütterlicher Oheim des Herakles war und nach Pausanias II, 22, 8, Plutarchos Pyrrh. 34 in Argos sein Grabmal hatte. Ist der An-

beruft, ist kein Zusammenhang erweislich. Eher könnte die Notiz bei Steph. Byz. u. d. W. Ἄωρος (Ἄ. πόλις Κρήτης ἀπὸ Ἄώρας νόμφης; μετωνομάσθη δ' Ἐλευθήρα [scrib. Ἐλευθέρα] ἀπὸ Ἐλευθήρος ἐνὸς τῶν Κοιρήτων [vgl. oben], ὁ πολίτης Ἄωρος ἢ Ἀωρίτης, ὡς Ἄλωρίτης) darauf hindeuten, dass in dem Wort Ἄωρος die wirklich »autochtone« Benennung der Stadt vorläge, während dagegen Ἐλευθέρα einer späteren Schicht von Einwanderern angehörte.

¹ Vgl. Trombetti, la lingua etrusca, p. 129.

² Vgl. Stat. Theb. IV, 734.

klang nicht trügerisch, so würde also auch *Λίχουρα* 'Königsburg' bedeuten und als vorgriechisches Erbstück zu betrachten sein. Diese etruskisch-vorgriechische Gleichung würde sich dabei zu denen gesellen, welche in den letzten Jahren in steigender Zahl vorgelegt worden sind.¹ Ich glaube sogar, dass es möglich ist, dem eigentlich Sinn des Wortstammes näher auf die Spur zu kommen.

In den Festusexzerpten des Paulus (107, 1 Lindsay) steht folgende, so viel ich weiss, noch nicht nach Gebühr beachtete Notiz zu lesen: *Lucomones quidam homines ob insaniam dicti, quod loca, ad quae uenissent, infesta facerent*. Dass es sich hier eben um jene nationalen Oberhäupter Etruriens handelt, steht trotz des etwas unbestimmten Ausdruckes (bei Festus selbst war das vielleicht anders) wohl ausser Zweifel, aber die Glosse fordert ja sonst eine Erklärung, welche bisher ausgeblieben zu sein scheint. Und doch dürfte sie sehr nahe liegen. Dass auf einer gewissen Kulturstufe die Führer eines Volkes »besessen« oder »wahnsinnig« sind und dass sie »alle Plätze, an welche sie herantreten, gefährlich machen«, das ist, wie die Völkerkunde längst gelehrt hat, etwas, was auf der ganzen Erdenrunde vorkommt oder vorgekommen ist und von den Ethnologen mit den heutzutage kosmopolitischen Worten *Mana* und *Tabu* bezeichnet wird.² Vorausgesetzt also, was die Wahrscheinlichkeit für sich hat, dass die Behauptung des Glossographen einem tatsächlichen Volksglauben entspricht, so würde also mit dem Wortstamm, um den es sich handelt, gerade ein solcher »Priesterkönig« benannt worden sein, welcher der Vorsteher orgiastischer Riten war und dessen Person als besonders »heilig« betrachtet wurde. Was nun die vorgriechische Bevölkerung angeht, so wird tatsächlich die Existenz eines solchen Priesterkönigtums dadurch nahe gelegt, dass, wie die Ausgrabungen erwiesen haben, in den Königsburgen selbst von alters her Opferkulte bestanden haben.³ Die Annahme, dass das tiryntische *Λίχουρα* einmal von einem (um die lateinische Form zu benutzen) *Lucumo* bewohnt gewesen war, erhält dadurch eine kräftige Stütze.

¹ Vgl. bes. Hammarström, Glotta XI, 211 ff., Kretschmer ebenda 276 ff., XIV, 298 ff.

² Siehe zuletzt Sydow, Vetenskapssocietetens i Lund årsbok, 1929, S. 72.

³ Gnomon 1927, S. 188; Kavvadias, die Ausgrabung des Akropolis 84 (vgl. M. Nilsson a. a. O. 406 ff.).

Es bleibt ein Haken: der Vokalismus des Stammes scheint nicht ganz zu stimmen, indem die etruskischen Inschriftenbelege zwischen *au*, *u* und *a* schwanken,¹ die lateinische Transskription ausser *u* auch *y*² aufweist, das Griechische zwar in *Λυκομίδαι* *υ*, in *Λίκουμνα* dagegen *ι* hat. Dennoch wird es vielleicht nicht unmöglich sein, die verschiedenen Formen unter einen Hut zu bringen. Was zunächst die griechische *ι*- Variante angeht, so könnte dieselbe durch Metathese aus einem ursprünglichen *Λυκμν*- entstanden sein, wobei die zweite Silbe denselben Vokalismus gehabt hätte wie das megarische *αλισμνάτας*³ für das gewöhnlichere *αλισμν*- in jon. *αλισμνήτης*; in derselben Weise ist ja an die Seite des gewiss ebenfalls vorgriechischen *Μυτλήγη* die Wechselform *Μιτλήγη* getreten. Das lat. *Lycmon* dagegen weist wohl darauf hin, dass das etr. *u* zur Zeit des Propertius sich einem *y*- Laut genähert hatte. Am schwierigsten ist die Erklärung des etr. *au*- Diphthonges; doch hat, wenn ich nicht irre, auch dieser auf griechischem Boden seine Entsprechung.

Wenn wir nämlich von dem Element *m* (*μ*), bez. *μν* absehen, das, wie u. a. *αλισμνάτας* — *αλισμνήτης* beweist, nur ein Suffix bildet, vor welchem der Vokal bald *i*-, bald *u*- Farbe annehmen konnte,⁴ so liegt es sehr nahe, ferner den Stamm selbst mit demjenigen *λυκ*- zu verknüpfen, wovon in gr. *λύσσα*⁵ < **λυκία*, *λυκετον φοβερόν* (Hes.) andere Erweiterungen vorliegen; der Gebrauch des Stammes als Bezeichnung auch der religiös orgiastischen Besessenheit steht gleichfalls fest, wie man schon aus den in den Wörterbüchern u. d. W. *λύσσα* nebst Ableitungen angeführten Stellen ersehen kann. Damit hat nun aber Lagercrantz,⁶ gewiss mit Recht, einerseits das hom. Verbum *ἀλύσσειν*⁷ sowie das dazu gehörige Substantivum

¹ Vgl. Herbig RE u. d. W.

² Propert. IV, 1, 29.

³ Collitz-Bechtel 3053, 1; 3054, 6; 3068; 3052, 13; 3087, 57; 3052 a 10, 12.

⁴ Vgl. Solmsen, Beiträge S. 58 ff., Buck, Introd. to the study of the Greek dial. §§ 20, 258. Siehe über das *-μν*- Suffix auch Kretschmer, Glotta XIV, 313 f., Trombetti a. a. O. S. 52, Verf. öλ. 136.

⁵ Neuestens, m. E. aber unwahrscheinlicher, mit *λύκος* verknüpft von Hartmann K. Z. LIV, 287 ff.

⁶ Zur griech. Lautgesch. 88 f.

⁷ X, 70.

ἀλύκη¹, anderseits nicht nur dasjenige Adjektivum λευκός 'wütend, toll', das, wie schon Böckh gesehen hat, in der pindarischen Phrase λευκαῖς φρασίν² sowie in den Hesychglossen λευκαὶ φρένες· μαινώμεναι und λευκῶν παραπίδων· κακῶν φρενῶν vertreten ist, sondern auch eine andere Hesychglosse λάυκη· φοβερά zusammengestellt. Das mutmasslich vorgriechische λευκ- könnte sich zu dem vorgriechischen λαυκ-, dem etruskischen *lauχ-* ähnlich verhalten wie der ebenfalls vorgriechische (protoindogermanische?) Stadtname Θούριον zu dem Gebirgsnamen Ταῦρος.³

Die Frage drängt sich auf, ob nicht in den betreffenden Sprachen auch andere Ableitungen desselben Wortstammes zu finden sind. Was das Griechische betrifft, empfiehlt sich eine derartige Untersuchung um so viel mehr, weil in nicht wenigen Fällen, wo ein Zusammenhang sowohl mit λευκός 'hell, weiss' als mit λύκος 'Wolf' als ausgeschlossen oder wenigstens nicht besonders angemessen gelten muss, und zwar häufig gerade in Verbindung mit Gottheiten und Gottesdiensten, ein Stamm λευκ-, λυκ- auftritt, teils mit Suffixen ausgebildet, teils in Zusammensetzungen. Dabei ist übrigens zu bemerken, dass gegebenenfalls der von mir angenommene Sinn sehr wohl der ursprüngliche sein kann, auch wenn das altererbte, aber einer fremden Sprache entstammende Wort durch spätere Umdeutung volksetymologisch irgendwie mit den beiden Homonymen in Verbindung gesetzt worden ist.

Die Residenz des vorgeschichtlichen Königs von Athen hat wahrscheinlich an dem Ort gelegen, wo später das Erechtheion erbaut worden ist, und der Kult des Poseidon-Erechtheus ist als eine Fortsetzung desjenigen zu betrachten, welcher einmal eben-
dasselbst vom König besorgt worden war.⁴ Wenn es nun einmal einen Wortstam λυκ- gegeben hat, der die priesterlichen Funktionen des Königs bezeichnete, und wenn wir dann sehen, dass in der Familie der Eteobutaden, welcher in historischer Zeit der Gottesdienst im Erechtheion oblag⁵, gerade Namen wie Λυκομήδης, Λυκοῦργος

¹ Hippokr. Aph. 1260 Ἄλύκην, χάσμην, φρίκην οἶνος ἴσος ἴσω πινώμενος λύει. Ist das lateinische *alucinor* hieraus entlehnt?

² Pyth. IV, 194.

³ Kretschmer, Glotta XIV, 315.

⁴ Vgl. M. Nilsson, a. a. O. S. 417 f.

⁵ Das Alter dieses Verhältnisses wurde ja dadurch zum Ausdruck gebracht,

und *Λυκόφρων* erblich waren¹, so bedarf es keiner weitschweifigen Beweisführung, um wahrscheinlich zu machen, dass auch in diesen Bildungen derselbe Wortstamm und kein anderer vorliegt:² sie sind eben alle im strengsten Sinne »redende Namen«. Was *Λυκομήδης* angeht, so ist damit z. B. *Νικομήδης* zu vergleichen, wo gleichfalls ein Abstraktum, nicht ein Konkretum das erste Glied bildet, ebenso mit *Λυκόφρων* z. B. *Εὐθύφρων*; *Λυκοῦργος* endlich kann, wie wir aus dem Epos³ wissen, aus *Λυκόρργος* kontrahiert sein und enthält dann allem Anscheine nach als zweiten Teil den zu der Wirksamkeit eines Priesters besonders passenden Stamm *ὄργ-* in *ὄργια*, *ὄργεών*⁴.

Ist dies nun zutreffend, dann muss der Weg weiter führen. Die Lykomiden werden bei Pausanias IV, 1, 6 mit einem *Λύκος* in Zusammenhang gebracht, welcher Sohn des Pandion gewesen sein und einen Zweigkultus der »Grossen Göttinnen« in Andania in Messenien eingerichtet haben sollte. Wohl derselbe Lykos hatte nach Paus. I, 19, 3 dem bekannten Gymnasion bei Athen seinen Namen gegeben, das jedoch, wie es scheint, erst zur Zeit des Perikles erbaut worden ist, an demselben Orte, wo früher Musterungen des Heeres stattgefunden hatten⁵; wahrscheinlich war der Name schon damals vom Platz selbst im Gebrauch gewesen. Dass der Stammvater des Geschlechtes, Butes, Bruder des Gründers Erechtheus gewesen sein sollte.

¹ Vgl. RE u. d. W. Lykurgos.

² Der Begriff »Wolf« ist übrigens schon an sich als Bestandteil von dem Namen eines Priesters wenig angebracht. Ich erinnere auch an den Geschlechtnamen der Eumolpiden, der die Mitglieder offenbar als Ausüher eines Gottesdienstes bezeichnet.

³ Z, 130 ff., H, 142 u. s. w. Auch der Charakter des thrakischen *Λυκόρργος* stimmt sehr gut zu der oben vorgetragenen Ansicht; er ist ja mit dem orgiastischen Dionysoskult fest verknüpft. Dass der homerische Mythos Lykurgos als Gegner, nicht als Anhänger des Gottes darstellt, ist von keinem Belang, denn es ist in den Erzählungen über bestrafte Dionysosgegner oder -gegnerinnen ein oft wiederkehrender Zug, dass die Strafe gerade in einem vom Gotte verhängten Wahnsinn besteht (vgl. z. B. oben S. 4).

⁴ Dasselbe *-Forγός* liegt ja, obgleich es dort keinen speziell religiösen Sinn hat, in *γεωργός* < **γεα-Forγός* vor. In den meisten Komposita, wo der Stamm als zweites Glied auftritt, hat derselbe e- Vokalismus, vgl. *δημοσεργός*, *ἀλουργός*, *λειτουργός*, *χειρουργός*.

⁵ Usener, Götternamen 212. Dasselbst werden auch andere *Λύκεια* an verschiedenen Orten Griechenlands erwähnt.

es sich nun hier wirklich um ein aus vorgriechischer Zeit geerbtes Wort handelt, wird durch die Tatsache noch näher gelegt, dass das Λύκειον so gut wie ganz am Fusse des Berges Λυκαβηττός lag, wo das Element λυκ- ebenso vorhanden ist. Der Name Λυκαβηττός gehört ja aber zu einer Klasse von Ortsnamen, wo bekanntlich die Endung als ein Schibbolet für die ungrische Herkunft gilt¹, und auch das nach Abzug derselben übrigbleibende Element λυκαβ- hat ein gleiches Gepräge. Unter den im Griechischen auftretenden Stämmen auf β zeigen einige eine dieser Sprache sonst fremde Lautform wie die Verbindung -σβ- in ἔλισβος (vgl. die Ortsnamen Λέσβος Θίσβη Ἀρίσβη²) oder schwanken in der Aussprache wie das Wort für »Blei«, das μόλιβος- βόλιβος- μόλυβδος lautet. Einige sind etymologisch dunkel, sowohl Kulturgegenstände wie κακκάβη, κάναβος, κίκαβος, κισσύβιον, κόλλυβος, σίλλυβος, σίττυβος- σιτύβη- σίσυβος (wieder schwankende Aussprache!) als Pflanzennamen wie ἀλικάκκαβος, κάνναβις, ὄροβος (vgl. ἐρέβινθος mit -νθ-Suffix!). Namen wie Ἀρίσβη, Ἐκάβη, Κολλάτηβος³, Κυβήβη, Λέσβος, Τόρρηβος weisen über die Grenzen Griechenlands nach Kleinasien hinaus, wo auch Personennamen wie χῆτάνοβῆ = Κινδανύβης u. s. w.⁴ auftreten. Auch die Gruppe der onomatopoietischen Wörter θορυβος, κόναβος, ὄτοβος, denen sich Tiernamen wie κακκάβη- κικκάβη- κίκυβος anschliessen, dürfte zu derselben sprachlichen Schicht gehören. Dass nun aber an einen griechischen Stamm zwei vorgriechische Suffixe angehängt worden seien, sogar in einem Ortsnamen, wird niemand für wahrscheinlich halten, und somit wird Λυκαβηττός weder 'Wolfsberg' noch 'Lichtberg' oder 'Weissberg' bedeuten können. Vielmehr dürften wir von einem (gräzisierten) *λύκαβος 'heiliger Wahnsinn' auszugehen haben und Λυκαβηττός so benannt worden sein, weil diese eigentümlich geförmte Bergkuppel, wie so viele andere, einmal der Sitz eines erregten Kultus gewesen war, wenn auch meines Wissens in der Überlieferung nichts davon verlautet.⁵

¹ Die Ansicht Useners a. a. O. 199 muss heutzutage als überholt betrachtet werden.

² Fick, Vorgr. Ortsn. 62, 81.

³ Fick a. a. O. 118.

⁴ Kretschmer, Einl. in die Gesch. der griech. Sprache 332.

⁵ Auf dem Gipfel liegt jetzt eine Kapelle des heiligen Georgios. Geht da

In historischer Zeit war das athenische Lykeion dem Apollon geweiht. Ob dies, wie Pausanias a. a. O. sagt, von Anfang an der Fall gewesen ist oder dieser Gott, wie an anderen Orten, so auch hier als Eindringling zu gelten hat¹, muss ich unentschieden lassen. Jedenfalls wurde er auch anderswo mit dem Beinamen Λύκειος benannt². In Verbindung damit müssen selbstverständlich das damit wechselnde Λύκειος, ohne Zweifel auch das zweimal, Δ 101 und 119, auftretende Epithet Λυκηγενής zusammen beurteilt werden. Damit stossen wir aber auf eines der meist umstrittenen Probleme der griechischen Wortforschung überhaupt, indem hinsichtlich der Bedeutung dieser Beinamen des Gottes die Ausleger bekanntlich seit dem Altertum³ in nicht weniger als drei verschiedene Lager geteilt sind. Die Anhänger der apollinischen Sonnenmythologie haben von jeher die fraglichen Bildungen als die vornehmste Stütze ihrer Auffassung betrachtet⁴; heutzutage ist dieselbe aus sachlichen Gründen ziemlich allgemein aufgegeben. Der zweiten Ansicht, gemäss welcher die vorausgesetzte lykische Herkunft des Gottes hier durchschimmern soll, in neuester Zeit von so grossen Forschern wie Wilamowitz⁵ und Edward Meyer⁶ befürwortet, bereitet wenigstens Λυκηγενής grosse Schwierigkeiten, indem das erste Glied sich nicht gut von Λυκιο- ableiten lässt. Übrigens wird derjenige Apollon, zu dem Pandaros an den betreffenden Homerstellen beten soll, mit dem eigentlichen Lykien in gar keinen Zusammenhang gesetzt⁷; er hat ja vielmehr seinen Tempel in Zeleia in der Troas, seine Geburt aber wird der Dichter jener Stellen, wie die durch keine etymologischen Spekulationen beeinflusste griechische Dichtung überhaupt, nicht nach Lykien, sondern nach Delos verlegt haben. Die dritte Erklärung endlich, welche in den genannten Epitheta Anspielungen an den ursprünglichen Wolfscharakter Apollons sehen will und sich u. a. auf

der christliche Kultus auf einen vorchristlichen zurück? — Vgl. Ὀλ., 127 ff. über Ὀλυμπος.

¹ Usener a. a. O.

² Vgl. P.-W u. d. W. Lykeios u. Apollon.

³ P.-W. a. a. O. und Gruppe, Griech Mythol. 1236⁶.

⁴ So noch Usener in der zitierten Arbeit.

⁵ Hermes, XXXVIII, 575 ff.

⁶ Gesch. des Altert. II², 1, 301.

⁷ Vgl. Bethe, Festschrift für Wackernagel 19.

Kretschmers Autorität¹ stützen kann, scheint sich zwar durch das tatsächliche Vorkommen von Wolfsmythen im apollinischen Sagenkreis² zu empfehlen und wirkt auf den ersten Blick auch sprachlich bestechend, indem Λύκειος und Λύκιος sich ohne weiteres, Λυκηγενής durch die Annahme von Kompositionsverlängerung von λύκος ableiten lassen. Dennoch glaube ich, dass die Wahrheit auch nicht in dieser Richtung zu suchen ist; wenn das, was ich oben über Λυκαβηττός ausgeführt habe, richtig ist und andererseits zwischen dem Namen des Berges und dem des benachbarten Λύκειον ein etymologischer Zusammenhang besteht, so fällt auch die Ableitung von λύκος von selbst weg. Viel mehr für sich als alle die genannten Erklärungen hat m. E. eine vierte, dass nämlich Ἐπολλων Λυκηγενής 'der in heiliger Ekstase' geborene, A. Λύκειος (Λύκιος) 'der, welcher heilige Ekstase verleiht' heissen soll.

Die Geburt des Gottes wird, wie wir gesehen haben,³ an zwei Stellen der griechischen Dichtung, in dem homerischen Hymnus zu dem delischen Apollon und in dem Deloshymnus des Kallimachos, geschildert, aber, um von der vermeintlichen Wolfsnatur des Gottes gar nicht zu sprechen, weder hier noch da ist von Licht oder Sonne auch nur die leiseste Rede, während doch, wenn Λυκηγενής 'der in Licht geborene' wirklich bedeutete, das zu einer prächtigen poetischen Ausschmückung hätte Anlass geben können. Dagegen spielt, wie der Neugeborene selbst die Musik als ersten Programmpunkt für seine künftige Wirksamkeit angibt,⁴ so auch bei seinem Eintritt in diese Welt Musik und Gesang eine Hauptrolle. Dies kommt zwar hauptsächlich bei Kallimachos zum Vorschein, aber wird wohl auf alter Überlieferung beruhen, und auch in dem homerischen Hymnus wird ja wenigstens von der ὀλολυγή gesprochen, womit die anwesenden Göttinnen das Ereignis begrüsst hätten. Dass ausserdem die ganze delische Apollonreligion, der Kult der Ἰάονες, auf seinen älteren Stufen einen mehr orgiastischen Anstrich gehabt hat als später, ist wenigstens wahrscheinlich.⁵ So haben ja auch diejenigen, ὅσους ἐξ Ἀπόλλωνος μανῆναι λέγουσι τὸ ἀρχαῖον, von die-

¹ Kleinasiatische Forschungen I, 15.

² z. B. Paus. II, 9, 7.

³ Oben S. 6.

⁴ Hom. Hymn. 131 f.

⁵ Iá 20 ff.

sem Gott die Sehergabe bekommen.¹ Wie noch in späterer Zeit die delphische Pythia aussah, wenn sie, vom Gott besessen, seine Orakel mitteilte, findet man bei Lucanus V, 163 ff. ausführlich und anschaulich beschrieben², und auch sonst wird der apollinische Profetismus so geschildert, dass sein ekstatisches Gepräge deutlich hervorgeht. Z. B. sagt Heraklit von der Sibylla³: Σ. δὲ μαινομένοι στόματι ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθειρομένη χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν θεόν.⁴ Von Aristeeas aus Prokonnesos erzählt Herodot IV, 13, dass er φοιβόλαμπτος nach den Issedonen versetzt worden sei. Und wenigstens einmal lässt sich nachweisen, dass gerade der Λύκειος genannte Gott Inspiration verlieh: bei Plutarch Pyrrh. 31 wird nämlich berichtet, dass ἡ τοῦ Λυκείου προφήτις Ἀπόλλωνος in Argos im Zustand voller Halluzination dem König seinen bevorstehenden Tod weissagte. Wenn nun aber von μαίνεσθαι μάντις kommt, dann liegt es nach alledem so nahe wie, nur möglich, auch jenes Epitheton mit dem in λευκός 'wahnsinnig, λύσσα u. s. w. vertretenen Wortstamm zusammenzustellen.⁵

Von demselben α- Stamm, welcher den ersten Teil von λυκηγενής bildet, ist nun ferner, wie es scheint, auch der Name des Gebirges Λύκαιον in Arkadien abgeleitet, wo zu Ehren des Ζεὺς Λυκαῖος die Λύκαια gefeiert wurden; von Λύκαιον lässt sich auch der Name des auf einem anderen Rücken desselben Gebirges gelegenen Städtchens Λυκόσουρα nicht trennen. Allerdings können sich hier diejenigen, welche die Namen von λύκος herleiten, sowohl auf die bekannten mit dem Kulte verknüpften Sagen⁶ als auf die fast

¹ Paus. I, 34, 4.

² Beiläufig: Es ist sonderbar, dass gerade der Gott, dessen Orakel wegen ihrer so oft dunklen und schwerverständlichen Form bekannt waren und der daher den Namen Λοξίας trug, später gerade als ein Vertreter der Klarheit, auch der intellektuellen, gepriesen werden konnte, was bis zu unseren Tagen nachgewirkt hat. Das hat aber vor allem die (spätere) Auffassung von ihm als Sonnengott herbeigeführt.

³ Plut. de Pyth. Or. 6 p. 397 A = Diels 12 B 92.

⁴ Vgl. über Orpheus Berl. Klassikertexte V S. 8 col. 1, 1 ff. = Diels 66 B.

⁵ In Troizen führte auch Artemis den Beinamen Λυκαία (Paus. II, 31, 4), es ist aber bezeichnend, dass dort, wie Pausanias ausdrücklich bezeugt, die Exegeten diesem Beinamen ratlos gegenüberstanden. Bei der πότνια θηρῶν wäre ja sonst ein von λύκος hergeleiteter Name mindestens ebenso erklärlich wie bei ihrem Bruder.

⁶ Die Stellen bei Immerwahr, die Kulte und Mythen Arkadiens, 10 ff.

einstimmige Erklärung der Alten selbst berufen; aber dennoch ist allem Anschein nach der Sinn ursprünglich ein anderer gewesen. Erstens würde nämlich die Ableitung eines Adjektivs auf *-αιος* von einem *ο*: Stamm in einem nicht-jonischen Dialekt, wenn nicht undenkbar¹, so doch eine so seltene Ausnahme sein, dass man nur wenn keine andere Deutung möglich ist, zu einer solchen seine Zuflucht nehmen darf. Man untersuche besonders, inwieweit (auch im Jonischen) von anderen Tiernamen wie *ἄρκτος ἔλαφος ἔριφος ἡμίονος ἵππος κάπρος μόσχος ὄνος τράγος χοῖρος* ähnliche Adjektive gebildet worden sind!² Noch mehr vereinzelt wäre der neutrale Ortsname *Λύκαιον*,³ wenn er von *λύκος* herkäme; vielmehr geht bei dieser Wortkategorie die Tendenz die ganze Gräzität hindurch gerade in die entgegengesetzte Richtung, indem auch solche Wörter, welche ihrer Etymologie gemäss auf *-αιον* enden sollten, diese Endung oft mit *-εῖον* vertauschen; so wird ja noch in älterer Zeit von *μοῦσα* nur *μουσεῖον*, von *νύμφη* nur *νυμφεῖον* gebildet.⁴ Zweitens ist *Ζεὺς Λυκαῖος* ja nahe mit demjenigen *Λυκάων* verknüpft, der in jenen aus dem Kulte des Gottes erwachsenen Mythen eine so bedeutende Stelle einnimmt. Nun rühren aber, worauf ich schon früher hingewiesen habe,⁵ die Namen auf *-αων* zum grossen Teil direkt von *α-* Stämmen her, die mit dem Suffix *-ων* erweitert worden sind. Somit sind, wie *λυκηγενής*, so auch *Λυκαῖος* und *Λυκάων* sprachlich am einfachsten und besten von einem **λυκά* (**λυκή*) abzuleiten, welches sich zu *λύσσα* ganz gleich verhält wie *φυγή* zu *φύζα*, während es sich von *ἀλύκη* bei Hippokrates formal nur durch das Fehlen des Anfangsvokals unterscheidet;⁶ davon wäre *Λύκαιον* gebildet

¹ Siehe Bechtel, Die griech. Dialekte II, 82; III, 104.

² Der einzige mir bekannte Fall ist der *Personnenname* *Ἡππαῖος* auf einer chalkidischen Vase aus dem sechsten Jahrh., Collitz-Bechtel 5295.

³ *Λύκαιον* als Substantivum (ohne *ῥος*) Pind. Nem. X, 48; Thuk. V, 16, 3.

⁴ Der Museionhügel in Athen hatte angeblich seinen Namen von *Musaios*, welcher dort gesungen haben und begraben sein sollte hier: steht also das etymologisch berechnigte *-αῖος* deutlich neben dem sekundären *-εῖον*. Dann wäre also möglich, dass auch das Apollonepithet ursprünglich *Λυκαῖος* geheissen hätte, und in der Tat lesen wir bei Steph. Byz. *Λυκαῖον καὶ Θυμβραῖον καὶ τὸν ἐν Χρύσῃ Λυκαῖον* (Paus. II, 9, 7 schwanken die Handschriften zwischen *Λυκίου* und *Λυκαίου*).

⁵ *Iz* 15³.

⁶ Um beurteilen zu können, wie die beiden Varianten sich zu einander verhalten, dazu wäre es, wenn der Wortstamm wirklich aus einer »vorgriechi-

wie *τρόπαιον* von *τροπή*,¹ und der besonders heilige, mit Tabu belegte Gipfel,² wo ein wahrscheinlich sehr ekstatischer Gottesdienst gefeiert wurde³, hätte von der Bevölkerung der Umgegend eine eben darauf zielende Benennung erhalten. Die Wolfsmythen wären erst durch volksetymologischen Anschluss an *λύκος*, natürlich schon in sehr früher Zeit, entstanden. Was *Λυκόσουρα* betrifft, so ist das zweite Glied ungedeutet; das würde zu der Annahme, dass beide Glieder vorgriechisch sind, gut stimmen. Nun lag ferner etwas oberhalb von *Λυκόσουρα* ein alter Pantempel, über dessen Inhaber Pausanias VIII 37, 11 berichtet: *λέγεται δὲ ὡς τὰ ἔτι παλαιότερα καὶ μαντεύοιτο οὗτος ὁ θεός, προφήτην δὲ Ἐρατῶ νύμφην αὐτῷ γενέσθαι*. Also wieder der Stamm *λυκο-*, wo von Profetismus die Rede ist!⁴ Und der Kult des arkadischen Pan überhaupt war nach Dionysios von Halikarnassos I, 32 sogar älter als der Zeuskult auf dem *Λύκαιον*, wie die lykaischen Wettspiele ursprünglich ihm galten.⁵ Ich kann hier schwer an Zufall glauben.⁶

sehen» Sprache ins Griechische eingedrungen ist, erforderlich, erst jene Sprache kennen zu lernen.

¹ Ein weiteres Indizium für den Zusammenhang von *Λύκαιον* mit der Wortstippe *λευκός*, *λύσσα* u. s. w. ist der Beinamen *Λευκαῖος*, den Zeus nach Paus. V, 5, 5 in dem benachbarten Lepreon führte; die Erklärung in der RE ist nur Notbehelf.

² Paus. VIII, 38, 5.

³ Die Angabe Apollodors III, 8, 1, unter den Söhnen des Lykaon habe *der älteste*, Mainalos, dessen Name deutlich von *μαίνομαι* hergeleitet ist, die übrigen zu dem bei dem Opfer auf dem Lykaion begangenen Frevel gegen Zeus aufgestachelt, weist symbolisch auf einen orgiastischen Kult hin; nach Mainalos soll denn auch das *Μαίναλον ἕρος* (mit Bakkhosdienst nach Columella X, 429) benannt sein. Bedeutsam ist auch, dass die Spitze des Lykaiongebirges selbst auch *Ὀλυμπος* hiess, vgl. Ὀλ. 129.

⁴ Noch ein Fall, wo derselbe Zusammenhang vorliegt, ist die Erzählung bei Serv. Verg. Ecl. 8, 30 von der lakonischen Königstochter *Λυκώ*, welcher Apollon nebst ihren Schwestern die Gabe der Weissagung geschenkt haben sollte.

⁵ Paus. VIII, 38, 5.

⁶ Bedeutet *σοῦρα* etwa 'Gipfel'? — Übrigens hat schon Weizsäcker (Rochers Lex. u. d. W. Lykaon) die Wahrscheinlichkeit eines vorgriechischen Ursprungs von *Λυκάων* damit dartun wollen, dass er als Sohn des Pelasgos galt und dass sowohl das nach der Überlieferung von ihm gegründete Lykosura als die anderen arkadischen Orte, deren *κτίσται* die Lykaoniden gewesen sein sollten, deutlich von der Sage als pelasgisch bezeichnet werden. Auch einen Zusammenhang mit *ctr. Lucumo* hat W. angenommen, freilich ohne die Etymologie anzugeben.

Zuletzt nur einige Worte über die beiden kleinasiatischen Völkernamen, die der *Λύκιοι* und der *Λυκάονες*, welche in so auffallender Weise mit den behandelten griechischen Kultnamen übereinstimmen. Dass diese kaum von jenen, in ihrer *ethnologischen* Bedeutung gefasst, hergeleitet sind, geht aus dem Gesagten hervor. Sind sie aber dennoch verwandt, in der Weise, dass sie derselben vorgriechischen Wurzel entsprungen sind? Bethè a. a. O. rechnet mit dieser Möglichkeit, und in der Tat, wenn es richtig ist, dass die *Ἰζόνες* von dem in ihrem Kulte gebräuchlichen *ἰζ*-Ruf ihren Namen hatten,¹ so könnte man wohl versucht sein, denjenigen der *Λυκάονες* in gleicher Weise zu deuten: möglich wäre, dass beide Bildungen, wie Kretschmer² annimmt, theophoren Sinn hätten, indem die Stämme nach ihren nationalen Göttern benannt worden seien. Nun kommen die Namen aber bekanntlich auch in ägyptischen und hettitischen Texten vor, und so lange hier noch vielfach Unsicherheit herrscht,³ scheint die Zeit nicht gekommen, ein bestimmtes Urteil in diesen Fragen auszusprechen.⁴

¹ *ἰζ*, 18 ff.

² In dem oben S. 16 erwähnten Aufsatz *Kleinasiat. Forsch.* I ff.

³ Namentlich ist es wohl noch ziemlich ungewiss, ob »luvisch« dasselbe Wort ist wie »lykisch«, wie Ungnad, *Z. f. Ass. N. F.* I, 1 ff, annimmt; geographisch könnten die beiden Begriffe sich dennoch decken, siehe Friedrich, *Kleinasiat. Forsch.* I, 371 ff.

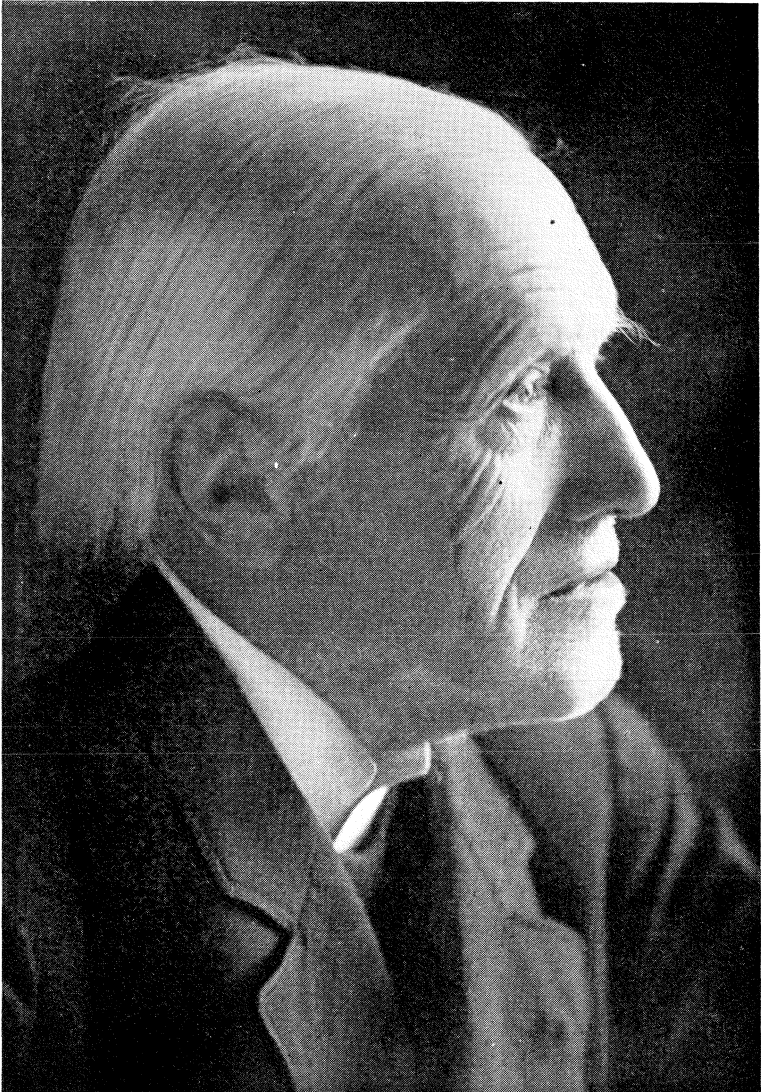
⁴ Auch ausserhalb der Grenzen des eigentlichen Griechenlands kommt in Ortsnamen ein Stamm *λυκ-* vor, so in dem *Λύκιον ποτόν* auf Lemnos, von dem der sophokleische Philoktetes V. 1461 Abschied nimmt. Es scheint viel dafür zu sprechen, dass dies im Volksglauben eine heilige, dem daraus Trinkenden Begeisterung schenkende Quelle gewesen ist und dass der Name eben dies besagen will. Dass die Scholien daraus zwei von dem Apollon Lykios geschaffene Märchenquellen machen, kann nichts dagegen beweisen; Sophokles hat vielleicht besseren Bescheid gewusst. Unwillkürlich denkt man daran, dass ja gerade Lemnos zwar nicht von »Lykiern«, aber doch von einer Bewölkerung mit einer ganz ungriegischen Sprache bewohnt war.

ULRICH VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF

NÅGRA MINNESORD VID HÖGTIDSSAM-
MANTRÄDET DEN 14 NOVEMBER 1931

AV

EINAR LÖFSTEDT

Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff låter som ett junkernamn av den gammalpreussiska sorten, och han tillhörde också en adelsläkt, som skänkt sitt fosterland åtskilliga bemärkta krigare. Han föddes 1848 på Markowitz i Posen, och hans fader, som var Rittergutsbesitzer, hade svårt att förlåta, att den unge sonen ägnade sig åt något, som så föga överensstämde med släktens traditioner som klassisk filologi, så mycket mer som han var en spänstig yngling och enligt samme faders sakkunniga vittnesbörd hade en ännu bättre skänkeförlåning än sina bröder vid kavalleriet.

Studentåren förflöto i Bonn och Berlin, men omständigheterna gjorde, att den unge passionerade filologen i alla fall fick betala sin tribut till släktens militära förpliktelser. År 1870 utbröt kriget med Frankrike, och Wilamowitz drog ut som löjtnant vid grenadjärerna. Det var en allvarlig upplevelse, men det var ännu icke världskriget med giftgaser och hungerblockad; med de mörka scenerna omväxlade den gången också ljusare och mera idylliska. Han berättar själv på ett ställe i en Euripideskommentar, hur han en afton i sitt fält råkade i livlig diskussion med en fången fransk officer om frågan, huruvida Euripides' *Hippolytos* eller Racines *Phèdre* vore överlägsen som konstverk. Vilkendera meningens Wilamowitz förfäktade behöver knappast sägas, men debatten blev het och interfolierades med så långa ömsesidiga deklamationer, att kvällen förgick och kalfaktorn passade på att ensam äta upp den stekta höna, som skulle utgjort deras gemensamma måltid. Det är en bagatell, om man så vill, men den ger dock en ganska levande bild av denne unge forskare, som ännu i fältlivets skiften hålles fången av trollmakten i de stora tragediernas vers.

Denna sin ungdoms kärlek till det attiska dramat förblev han trogen livet igenom. Han har ägnat dess olika representanter — framförallt Euripides och senare även Aeschylus — en hel rad av stort lagda och ur olika synpunkter epokgörande verk. Han har

även gripit sig an med den omtvistade frågan om den antika tragediens väsen och omgestaltat vår uppfattning av densamma. "Den definition man förr läste i handböckerna var Aristoteles'; nu ge de Wilamowitz'", säger en fackman. Och i den med rätta berömda samlingen Griechische Tragödien, en av den moderna översättningskonstens triumfer, har han gjort några av detta dramas främsta verk tillgängliga för den stora publiken. Som ung avlade han en gång ett löfte att förbli muserna trogen. Den som känner hans verk vet icke blott att han hållit sitt löfte, utan också, som han själv yttrat om en av de stora tragici, "dass ihm die Musen, denen er Treue gelobte, die Treue erwidert haben". Då han för några år sedan i Lund var Vetenskaps-Societetens gäst, valde han också att tala om Der Berg der Musen och behandlade i en serie föreläsningar, sedermera utkomna i bokform och tillägnade Societeten, den hellenistiska diktningen, en egendomligt förkonstlad värld, där poesins rosor dock ännu dofta bakom den lärda och exklusiva alexandriniska kulturens trädgårdsmurar.

Jämte känslan för poesins eviga skönhet är det känslan för den starka och levande personlighetens värde, som hos Wilamowitz ligger som en klangbotten även under de speciellaste undersökningar. Så har han t. ex. i det stora verket Aristoteles und Athen, ett av sina allra yppersta, med utgångspunkt från Aristoteles' nyfunna verk om Athens statsförfattning tagit upp till prövning en mängd av den grekiska rätts- och statsvetenskapens svåraste problem och med stort artad skicklighet visat nya vägar för deras bedömande. Men bakom problemen lever tiden själv och dess väldiga gestalter, och bland det man bäst minns av boken äro två var i sitt slag lika enastående par av lärare och lärjungar: Platon och Aristoteles — Aristoteles och Alexander. Den åldrige Platon, diktaren-filosofen, idélärans odödlige skapare; den mognade Aristoteles, logikens konung och naturvetenskapernas grundläggare; den unge Alexander, kungasonen med det trotsiga lejonhjärtat, som sliter sig lös från sin lärares teorier och visdom, lyfter världen ur dess gängor och mitt i förnuftets och upplysningens århundrade tillkämpar sig inträdet i undrens och sagornas rike.

Jag nämnde Platon. Jämte Homer och de stora tragici och än mera än de är han för Wilamowitz den grekiska andens centralfigur, hellenen par préférence. Han är det icke blott genom sin filosofiska

gärning i vanlig bemärkelse, hur ovansklig den än må vara, utan därför att han lärt människorna att vägen till personlighetens frigörelse går genom vetenskapen. Denna kärlek till forskningens frihet, till det andliga livets höjdluft, denna platonska Eros, är hans och antikens största gåva till mänskligheten. Betraktar man honom, säger Wilamowitz i slutkapitlet av sitt monumentalverk *Platon*, i hans ställning inom hellenskt liv i dess helhet, så synas utvecklingslinjerna från alla håll konvergera mot honom och sammanstråla i hans gestalt. Själva folkets etik, sådan den kommer till uttryck i dess begrepp om dygd, ära och lycka, dess känsla för människans höghet såväl som för hennes ringhet, tron på Herakles' intåg i Olympen såväl som Apollons maningsord "känn dig själv" — allt detta är endast förberedelser för Sokrates' praktiska levnadsvisdom, och denna i sin tur blott knoppen till den blomma, som öppnar sig under strålarna av Platons dialektiska konst.

Genom denna sin konst, genom själva sin stil med dess oefterhärmliga blandning av finhet och bredd blir Platon också en representant för det som vi kalla klassicitet, klassisk känsla och hållning. Den består icke i tomma skönhetsattityder, tvärtom, säger Wilamowitz med en träffande jämförelse, befriar den oss därifrån, liksom Fidias och Myron föra oss bort från Antinoustypen och bort från Thorvaldsen och Canova till den verkligt stora konsten hos Meunier och Rodin.

Jag nämnde nyss 1870 års krig. En mansålder förgick, och ett nytt krig kom, långt hårdare och större, med de fruktansvärdaste förluster och sorger för den gamle forskaren själv såväl som för hans fosterland. Ett ögonblick såg det ut, som om även hans kraft skulle brytas, men så stark var själva den andliga spännfjädern i hans väsen, att den icke brast ens under detta oerhörda tryck. Så markerades de senaste åren för Wilamowitz' vidkommande icke blott av en lärareverksamhet, om möjligt ännu hängivnare och framgångsrikare än förr, utan ock av en hel serie storslagna verk, som, om de ock i någon mån bära ålderdomens kännetecken, dock utgöra en sällsynt grandios avslutning av en stor forskarbana. Med sanning kunde han yttra i företalet till andra upplagan av *Platon*-verket, skrivet efter den tyska katastrofen och i övrigt präglad av den svartaste pessimism: "unter dem Zeichen Platons werde ich fechten, so lange ich atme".

Vad är den innersta nerven i Wilamowitz' vetenskapliga verksamhet, det som gör honom till alla tiders kanske störste filolog, åtminstone om omdömet begränsas till att gälla den grekiska antiken? Att hans oerhörda produktion lysas upp av en bländande kombinationsförmåga och baserar sig på en icke mindre beundransvärd lärdom, det är lätt att se och det är mycket nog i och för sig. Men den geniets hemlighetsfulla lins, genom vilken strålarna brytas, den vitalitet, som röjer sig lika mycket i de polemiska attackerernas häftighet som i den konstnärliga uppfattningens styrka, och den befriande andliga livslust, som trots så många decennier av arbete och järnflit hållit allt bokdamm borta från temperamentet, det är viktigare och svåråtkomligare ting. De höra till själva den stora vetenskapliga personlighetens hemligheter, som icke kunna definieras, därför att de i grunden äro ett med livets och skapandets hemlighet.

Wilamowitz har en gång på tal om filologiens och historiens uppgifter erinrat om den primitiva folktron, att de dödas skuggor vakna till liv, om de få dricka blod. På samma sätt, menar han, är det med det stora förflutnas gestalter, och det är vi, som skola ge dem av vårt blod. I hela den klassiska filologiens historia har ingen med en så outröttlig, vulkaniskt brinnande kraft och med så lysande framgång förverkligat detta ideal. Att i en sådan gärning ingår ett visst mått av subjektivism är givet, och det har också mot vissa av Wilamowitz' arbeten riktats den ypperligt formulerade anmärkningen, att han ställer föremålen i bengalisk belysning. Det är sant, belysningen *kan* vara färgad, skev, ensidig, men den framhäver nästan alltid en sida, som förut varit dunkel eller obeaktad, och den gör det på ett sätt, som man icke lätt glömmes. Subjektiviteten, där den finnes, är endast ett utflöde av den andliga lidelsefullhet, som utmärker geniet.

För övrigt är denna subjektivism icke det väsentliga. Det väsentliga är fastmera den fenomenala friskhet och styrka, varmed detta skarpa, klarögda, icke så litet ironiskt anlagda intellekt gick rakt på de antika källorna och de antika människorna själva, deras liv, dikt, arbete och — i det sista, ofullbordade stora verket — deras religion. Det var denna respektlösa friskhet, som ledde honom att såsom en ännu relativt okänd yngling rikta ett våldsamt anfall mot Nietzsches antikuppfattning, och det var den som ställde honom i

motsats till sådana var för sig högst betydande forskare som Erwin Rohde och Hermann Usener. Men det är också på denna osentimentala skärpa, som hans historiska insats delvis beror. Wilamowitz är, som redan antytts, en av de allra största klassiska filologer, som någonsin funnits, men så paradoxalt det kan låta, ligger hans betydelse bl. a. däri, att han övervunnit klassicismen — i den meningen, att han övervunnit den romantiserande och sentimentala nyklassicismen genom att gå tillbaka till klassiciteten själv. På det sättet blev han icke bara en genial tolkare av vetenskap, utan en tjänare av livet självt.

ULRICH VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF
IN MEMORIAM

AV

GUNNAR RUDBERG

Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff var från början hedersledamot av Vetenskapssocieteten, och hans verk om hellenistisk litteratur, som tillägnats Societeten, föredrogs delvis inom densamma år 1923. Han hörde med i vår krets. Praeses har ägnat den nu i höst (25 sept.) hädangångne en mer personlig hyllning; det är tillbörligt, att ett tack bringas honom också från vetenskaplig synpunkt. Teckningen av den 82-årige filologfursten bygger, såsom rimligt är, på *hans verk*, mindre på personlig bekantskap eller brevväxling.

Inför ett livsverk som det nu avslutade kunde man frestas att — efter en inom litteraturforskningen välkänd metod — dela upp det på flera personer. Men det skulle möta *ett* hinder: den starka personliga prägelns hos allt från hans hand, det må vara en textkonstitution, en tolkning, en personteckning, en anmärkning om språk, vers, synliga minnen eller natur. Enhetligt är verket, ej blott stort.

Och dock är Wilamowitz ej lätt att karakterisera med några få ord, ej ens med de vanliga superlativerna, som säga så litet. *Bibliografien* av år 1929 upptar 763 nummer, sedan ej obetydligt ökade; många äro stora verk i mer än ett band. Han var under mer än femtio år *lärare* för växande skaror studenter, i Greifswald, Göttingen och Berlin. Han stod i spetsen för seminarier och andra organisationer och var en flitig *akademiledamot*. Han var *ledare* och *medarbetare* i stora vetenskapliga företag — utgivande av inskrifter, kyrkofäder, papyrer och fragment; ofta var han själv utgivaren. Han var en av redaktörerna för en stor vetenskaplig skriftserie. Hans namn finner man i massor av publikationer och studier — såsom upphovsman, hjälpare och rådgivare. Långa tider var han en flitig, långt ifrån blott refererande *anmälare* i vetenskapliga tidskrifter. Redan den unge doktorn hade sin kritiska kamp med Nietzsche och Rohde, och "Litteris" bragte i höst en postum recension. Därtill var han en frejdad *översättare* och *talare*, och hans

ämnen inför det stora publikum hämtades ej blott från den antika kulturen, utan ock från områden, som vanligen ligga klassisk filologi fjärran — Goethe-forskningen, Bismarck o. s. v. Kända och kritiserade äro hans tal från krigsåren — ofta även då med klassisk utgångspunkt; att han är preussare och kämpade med år 1870 har han aldrig dolt. Säkerligen var också den ständigt verksamme mannen en *brevskrivare* som få; med egen hand skrev han omdömen om otaliga ting, som sändes honom från hela världen.

Inom sin egen forskning var han *allt utom specialist*. Hans namn är ej knutet till ett eller annat stort verk, som kommer i ständigt nya upplagor med tidsenliga noter. Under ett långt och oavbrutet verksamt liv har han arbetat sig in på filologiens nästan alla områden, skaffat sig en egen syn och givit självständiga bidrag, ofta grundläggande för långa tiders forskning; det är ej lätt för en hellensk eller klassisk filolog att undgå mötet med honom. Visserligen finns det grenar av forskningen, som han ej i och för sig drivit — jag tänker på *språkvetenskapen* i egentlig mening, som även den får tjäna *interpretationen*, helst av dialektdiktarne. *Det systematiska arbetet* hade väl ej Wilamowitz' starkaste kärlek; *historiens värld* med dess levande mångfald fängslade honom mer, men allt skall behandlas efter *sin* metod. I denna värld är *allt* av intresse, från tro och dikt och konst och tanke ned till affärskument och privatbrev. Men det stora är stort och det lilla litet; här får ingen utjämning ske. De stora, förnämliga arbetena gälla höjderna, Homeros, dramat, Pindaros, Platon — och nu till sist helleternas tro, det vid hans död ofullbordade arbetet. Detta hindrar ej, att han ägnat mycket arbete åt andra ting, inskrifter och papyrer, även icke litterära; han har också berättat för större grupper, vad de egyptiska gravarna lära oss om hellenskt liv.

Vid sidan av det vetenskapliga ville jag gärna betona *två* drag i Wilamowitz' verk: han är gärna på en gång *lärare* och *konstnär*. Han räknar sig — och det böra vi alla lägga på minnet — i första rummet som professor, *lärare*, och först i andra som *vetenskapsman*, och han har fått sina flesta uppgifter av yttre anledningar — också det är en tröst för mången. Man märker också läraren i hans skrifter; ej på någon beräknande pedagogik, ej på någon systematisk form, som kanske ej ger den ledning, den ville, utan på valet av det stoff, han använder för en frågas lösning eller belysning, ord-

ningen mellan delfrågorna och de associationer, han vill väcka. Mycket verkar *talat* — från katedern eller ordförandestolen. Detta drag framträder tidigt, och det finns kvar — utan mekanisering — i hans sista bok. Man lär alltid, även där man har en avvikande mening.

Om *formen* och *det konstnärliga* kan det tvistas — jag tänker på hans omstridda tolkningar, om vilka mer senare —, men han har funnit *sin form*, även i de vetenskapliga verken, och den blir renare och klarare med åren. Stilen kan vara tung, sträv, krävande, för mycket krävande, för retorisk, polemisk, subjektiv, retad; var och en minns sådana ställen, de må röra Sappho, Isyllos eller något annat. Men det är Wilamowitz' stil, och den kan höja sig till stor och ren skönhet, till *hypsos*, utan ett ord för mycket eller för litet. Det finns sådana partier i de flesta av hans böcker, ej minst i Platonboken, och även i hans tal. Läs t. ex. hans Alexander-föredrag i Warschau under kriget. Hur friskt, nästan ungdomligt han kan *se* ända till de sista åren, visar föredraget om Kyrene efter resan 1927 (utg. 1928). Är det ej konst att skriva renare och klarare med åren, medan lärdomen blir djupare och grundligare? Om den retoriska konsten kommer det väl för övrigt att dömas olika även i framtiden.

*

Och hans *vetenskapliga livsverk*? Det är naturligtvis omöjligt att på ett par sidor ge ens en överblick över det — just för dess rikedom och dess brist på gränser. Lika litet som Wilamowitz var systematiker, lika litet låter hans verk systematisera sig. Kanske är han ej på höjden, när han behandlar omfattande frågor i översiktlig form — så i den grekiska litteraturhistorien i "Kultur der Gegenwart" (I, VIII; 1905), med dess glans och idérikedom, men också ojämnheter; så i den historiska översikten, Staat und Gesellschaft der Griechen (sammastädes II, IV, 1; 1910), där man kan hämta mycken lärdom framför allt ur senare delen. Om det förra verket säger han själv i "Erinnerungen", att man aldrig bör skriva en bok utan att vara eggad av sin egen vilja. Han ville älska, vad han skrev om; man ser det i hans filologihistoriska arbeten, där han fick berätta om sina vandringar och studier på ofta otillgängliga litterära fält. En översikt är ju ock hans "Griechisches Lesebuch"; om den på annat ställe.

Så torde man rättvisast teckna Wilamowitz, om man stannar vid huvudpunkterna i hans väldiga verk. Det är för övrigt så, att man känner igen honom och hans egenart även i de små verken, alla de akademiska avhandlingarna, som behandla alla slags frågor och litteratur, från Pherekydes och Empedokles till Proklos och Synesios, de många tidskriftsartiklarna — ej minst "Lesefrüchte" i Hermes — och hans recensioner. Han är sig lik, i stort och smått. — Nu några områden för hans verksamhet.

Tidigt blev han *textutgivare*; med det följer *textkritikens* förnäma konst, som han odlat till det sista.¹ Euripides lade först beslag på honom, och han har varit Euripides trogen; reviderad text till Hiketides ha vi redan från 1875; Herakles med den berömda inledningen kom 1889, HIPPOLYTOS 1891 (om dess inledning senare), Ion 1926; Herakles-kommentaren behandlar tragediens språk och stil, Ion-upplagan det dramatiska och textkritiska. Kallimachos' hymner och epigram kommo redan 1882 i första upplagan, Bucolici i Oxford 1905, Aischylos (jämte Interpretationen) 1914, Menanders Epitrepontes 1925, Aristophanes' Lysistrata 1927 och Hesiodos' Erga 1928 — de tre sista med kommentar. Texten till Aristoteles' igenfunna Athens författning utgav han jämte Kaibel 1891, Timotheos' Perser 1903 och marmortavlan med Isyllos' från Epidauros dikter 1886, o. s. v. Och i detta samband böra väl nämnas de djuptgripande och mångsidiga studierna till lyrikernas texthistoria (1900) och bukolikernas (1906), en mängd studier till tradition och språk onämnda. — Wilamowitz ställer stränga krav på akribi och förtrogenhet med stoff och tradition, men ock på andlig rörlighet. Respekt för traditionen, men ingen dyrkan av en enskild handskrift! Kanske anses han stundom alltför fri gent emot det skrivna, alltför fantasifull vid lakuner och korruptel — ehuru han ej egentligen slösar med konjekturer. Säkrast ledes han också här av sitt fina sinne för det hela och sin intuitiva blick för det hellenska, och den universella lärdomen har ej tyngt, men kommit honom att se allt klarare.

Men högst når väl dock Wilamowitz i sina stora böcker, monografierna, där tanke och ord liksom få sträcka ut, där lärdomen

¹ Bibliografiska notiser inskränkas här och i det följande till det nödvändiga.

får större utrymme och den glänsande fantasien friare spelrum. Här får den lärde, läraren och konstnären säga *allt*, som behövs, utan att inskränka sig till ett urval, och de skrymmande detaljerna kan han hänvisa till exkurser och fria uppsatser, som kanske själva bli små lärorika monografier.

Att här ordna eller börja är ej lätt. Man kan följa utvecklingen i Hellas eller hos Wilamowitz — inom vissa gränser. Någon ursprunglig plan låg dock ej bakom produktionen. Så må närmast utvecklingen i Hellas följas.

Tidigt började *Homeros*-forskningarna, som också utsträckts till *Hesiodos*; vi ha *Homerische Untersuchungen* från 1884, *Die Ilias und Homer* från 1916, *Die Heimkehr des Odysseus* från 1927 (och *Hesiodos' Erga* från 1928). Kanske är det en annan syn på de homeriska problemen än Wilamowitz', som nu gör sig mest gällande, en mer radikalt "unitarisk" (bl. a. i amerikansk forskning). Man önskar ej mer den skarpa *analysen* — man utgår från enheten som ett faktum eller postulat, och det har fallit hårda ord just om Wilamowitz och hans analyser (t. ex. av Odysseens första sång). Han var ju långt ifrån ofelbar i poetisk smak och filologiskt omdöme, men hur synen än må växla, tror jag ej, att man ostraffat går förbi hans forskning — om man nämligen vill gå till dikterna själva och vinna mer än en allmän, obestämd översikt. Det är och blir en skillnad mellan moderna, tryckta verk och ett folks äldsta litteratur, en skillnad, som måste prägla även metoden. *Iliaden* och *Odysseen* såsom enhetliga verk förnekar ej Wilamowitz. Men det fanns diktare och dikter, även större, före dem, och de stora gjutningarna ha tagit upp i sig det väldiga stoffet, utan att alltid smälta det helt. Här har forskningen en stor uppgift, även om en tid skulle förneka den. Och dock bestrider ingen, att analysen kan bli både oriktig och för skarp och frätande. Det gäller kanske än mer tillsatserna till de stora gjutningarna; analysen kan väl stundom bli alltför subjektiv. — *Kulturanalys* är en nödvändig förutsättning för denna forskning. Det gäller ock *Hesiodos*, fastän *personligheten* här kommer till i långt högre grad än vid de dikter, som lösas ut ur *Homeros*. *Kompositionen* av *Erga* belyses från båda dessa sidor, så långt det är möjligt.

Med *dramat* började Wilamowitz sin forskning (komedien), och ett par verk från senare år togo upp nya problem, *Aristophanes'*

och Menanders konst; en viss reservation gent emot den senare undgår man ej att märka.

Tragedien tog mer av hans livsintresse (om upplagor och kommentarer är redan talat). Det är två ting, som för alltid binda hans namn vid tragedien: *inledningen* till den (först i samband med Herakles-upplagan) och *översättningarna*, som fört namnet Wilamowitz — i beundran och kamp — ut över de vanliga gränserna för en forskare och filolog. — Vad Wilamowitz betytt inom forskningen genom den uppröjning, han anställer i inledningen, är ej lätt att säga; i många fall blev den signal till nytt arbete. Här var en *historisk* linje dragen, som man ej får lämna — annars släpper man beröringen med verkligheten. Redan *definitionen* skär igenom mycken onödig apriorisk spekulation: ett i sig slutet stycke av hjältesagan, poetiskt bearbetat i upphöjd stil för framställning genom en attisk borgarkör och 2—3 skådespelare och bestämt att uppföras som del av den offentliga gudstjänsten i Dionysos' helgedom. Wilamowitz känner alltför väl personlighetens betydelse, uttalad eller ej, för att förneka skillnaden i djup, lidelse och konstnärskap. Men problemet är ställt på jorden, ej i luften, och historiens vittnesbörd kan ej ostraffat glömmas. En annan sak är, att forskningen har många uppgifter vid sidan av den historiska, och att tragedien kommer att bjuda problem, som ej rymmas inom definitionen. De sista årens forskning, med alla sina motsättningar, visar det, även Ionkommentaren, rätt läst.

För *översättning* ställde Wilamowitz upp de strängaste krav; programmet gavs i inledningen till Hippolytos (Was ist übersetzen? — omtryckt i Reden und Vorträge). Mycket är här ideal (kanske ej alltid det) och kan ej tas efter orden, men det är välgörande, att hantverket skiljes ut. Prosan är ej med; dock har Wilamowitz översatt stora delar av Platon, trots överordet, att han förstår hans grekiska alltför väl för att översätta honom. Och översättning tillbaka till grekiska? Wilamowitz gör det storartat; det är en njutning att läsa honom — liksom Oxford-grekerna. Men lockar det till efterföljd? — Dramat har vunnit många vänner genom Wilamowitz' tolkning. Ingen bestrider, att form och stil äro *hans*. Men når man längre än till en personlig tolkning? Vad skall betonas av det hellenska och vad icke? Tolkningen blir vacker och riktig, ofta glänsande, men om *grad* och *art* av modernisering kan tvistas.

Ej alla tolkare äro diktare av Emil Zilliacus' mått. Wilamowitz ger ej allt och vill ej ge det. Men kritiska överord passa ej, helst av dem, som läsa dramat *blott* i översättning. Dessa översättningar komma nog att leva; de komma även igen.

Pindaros torde vara värd platsen efter Homeros och dramat. Också han har Wilamowitz' kärlek, stolt och klart betygd i boken av 1922, liksom i föredrag och mindre studier. Det förefaller mig — kanske med orätt —, som hade Wilamowitz knappast tecknat någon av de stora hellenerna så rent och klart, så levande och ändå ordknappt: avskildheten, egenarten mitt i traditionsfloden, stoltheten, makten och praktiken och allt det "irrationella" hos "Dirkes svan". Analysen av en dikt som *Pyth. 4* bringar en ny syn på frågan om diktens enhet, både missförstådd och förnekad — den ligger hos diktares själ. Och sällan är det så nödvändigt att känna "miljön" som vid dessa segersånger; personligheten reser sig över de glänsande bilderna av hans landskap och orter: Boiotien, Athen, Aigina, Olympia, Kyrene och Sicilien.

Bacchylides kommer efter *Pindaros* i intresse; så ock flera av de eoliska lyrikerna och epigramdiktarna; om dem handlar boken "Sappho und Simonides" (1913), som i viss mån kom i stället för den påbörjade lyriska fragmentsamlingen.¹ Undersökningen går från Sappho till Horatius, och diktens rötter följas långt tillbaka. Kanske stannar man helst vid den glänsande karakteristiken av Sappho, som framgångsrikt frigöres från from och — framför allt — ofrom legend.

En fortsättning är från en synpunkt den bok, som hör så nära samman med Vetenskapssocieteten, "Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos" (1924). Kallimachos hade länge fängslat Wilamowitz. Boken är en *vis* mans arbete, man må sedan döma annorlunda över Kallimachos och ibland undra över den höga uppskattningen — från hans egen synpunkt. Men man förstår Kallimachos bättre, när man läst t. ex. analysen av Delos-hymnen; det är den spröda stadsdikten, som växer upp på de lärda mödornas grund. Det är gott, att gränsen dras så skarp mellan Theokritos och de sentimentala bukolikerna, liksom mellan Propertius och gre-

¹ Beröringen är stark också med "Textgeschichte der griechischen Lyriker" (1900).

kerna. Också här sökas diktingens rötter djupt nere. — Den som sysslar med hellenismen, har här en outtömlig fyndgruva i fråga om historia och samhälle, rätt och filosofi, forskning och dikt, ej minst epigrammet. En storartad och sann bild av tiden med de stora människorna och de små, som dikta och tala, med dess upplysning — i stället för filosofi — och själavård.¹ — Kanske kan man här ock påminna om "Antigonos von Karystos" (1881) — ett viktigt samlande av hellenistisk tradition på en punkt.

Här bör ock nämnas Wilamowitz' kanske tyngsta arbete, "Griechische Verskunst" (1921), med uppenbara svagheter i kompositionen — på grund av tidens nöd. Även icke-metriker kunna lära av det — och lära mer än av ett matematiskt klart system. Där talar *historikern*; få ting ha hjälpt oss så som skissen till den grekiska verskonstens historia (I, 4), med dess vidsyn, dess blick för det levande och konkreta — och för framtidsuppgifterna. Ur "kortversarna" och "dimetern" (versar med 4 höjningar) höra vi något av språkets egen växt och växande rytm — och versen blir mer levande än enligt det mest motsägelselösa system. Att Wilamowitz stundom ej genomför sina egna tankar helt och konsekvent (t. ex. vid Pindaros-analysen), är en sak för sig. Han förtjänar ett tack för den känsla av liv, som han förbundit med metriken — nu och förr (Isyllos, Bacchylides, Sappho o. s. v.); han har ju haft triumfen att se sin intuition bekräftad av senare diktfynd.

En plats för sig har *Platon-boken* i två band (1919) — med det på en gång gammaltestamentliga och hellenska förordet till andra bandet från ödesmånaden 1918. Platons plats i Hellas, koncentrerat uttryckt i slutet av första bandet, medför det — liksom den ställning, Västerlandet alltjämt intar till honom. Platonböcker äga nu efter kriget nästan alla länder. Men ingen har gett *grunden*, förutsättningarna och miljön, kanske ej heller *skiftningarna* hos Platon så som Wilamowitz. Ingen har så sammanfattat sista generationens arbete och öppnat utsikter framåt. Platon blir varken professorn med den hårda metoden eller mystagogen med den hemliga läran; han är ännu forskningens heros, även om ej allt kan sägas till alla. Och vi se hans verk i ständigt vardande — ungdomen och

¹ Sammanhang finnes här med "Textgeschichte der griechischen Bukoliker" (1906) och "Staat und Gesellschaft" (1910).

mannaåldern äro något var för sig, icke blott förstadier åt ålderdomen, och deras verk äro ej referat av någon pythagoreisk Sokrates. Utan denna växling (som ej behöver kallas "utveckling") förstår man ej den mäktiga enhet, som särskilt amerikansk forskning betonar så starkt — och utan enheten ej växlingen. — Kanske är *syntesen* det minst betydande i Platon-boken; den är ju också det svåraste. Wilamowitz protesterade mot tron på miljöns allenarådande makt. Men han hade lärt i en tid, som trodde på den — och det verkar omedvetet. Det kan hända, att han stundom tecknar bakgrunden skarpare än personligheten. Om den senare har han sagt ett myndigt ord i "Sappho und Simonides". Personlighetskult ogillar han — den stora personligheten offerar sig, lever i verket. Men kanske stämplas verket stundom *trots detta* så starkt, att personligheten omvänt kan avläsas däri. Jag tror, att en framtid skall kunna läsa ut mer om Platon ur hans verk, än Wilamowitz vågade. En yngre generation kan på många punkter fortsätta arbetet och dra upp linjerna skarpare, delvis ock något annorlunda — också förstå växlingen och enheten lättare.

Aristoteles som helhet kom ej inom Wilamowitz' forskningsområde — det blev Werner Jaeger, som skrev den uppröjande boken. Men upptäckten av Aristoteles' förlorade verk sätter Wilamowitz i arbete — det blev ej blott en upplaga, utan ock det stora verket "Aristoteles und Athen", två delar, 1893. Det hör samman med Kaibels geniala "Stil und Text" — en sällsynt konstellation i vetenskapens historia. Den unge professorn hade för längesen talat och skrivit om "det attiska rikets härlighet" och andra athenska problem; många historiska och rättsliga frågor och litterära problem fick han nu tillfälle att utreda. Mycket är också här intuitivt sett; Aristotelesfyndet löste ut mycket, som låg förberett och outtalat. Åter och åter måste man vid studiet av Athens historia och Hellas' historiker gå tillbaka till denna rika källa. Man möter både fyndig supplerung, genial tolkning (naukrarerna!) och fin, stundom glänsande karakteristik av Herodotos, Thukydidés och Aristoteles själv — om än i förbigående. Metodens historia blir från en synpunkt stilens.

Och så ett språng över nära fyrtio år till det sista verket, "Der Glaube der Hellenen", vars första del utkom i år. Längre förberett genom studier över Apollon, Hephaistos o. a., bör det behandlas av

en helt sakkunnig. Men en filolog har rätt att än en gång säga tack; också vi ha väntat på Wilamowitz' mogna omdöme här. Styrkan ligger i hans intima och intensiva kunskap om hela litteraturen, hans hela livet igenom skärpta sinne för vad som är hellenskt och hans livliga association och intuitiva blick för enheten. Jämförande stoff utesluter han till stor del för att låta hellenerna själva tala. Det ger liv och förtrolighet, men stänger kanske ute en eller annan förklaring. Det primitiva får under Wilamowitz' händer ej heller breda ut sig över allt. Betecknande nog börjar han med gudarne; gud och gudar, förhelleniska, fornhelleniska och homeriska gudar behandlar denna del; därtill de hellenska stammarnas vandringar — om jag ser rätt, utan Wilamowitz' fasta grepp på stoffet, särskilt vid det andra hellenska invandringsskiktet. När andra delen (panhelleniska gudar m. m.) kommer ut, känner jag ej. För en filolog är behandlingen av Hellas och Jonien — epos' inflytande — av största vikt; frågan om den tro, som ligger bakom epos, och dess gudagestalter (Zeus som världshärskare — i stället för Poseidon?) möter oss alla i skilda sammanhang. Friskt och utan spår av ålderdom verkar särskilt det homeriska partiet med utredningen om tro, moral, själalära o. a. Frisk och ungdomlig är även polemiken, liksom i det hela den gamle forskarens sista bok.

*

Kanske skulle ock ett ord sägas om *humanisten* Wilamowitz. De gamle skulle ej gillat honom; han ville ej sätta ett begränsat stycke historia som ideal för alla tider, varken i liv eller stil — allra minst ett stycke romersk historia. Nyklassicismen var ej hans andliga luftkrets. Nej, vi bygga på hela den hellenska och antika kulturen, och den skall studeras i hela sin omfattning, med alla de medel, forskningen ger oss; dess källor skola tolkas, *interpreteras* — det är det första och viktigaste, som han aldrig glömmer att inskräpa. Grekiskan är organ för en hel världspériods ande, och vi måste bemäktiga oss detta organ. Det gäller ej blott form och formell fulländning; i ett tidevarv av felfri formfulländning kan t. o. m. ett språkfel vittna om livet och dess rätt. I studiet måste naturligtvis ett val ske, och Wilamowitz har valt i sitt mäktiga livsverk. Hur vida han drog gränserna, visar hans grekiska läsebok, som ger texter både ur historia, geografi, matematik, medicin, filosofi och grammatik. Det

inspirerade förordet till läseboken vittnar om den religiösa glöd, med vilken han fullföljde sin strävan: "Epiktet und Marcus und Poseidonios und Aristoteles und Platon, sie weisen wohl verschiedene Wege, aber das Ziel ist dasselbe: sie alle weisen zu Gott".¹ — Ja, man kan säga, att han hade mycket av sin senare syn redan 1872 och 1873 i sina kraftigt laddade inlägg (Zukunftsphilologie!) mot Nietzsches "Geburt der Tragödie" och Rohdes "Afterphilologie", hur omogen och övermodig han än ter sig. Realisten och entusiasterna talar redan här, men han hade ännu mycket att lära. I tal och skrift har han verkat för sitt ideal och bekämpat dess fiender, ej minst i den moderna skolan.

Om Wilamowitz' tal vid festliga tillfällen och föredrag för större publikum skall ej sägas mycket. Ofta utför han i dem ämnen, som han också behandlat rent vetenskapligt — frågor om epos och drama, Pindaros och Bacchylides, historikerna, Platon, Panaitios, de antika folkens egenart, kulturens kvarlevande o. s. v.; ofta står en praktfull översättning i mitten. Man möter också här en stolt och fri man, med både ironiens och humorns rustning, även i tal, där han hyllar kejsaren eller dagens minne; han kan ofta vara patetisk och profetisk i sin vältalighet. Låt mig nämna ett exempel: gravtalet över Paul de Lagarde på kyrkogården i Göttingen juldagen 1891. — Jag har redan nämnt *krigstalen*, och det finns ingen anledning att gå förbi dem eller anse dem nedsättande för Wilamowitz — även om Europa nu ej är detsamma som 1914 eller 1919. Han är helt med sitt folk, hur mycket han har att anmärka på hos de styrande; hans plats är, där man väntar. Bland talen ingå ock hans Kriegserinnerungen från 1870 — ej så enkelt och mänskligt levande måhända som Friedrich Leos, vilka utgävos först efter sin författares död.

Om sitt liv, sitt arbete, sin kamp och glädje har Wilamowitz berättat i sina mäktiga *Erinnerungen 1848—1914*. Det är ingen lätt eller lättläst, men en levande bok, skriven cum ira et studio, såsom dess författare levat (avslutad 1928). Vi möta en bred kulturskildring från barndomshemmet, det nu polska Markowitz i Posen, många märkliga, ej alltid smickrande eller smickrade personpor-

¹ Intressant är, att Nathan Söderblom ställde sin 1913 utkommande bok "Natürliche Religion und allgemeine Religionsgeschichte" (1914 på svenska) under denna synpunkt.

trätt, ljusa minnen från resor, fester och arbete, krigsminnen på rätt plats och därtill de akademiska minnena i strid och samarbete. Framför allt möta vi Wilamowitz själv, som han var, stolt och högre rest, ärlig, orädd, genialisk, arbetsglad, stridsglad och ironisk, men på samma gång fredsälskande, fridsam både inför minnen och förhoppningar, helst inför de yngre, som vilja något och ej tala alltför starkt med tungor. Han var densamme till slut.

*

Till sist en fråga: vad var det, som gjorde Wilamowitz' storhet? Man kan tala om hans ständigt fördjupade lärdom och universalitet, hans "Können", hans geniala kombinationsförmåga och befriande synteser, hans diktarsyner, hans glänsande framställningskonst, hans personliga tjuskraft och hans storlinjighet. Men det säger dock för litet — det är blott sidor av det hela. I viss mening är det ju hans personlighets gåta, inför vilken vi böja oss i tyst vördnad. Men verket och dess grund?

Som sagt, intet av hans verk är måhända sådant, att det kommer igen i alltjämt nya, genom tillägg moderniserade upplagor; intet har *ensamt* brutit alldeles nya vägar och kastat ljus över tider och kulturer; därmed ej sagt, att han ej kommer att leva, även i nytryck. Kanske har han ej skrivit en bok av den nyskapande art som hans ungdoms motståndare med sin "Psyche" (som Wilamowitz i sin sista bok kallar "unvergänglich").

Men hans egenartade utrustning, som ofta antytts, hans allt behärskande kunskap, hans långa och trogna arbetsdag, hans lidelsefulla forskningsiver och genialiska tolkning — i vid mening — ha gjort honom liksom till symbolen för en hel tids tanke och forskning. Det är svårt att säga något visst om framtidens forskning och dess öde, helst i dessa mörka och hotande dagar; det kan komma vinter och nedisning emellan oss och en verklig framtid. Och dock skulle det ej förvåna mig, om Wilamowitz också för framtiden, hurudan den blir, komme att stå som en personifikation av det bästa, som forskningen på antikens område velat och nått under årtiondena före och efter den stora krisen; hans underbart rika och friska alstring under den höga ålderns år kommer också att bli det klassiska exemplet på forskningens föryngrande makt. Han har tillägnat sig, sammanfattat och bragt till mognad en hel lång periods

strävan och gett klarare uttryck däråt, än dess förespråkare i regel kunde. Och han har pekat framåt på uppgifter för de yngre och lagt mycket till rätta för dem.

Om de komma att följa hans råd under den närmaste tiden, är ju såsom alltid i dylika fall ovisst. En stor man har ofta en tid av förgätenhet närmast efter sin bortgång. Men när luften en gång klarnar inom vår vetenskap, skall Wilamowitz åter höras — som en röst för ett eller flera släktled, en stark och klar röst, som bjuder respekt. Ingen är mer skickad att bli den rösten.

J O H A N H A F F N E R
IN MEMORIAM

AV

SIGURD AGRELL

En glad och god man, en av dem som i livet gav mycket, har lämnat oss. Johan Haffner finnes ej mer, men i mångas minne är han trofast bevarad. Hans trygga, lugna stämman, hans vänliga blåa blick leva kvar i de honom tillgivnas tacksamma erinring. Ljus var hans uppsyn. In i det sista gick han leende i ett liv, med vars skuggor han genom studier och gärning var djupt förtrogen. En läkares allvarstunga kall ägnade han hängivet och framgångsrikt sin outtröttliga tjänst. Och därjämte hade hans vakna sinne krafter över för mycket. Som student var han en av dem, som ägde förmågan att sprida livslust och glädje kring sig. Som kamrat var han trofast i vänskap och oförliknelig i sin redobogenhet att med aldrig sviktande välvilja lämna hjälp åt den, han en gång skänkt sin stora tillgivenhet. Han avstod med glädje från mycket. Stundom bragte hans vänskap betydande offer, i ett av mig känt fall ett så stort sådant, att det gränsade till det, den som mäter med vanliga mått håller för otänkbart. Johan Haffner var därtill med sina intressen icke blott bunden vid läkekonsten och dess utövare: allt mänskligt hade i honom en förstående vän. Den bildande konsten och den humanistiska odlingen ägde i honom en förstående uppskattare och då förhållandena så medgävo en varmhjärtad understödjare. För vårt vetenskapssällskap och dess strävanden visade han livlig förståelse. I ett filantropiskt gynnsamt ögonblick värvades han till stiftande medlem av Vetenskaps-Societeten i Lund. För en man i hans ställning voro de därmed förknippade utgifterna betydande, helst han hade så mycket annat, som lade beslag på vad han förvärvade utöver livets nödtorft. Men han var en man, som aldrig på allvar grämde sig över en gärning, ägnad det allmännas väl. Johan Haffner var i grunden *semper idem*: den goda gåvans glade givare. Hans krävande livsuppgift bröt slutligen hans kraft i förtid. Han kunde mänskligt att döma ha fått ett ännu rikare utbyte av

livet. Vad han medhann var dock mycket nog och gör anspråk på de efterlevandes uppriktiga äresbetygelse.

Johan Haffner var född i Dagstorp den 6 september 1876 och vid sin bortgång — natten till den 14 april 1931 — sålunda ännu icke 55 år gammal. Student år 1896, blev han med. kand. i Lund 1901 och med. lic. 1907. Efter att ha varit amanuens vid åtskilliga institutioner och kliniker i Lund, tjänstgjorde han som underläkare vid medicinska avdelningen å Lunds lasarett 1908—1909. I oktober 1909 öppnade han praktik i Lund. Vid början av sin läkarebana drabbades han av en svår lungsjukdom. För hälsans vårdande reste han till Södern och kom tillbaka med återställda krafter. Länderna kring västra Medelhavet utövade sedermera en ständig dragning på hans vandringslust. Gång på gång vände han åter dit, icke längre för att söka läkedom för sjukdom utan för att se och njuta av livet. År 1911 erhöll han befattningen såsom andre stadsläkare i Lund och blev i samma stad år 1926 förste stadsläkare.

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND.

Beskyddare och Præses illustris.

H. K. H. KRONPRINSEN.

Bortgångna hedersledamöter.

MONTELIUS, GUSTAF OSCAR AUGUSTIN, riksantikvarie, f. 9/9 1843,
† 4/11 1921.

THOMSEN, VILHELM LUDVIG PETER, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.

TEGNÉR, ESAIAS HENRIK WILHELM, professor, f. 13/1 1843, † 21/11
1928.

V. WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, ULRICH, excellens, professor, f. 22/12
1848, † 25/9 1931.

Hedersledamöter.

EVANS, ARTHUR JOHN, professor, Oxford, f. 8/7 51, 21.

KOCK, KARL AXEL LICHNOWSKY, professor, Lund, f. 2/3 51, 24.

MÜLLER, SOPHUS, f. d. museumsdirektör, Köpenhamn, f. 24/5 46, 25.

MEILLET, PAUL JULES ANTOINE, professor, Rue de Verneuil 24,
Paris VIIe, f. 11/11 66, 25.

Styrelse.

Præses: EINAR LÖFSTEDT (1930).

V. præses C. W. v. SYDOW (1931).

Sekreterare: ALGOT WERIN (1929).

Bibliotekarie: SIGURD AGRELL (1930).

Skattmästare: NILS LUNDAHL (1930).

Medlemmar: HENRIETTE COYET (1929), WILHELM WESTRUP (1930),
ALF NYMAN (1931), ALBERT SAHLIN (1931).

Suppleanter: STEN BONNESEN (1931), SVEN WICKSELL (1930), GUNNAR
ASPELIN (1929).

Valnämnd.

Ordförande: Soc:s Præses.

Medlemmar: ALBERT SAHLIN (1930), C. W. v. SYDOW (1930), SIGURD
AGRELL (1931), STEN BONNESEN, (1931).

Suppleanter: GOTTFRID CARLSSON (1931), GUNNAR ASPELIN (1930).

Granskningsnämnd.

Ordförande: Soc:s Sekreterare.

Medlemmar: EINAR LÖFSTEDT (1930), EILERT EKWALL (1930), EBBE
TUNELD (1931), STEN BONNESEN (1931).

Bortgångna stiftande ledamöter.

v. HALLWYL, WALTER, greve, f. $26/1$ 1839, † $27/2$ 1921.

EDSTRAND, REINHOLD THEODOR WERNER, direktör, f. $15/6$ 1882,
† $25/11$ 1923.

SWARTZ, CARL JOHAN GUSTAF, universitetskansler, f. $5/6$ 1858, † 1926.

PETRÉN, KARL ANDERS, professor, f. $2/12$ 1868, † $16/10$ 1927.

WACHTMEISTER, AXEL WILHELM, greve, kammarherre, f. $16/7$ 1869,
† $24/8$ 1929.

ENGESTRÖM, MAX EMIL LEOPOLD, konsul, f. $15/11$ 1867, † $25/3$ 1930.

v. GEIJER, FREDRIK WILHELM GUSTAF, ryttmästare, godsägare, f. $8/2$
1865, † $16/5$ 1930.

v. HALLWYL, ANNA FRIDRIKA WILHELMINA, f. KEMPE, grevinna,
f. $1/10$ 1844, † $27/7$ 1930.

HAFFNER, JOHAN, stadsläkare, f. $6/9$ 1876, † $14/4$ 1931.

Stiftande ledamöter.

BERGER, SVANTE EDVIN LARSSON, direktör, Halmstad, f. $13/5$ 71, 20.

COYET, HILDA ELEONORE HENRIETTE DOROTÉE AMELIE, f. friherrinna
CEDERSTRÖM, Torup, Bara, f. $16/3$ 59, 20.

SAHLIN, JOHAN ALBERT, fabriksägare, Eslöv, f. $7/9$ 68, 20.

v. SCHMITERLÖW, ADELHEID, fröken, Tagel, Smålands Rydaholm,
f. $15/8$ 75, 20.

SWARTZ, PEHR JOHAN JACOB, direktör, Norrköping, f. $21/10$ 60, 20.

WESTRUP, JOHAN WILHELM MAGNUS, v. konsul, Rydsgård, f. $13/5$ 62, 20.

- LUNDAHL, NILS, fil. dr, Lund, f. $\frac{23}{5}$ 58, 21.
JACOBSEN, HELGE, direktör, Ny Carlsberg Glyptotek, Köpenhamn,
f. $\frac{24}{12}$ 82, 21.
SAHLIN, CARL ANDREAS, fil. dr, Djursholm, f. $\frac{15}{12}$ 61, 21.
EDSTRAND, KARIN THEKLA ELEONORA, fröken, Malmö, f. $\frac{3}{7}$ 80, 21.
NORDQVIST, GUNHILD THERESIA ELVIRA, f. EDSTRAND, doktorinna,
Sjöbo, f. $\frac{23}{9}$ 83, 21.
ROOS, AXEL, jur. dr, advokat, Malmö, f. $\frac{4}{3}$ 86, 21.
MONTELIN, ADOLF FREDRIK, apotekare, Lund, f. $\frac{17}{1}$ 71, 23.
DUNKER, HENRY CHRISTIAN LOUIS, fabriksdisponent, Hälsingborg,
f. $\frac{6}{9}$ 70, 25.
WIENS, FINGAL CARL OSCAR HARALD, f. d. kansliråd, godsägare, Lö-
beröd, f. $\frac{18}{12}$ 80, 28.
GYLLENKROK, NILS JOHAN MALCOLM, friherre, ryttmästare, Björns-
torp, f. $\frac{15}{10}$ 87, 30.

Seniorer.

- HAMMARSTEDT, NILS EDVARD, f. d. museiintendent, Stockholm, f. $\frac{3}{3}$
61, 20.
LIDÉN, BROR PER EVALD, professor emeritus, Göteborg, f. $\frac{3}{10}$ 62, 20.
HELLQUIST, GUSTAF ELOF, professor emeritus, Lund, f. $\frac{26}{6}$ 64, 20.
MORTENSEN, JOHAN MARTIN, professor, Woodstock Road 18, Bed-
ford Park, W 4, London, f. $\frac{10}{12}$ 64, 20.
SERNANDER, JOHAN RUTGER, professor emeritus, Uppsala, f. $\frac{2}{11}$ 66, 21.
PEDERSEN, HOLGER, professor, Köpenhamn, f. $\frac{7}{4}$ 67, 21.
BROCH, OLAF, professor, Oslo, f. $\frac{4}{8}$ 67, 20.
WIKLUND, KARL BERNHARD, professor, Uppsala, f. $\frac{15}{3}$ 68, 20.
HAHR, AUGUST, professor, Uppsala, f. $\frac{21}{10}$ 68, 21.
CUNY, ALBERT, professor, Rue Raymond-Lartigne 7, Bordeaux, f.
 $\frac{16}{5}$ 69, 24.
BORELIUS, HILMA JOHANNA ULRIKA, docent, Lund, f. $\frac{18}{12}$ 69, 20.
HERRLIN, PER AXEL SAMUEL, professor, Lund, f. $\frac{30}{3}$ 70, 21.
v. FRIESEN, OTTO, professor, Uppsala, f. $\frac{11}{5}$ 70, 20.
RAQUETTE, GUSTAF RICHARD, docent, Lund, f. $\frac{7}{2}$ 71, 25.
MOBERG, CARL AXEL, professor, rector magnificus, Lund, f. $\frac{15}{6}$
72, 20.
WEIBULL, LAURITZ ULRIK ABSALON, professor, Lund, f. $\frac{2}{4}$ 73, 20.

- GRÖNBECH, WILHELM, professor, Gjentofte, f. $\frac{14}{6}$ 73, 20.
KOHT HALVDAN, professor, Lysaker, Norge, f. $\frac{7}{7}$ 73, 22.
SOUTER, ALEXANDER, professor, Aberdeen, f. $\frac{14}{8}$ 73, 27.
WALBERG, FRANS GUSTAF EMANUEL, professor, Lund, f. $\frac{24}{12}$ 73, 27.
ANDERSSON, JOHAN GUNNAR, professor, Stockholm, f. $\frac{3}{7}$ 74, 25.
NILSSON, NILS MARTIN PERSSON, professor, Lund, f. $\frac{12}{7}$ 74, 20.
CHRISTENSEN, ARTHUR, professor, Köpenhamn, f. $\frac{9}{1}$ 75, 27.
FABRICIUS, KNUD, professor, Köpenhamn, f. $\frac{13}{8}$, 75, 25.
HESSelman, BENGT IVAR, professor, Uppsala, f. $\frac{21}{12}$ 75, 25.
POULSEN, FREDERIK, museumsdirektör, Ny Carlsberg Glyptotek,
Köpenhamn, f. $\frac{7}{3}$ 76, 21.
OLSON, JOHAN EMIL, professor, Lund, f. $\frac{9}{6}$ 76, 25.
HECHT, HANS, professor, Göttingen, f. $\frac{16}{7}$ 76, 24.
WESTMAN, KARL GUSTAF, professor, Uppsala, f. $\frac{18}{8}$ 76, 20.
HEINERTZ, NILS OTTO, lektor, Stockholm, f. $\frac{5}{11}$ 76, 21.
ARUP, ERIK, professor, Köpenhamn, f. $\frac{22}{11}$ 76, 20.

Arbetande ledamöter.

a. Inländska.

- AGRELL, PER SIGURD, professor, Lund, f. $\frac{16}{1}$ 81, 20.
ARNE, TURE ALGOT J:SON, antikvarie, Statens hist. museum, Stock-
holm, f. $\frac{7}{5}$ 79, 20.
KARITZ, ANDERS, docent, Lund, f. $\frac{28}{2}$ 81, 20.
KJELLIN, TOR HELGE, professor, museiintendent, Karlstad, f. $\frac{24}{4}$
85, 20.
LAGERROTH, LARS FREDRIK BARTHOLD, professor, Lund, f. $\frac{10}{9}$ 85, 20.
MÖRNER, AGNES MARIANNE, rektor, Malmö, f. $\frac{4}{1}$ 86, 20.
NYMAN, ALF TOR, professor, Lund, f. $\frac{12}{3}$ 84, 20.
PERSSON, AXEL WALDEMAR, professor, Uppsala, f. $\frac{1}{6}$ 88, 20.
SAHLGREN, GUSTAF FREDRIK JÖRAN, professor, Uppsala, f. $\frac{8}{4}$ 84, 20.
v. SYDOW, CARL WILHELM, docent, Lund, f. $\frac{21}{12}$ 78, 20.
WEIBULL, CURT HUGO JOHANNES, professor, Göteborg, f. $\frac{19}{8}$ 87, 20.
ALMQUIST, HELGE KNUH HJALMAR, riksarkivarie, Stockholm, f. $\frac{17}{12}$
80, 20.
BÖÖK, MARTIN FREDRIK CHRISTOFFERSSON, professor, Stockholm,
f. $\frac{12}{5}$ 83, 20.

- EIDEM, ERLING, professor, Lund, f. $23/4$ 80, 20.
KARLGRÉN, KLAS BERNHARD JOHANNES, professor, rektor, Göteborg, f. $5/10$ 89, 20.
LINDKVIST, ERIK HARALD, rektor, Hälsingborg, f. $14/10$ 81, 20.
LITHBERG, NILS JACOB MAURITZ, professor, Stockholm, f. $3/8$ 83, 20.
LÖFSTEDT, HAIMON EINAR HARALD, professor, Lund, f. $15/6$ 80, 20.
NILSSON, JOHAN ALBERT, professor, Lund, f. $12/9$ 78, 20.
THEANDER, CARL EJLERT OLOF, lektor, Stockholm, f. $10/2$ 78, 20.
TUNBERG, SVEN AUGUST DANIEL, professor, rektor, Stockholm, f. $1/2$ 82, 20.
LAMM, MARTIN, professor, Stockholm, f. $22/6$ 80, 20.
ROOSVAL, JOHNNY AUGUST EMANUEL, professor, Alnäs, Stockholm, Dj., f. $29/8$ 79, 20.
LANDQUIST, JOHN, författare, Stockholm, f. $3/12$ 81, 21.
NORDENSKIÖLD, NILS ERLAND HERBERT, friherre, professor, Göteborg, f. $19/7$ 77, 21.
TUNELD, EBBE OSCAR, professor, chef för Svenska Akademiens ord-boks redaktion, Lund, f. $7/4$ 77, 21.
BONNESEN, STEN, docent, Lund, f. $11/10$ 86, 22.
SMITH, HELMER, docent, Lund, f. $26/4$ 82, 23.
NELSON, HELGE MAGNUS OSKAR, professor, Lund, f. $15/4$ 82, 23.
EKWALL, BROR OSKAR EILERT, professor, Lund, f. $8/1$ 77, 25.
WERIN, ALGOT GUSTAF, docent, Lund, f. $19/10$ 92, 25.
CARLSSON, OSCAR GOTTFRID HENRIK, professor, Lund, f. $18/12$ 87, 25.
FRÖDIN, JOHN OTTO HENRIK, professor, Uppsala, f. $16/4$ 79, 25.
CARLQUIST, NILS WILHELM GUNNAR, förste bibliotekarie, Lund, f. $3/2$ 89, 25.
LINDQUIST, IVAR ARTUR, docent, Lund, f. $31/3$ 95, 25.
ANDERBERG, GUSTAF ALFRED RUDOLF, professor, Uppsala, f. $6/1$ 92, 26.
CARLSSON, NILS GUNNAR, lektor, Stockholm, f. $7/3$ 94, 26.
WICKSELL, SVEN DAG, professor, Lund, f. $22/10$ 90, 27.
BELFRAGE, SIXTEN ESBJÖRN MAURITZ, docent, Åkarp, f. $27/7$ 83, 27.
THOMSON, ARTHUR NATANAEL, t. f. undervisningsråd, Stockholm Lund, f. $6/11$ 91, 27.
PALMÉR, JOHAN, docent, Lund, f. $3/12$ 83, 28.
KNUTSSON, KNUT PETER, förste bibliotekarie, Stadsbiblioteket, Stockholm, f. $5/3$ 97, 28.

- JOSEPHSON, RAGNAR, professor, Lund, f. $\frac{8}{3}$ 91, 29.
ASPELIN, GUNNAR, docent, Lund, f. $\frac{23}{9}$ 98, 29.
BRILIOTH, YNGVE TORGNY, professor, domprost, Lund, f. $\frac{12}{7}$ 91, 30.
BOLIN, ANDERS STURE RAGNAR, docent, Lund, f. $\frac{27}{5}$ 00, 30.
WIFSTRAND, SVEN ALBERT, docent, Lund, f. $\frac{3}{3}$ 01, 30.
SÖRENSSON, PER KRISTIAN, lektor, Lund, f. $\frac{18}{11}$ 85, 31.
TILANDER, ARTUR GUNNAR, docent, Lund, f. 94, 31.
ANDERSSON, CARL INGVAR, docent, Lund, f. $\frac{19}{3}$ 99, 31.

b. Utländska.

- LILJEGREN, STEN BODVAR, professor, Greifswald, f. $\frac{8}{5}$ 85, 20.
LIESTØL, KNUT, professor, Blommenholm, Oslo, f. $\frac{13}{11}$ 81, 20.
MATTHIESSEN, HUGO, museumsinspektör, Nationalmuseum, Köpenhamn, f. $\frac{19}{12}$ 81, 20.
OLSEN, MAGNUS BERNHARD, professor, Oslo, f. $\frac{28}{11}$ 78, 20.
RUDBERG, GUNNAR, professor, Oslo, f. $\frac{17}{10}$ 80, 20.
RASMUSSEN, KNUD, dr phil., författare, Hellerup, f. $\frac{7}{6}$ 79, 21.
SHETELIG, HAAKON, professor, Bergen, f. $\frac{25}{6}$ 77, 21.
HARVA, UNO NILS OSCAR, professor, Helsingfors, f. $\frac{31}{8}$ 82, 22.
TUXEN, POUL, professor, Köpenhamn, f. $\frac{8}{12}$ 80, 23.
SCHMEIDLER, BERNHARD, professor, Erlangen, f. $\frac{6}{8}$ 79, 24.
HABERLANDT, ARTHUR, professor, Museum für Volkskunde, Wien, f. $\frac{9}{3}$ 89, 24.
SAURAT, DENIS, professor, London, f. $\frac{21}{3}$ 90, 24.
KONOPCZYNSKI, WLADYSLAW, professor, Krakov, 80, 24.
NÖRLUND, POUL, museumsinspektör, Nationalmuseum, Köpenhamn, f. $\frac{4}{11}$ 88, 24.
MAWER, ALLEN, professor, London, f. $\frac{8}{5}$ 79, 24.
NECKEL, GUSTAV, professor, Bismarckstr. 66, Charlottenburg, f. $\frac{17}{1}$ 78, 27.
JAEGER, WERNER, professor, Kaiser Wilhelmstr. 11, Berlin-Steglitz, f. $\frac{30}{7}$ 88, 27.
PEDERSEN, JOHANNES, professor, Köpenhamn, f. $\frac{7}{11}$ 83, 27.
SRBIK, HEINRICH RITTER v., professor, Schloss Schönbrunn, Wien, f. $\frac{10}{11}$ 78, 30.
VASMER, MAX, professor, Barstr. 55, Berlin-Wilmersdorf, f. $\frac{28}{2}$ 86, 30.
RUBOW, PAUL VIKTOR, professor, Köpenhamn, f. $\frac{9}{1}$ 96, 30.
-

SOCIETETENS VERKSAMHET 1930 OCH 1931.

Vid högtidssammanträdet den 22 november 1930 höll professor GUNNAR RUDBERG ett föredrag: »Ur Vergilius' tankevärd».

Vid sammanträde den 27 mars 1931 föreläste docent EMIL ZILLIACUS om »En gammalspartansk diktare».

Vid sammanträde den 20 april 1931 föreläste professor MAX VASMER från Berlin om »Die Wikinger in Osteuropa».

Av trycket har utgivits:

Årsbok 1931.

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund.

13. TORSTEN WENNSTRÖM. Studier över böter och myntvärden i Västgötagarna.

SAMMANDRAG
AV VETENSKAPS-SOCIETETENS I LUND RÄKENSKAPER
ÅR 1930.

Balanskonto den 1 januari 1930.

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	77,117: 10	Grevinnan von Hallwyls fond	10,000: —
Aktier och förlagsbevis.....	16,000: —	Grundfonden	118,034: 40
I banker innest.		Dispositionsfonden	15,654: 26
(inkl. räntor) ...	50,527: 63	Resestipendiefonden	5,638 38
I banker innest.			
Resestip.-fond... <u>5,638: 38</u>	56,166: 01		
I kassan	43: 93		
	<hr/>		
Summa kronor	149,327: 04	Summa kronor	149,327: 04

Vinst- och förlust konto den 31 december 1930.

Inkomster:		Utgifter:	
Årsavgifter	3,000: —	Trycksaker	5,509: 60
Räntor på obligationer	4,067: 90	Arvoden och resekostnader	1,000: —
D:o på aktier och förlagsbevis.....	1,800: —	Porton	52: 85
D:o å bankmedel <u>2,251: 66</u>	8,119: 56	Diverse	717: 87
Redovisning från C. W. K. Gleerup	252: 90	Avskrivn. på Norges komm.-banks obl.	187: 50
Ränta på Resestipendiefonden	261: 71	Behållning	4,223: 95
Vinst på utlottade obligationer.....	57: 60		
	<hr/>		
Summa kronor	11,691: 77	Summa kronor	11,691: 77

Balanskonto denn 31 december 1930.

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	85,764: 70	Grevinnan von Hallwyls fond	10,000: —
Aktier och förlagsbevis.....	4,000: —	Grundfonden	121,034: 40
I banker innest.		Dispositionsfonden	14,616: 50
(inkl. räntor) ...	51,018: 86	Resestipendiefonden	7,900: 09
D:o d:o Resestipendiefond	<u>7,900: 09</u>		
I kassan	4,867: 34		
	<hr/>		
Summa kronor	153,550: 99	Summa kronor	153,550: 99

Lund den 31 december 1930.

NILS LUNDAHL.

INVENTARIUM DEN 31 DECEMBER 1930:

Obligationer:

Svenska statens 5 0/0 av 1916—1917 (kurs 99,5 0/0).....	4,975:—	
» » 5 0/0 » 1917	5,000:—	
» » 5 0/0 » 1918	5,000:—	
» » 6 0/0 » 1921	5,000:—	
» » 4,5 0/0 av 1927 (kurs 98,75)	4,937: 50	
» » 4,5 0/0 » 1930	5,000:—	
Konungariket Sveriges stadshypotekskassas 5 0/0 av 1914 ...	5,000:—	
» » » 5 0/0 » 1926 ...	5,000:—	
Stockholms inteckningsgaranti A.-B:s 4 0/0 av 1904 (kurs 84 0/0)	16,027: 20	
Göteborgs stads 5 0/0 av 1918	1,000:—	
Malmö stads 4,5 0/0 av 1922 (kurs 97,5 0/0)	4,875:—	
Skellefteå stads 5 0/0 av 1926	5,000:—	
Höganäs—Billesholms A.-B. 6,5 0/0 av 1921	3,000:—	
Södra Vetterns kraft A.-B. 6 0/0 av 1921 ..	5,000:—	
Svenska Sockerfabriks A.-B. 7 0/0 av 1921	1,000:—	
Norges komm. banks 5 1/2 0/0 (kurs 103,74) (efter avskrivn. 187: 50).....	5,000:—	
A.-B. Bergvik Ala Nya 4,5 0/0 (kurs 99 0/0)	4,950:—	85,764: 70

Aktier och förlagsbevis:

50 st. aktier i Svenska Sockerfabriks A.-B.	2,000:—	
40 » förlagsbevis i A.-B. Svenska Handelsbanken	2,000:—	4,000:—
I banker innestående (inkl. räntor)	51,018: 86	
I » » Resestipendiefonden	7,900: 09	58,918: 95
I kassan	4,867: 34	

Summa kronor 153,550: 99

Lund den 31 december 1930.

NILS LUNDAHL.

REVISIONSBERÄTTELSE.

Vid denna dag företagen revision av Vetenskaps-Societets i Lund räkenskaper för år 1930 hava undertecknade funnit dem i allo noggrant och omsorgsfullt förda, försedda med behöriga verifikationer och samtliga värdehandlingar betryggande förvarade i bankfack, varför det är oss en angenäm plikt tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt skattmästaren för den tid revisionen omfattar.

Lund den 24 oktober 1931.

STURE BOLIN.

GUNNAR CARLQUIST.

INNEHÅLL.

	Sid.
STURE BOLIN, När avslutade Mäster Adam Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum?	3
ERIK ROTH, Den högtyska dialektforskningen och dess aktuella arbetsuppgifter. En historisk och metodologisk överblick.	17
C. W. v. SYDOW, Wilhelm Mannhardt und sein Briefwechsel mit Gunnar Olof Hyltén-Cavallius	41
CARL THEANDER, Zwei Wortsippen im Griechischen	67
EINAR LÖFSTEDT, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff. Några minnesord vid högtidssammanträdet den 14 november 1931	87
GUNNAR RUDBERG, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff. In memoriam	95
SIGURD AGRELL, Johan Haffner. In memoriam	111
Vetenskaps-Societeten i Lund	115

1926. SCHMEIDLER, B. Über briefsammlungen des früheren mittelalters in Deutschland und ihre kritische verwertung.
ELOVSON, H. Samuel Johnson, Goethe och patriotismen under sjuttonhundratalet.
v. SYDOW, C. W. Föreställningar om födelse i folksagan.
SAHLGREN, J. De nordiska språkens indelning.
1927. ROTH, E. Den provensalska trubadurpoesiens uppkomst. Gamla och nya teorier.
NYMAN, A. Frågan om det omedvetna. Systematiskt, logiskt och metodologiskt till ett filosofiskt hjälpbegrepp.
1928. NYMAN, A. Komik och fiktion. Ett försök till en generaliserad teori för det komiskas natur och betingelser.
1929. AGRELL, S. Solbanans stjärnbilder i Eddadiktningens mytvärld.
GRÖNBECH, V. Heraklit.
ROTH, E. Ein Lehrsatz der etymologischen Wissenschaft geprüft.
v. SYDOW, C. W. Die psychologischen Gründe der Manavorstellung.
WERIN, A. Tegnér och Napoleon.
1930. ASPELIN, G. De protestantiska monarkomakernas politiskt-filosofiska idéer.
NYMAN, A. Kant — en mystiker? Några marginalanmärkingar.
RUDBERG, G. Ur Vergilius' tankevärld.
v. SYDOW, C. W. Den fornegyptiska sagan om de två bröderna. Ett utkast till dess historia och utveckling.
BOLIN, S. C-varianterna av Mäster Adams text.
-

Förut ha utkommit:

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisis. Pris 15 kr.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. Pris 5 kr.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. Pris 5 kr.
4. James Harringtons' *Oceana*, edited with notes by *S. B. Liljegren*. Pris 10 kr.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. Pris 8 kr.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. Pris 6 kr.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. Pris 5 kr.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. Pris 7 kr.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. Pris 3 kr.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. Pris 3 kr.
11. Stockholms stads tänkebok 1524—1529 av M:r Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1—2. Pris kr. 12: 50.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utgiven med parallellhänvisningar och register av *Gottfrid Kallstenius*. Pris 6 kr.

- Årsbok 1920. Pris 1: 50 kr.
Årsbok 1921. Pris 2: 50 kr.
Årsbok 1922. Pris 3: 50 kr.
Årsbok 1923. Pris 3: 50 kr.
Årsbok 1924. Pris 4: 50 kr.
Årsbok 1925. Pris 2: 50 kr.
Årsbok 1926. Pris 2: 50 kr.
Årsbok 1927. Pris 2: 50 kr.
Årsbok 1928. Pris 2: 50 kr.
Årsbok 1929. Pris 3: 50 kr.
Årsbok 1930. Pris 3: 50 kr.

Pris 3: 50 kr.